

De Tweede Tunesische Republiek

en haar relaties met de Europese Unie

Willem Theus

Masterproef aangeboden binnen de opleiding
master in de Taal- en Regiostudies: Arabistiek & Islamkunde:
Traject Midden-Oostenstudies

Promotor: prof. dr. Arjan Post
Co-promotor: prof. dr. Bert Demarsin

Academiejaar 2018-2019

211.557 tekens

Ik verklaar me akkoord met de code of conduct van de faculteit Letteren voor geloofwaardig auteurschap.

SAMENVATTING

Deze masterthesis laat zich het best samenvatten als een diepgaande briefing, een "state of the country", over de Tweede Tunesische Republiek en haar relaties met de Europese Unie. Door een unieke combinatie van inzichten en bronnen uit verschillende domeinen tracht deze masterthesis een zuivere socio-politieke, juridische of regio-studies academische paper te overstijgen en elementen uit deze studievelden te verenigen. Dit zorgt voor een masterthesis die meer de complexiteit van de werkelijkheid tracht te benaderen.

Tunesië kent doorheen zijn rijke geschiedenis steeds dezelfde problemen en vraagstukken. Omwille van zijn unieke geostrategische ligging lijkt het land voorbestemd om steeds tussen Europa, Afrika en de Arabische wereld te moeten schakelen. Het land heeft al talrijke Arabische, Berberse en Europese rijken zien komen en gaan. In die zin is het voorgestelde ALECA-vrijhandelsverdrag met de Europese Unie de meest recente uiting van een historische tendens. Indien dit verdrag er komt dan zal Tunesië toegang verkrijgen tot de Europese interne markt en eraan verbonden zijn door talrijke regelgeving en standaarden. Het land zal zo nogmaals grotendeels aan Europa gebonden zijn. Dit biedt zowel enorme mogelijkheden als uitdagingen voor de Tunesische maatschappij. Het verdrag houdt evenzeer geen miskennis in van de andere identiteiten van het land; het verdrag kan Tunesië net in staat stellen om uit te groeien tot een brug tussen verschillende werelddelen.

Het is exact deze balans tussen verschillende en meerlagige identiteiten dat de Grondwet van 2014 probeert te vinden. De gebeurtenissen van 2008 - 2011 met de Jasmijnrevolutie als culminatiepunt waren vereist om een doorbraak mogelijk te maken: het ontstaan van de Tweede Tunesische Republiek. De lastige transitieperiode van 2011 tot 2014 en de hedendaagse politieke verwarring zijn echter het beste bewijs dat het evenwicht nog niet helemaal gevonden is. Evenwel houdt de Grondwet ook belangrijke vernieuwingen in zoals een onafhankelijk Grondwettelijk Hof en nieuwe grondwettelijke instellingen. Hopelijk nemen deze weldra krachtig hun taak op om zo een nieuwe politieke dynamiek te creëren. De Tweede Tunesische Republiek heeft nog talrijke werven, maar de fundamenten lijken gelegd te zijn voor de uitbouw van de eerste volwaardige Arabische democratie. De weg ernaar kan evenwel nog lang zijn.

DANKWOORD

Allereerst zou ik graag mijn naaste familie willen bedanken voor de niet-aflatende steun gedurende deze twee bijkomende masterjaren. In het bijzonder zou ik mijn broer willen bedanken voor zijn doorlopende opmerkingen op dit werk en het nalezen ervan.

Een speciaal woord van dank gaat in de eerste plaats uit naar het "Tunesisch luik". Ik moet de gehele Belgische Ambassade te Tunis, inzonderheid alle medewerkers van de politieke sectie mijn dank betuigen. De talrijke gedachtewisselingen met Z.E. Ambassadeur Michel-Etienne Tilemans en de eerste secretaris Dhr. Ivan Feys gedurende mijn stage daar hebben zonder enige twijfel hun sporen nagelaten in dit werk. Ook zou ik Kolonel Derolez, militaire attaché te Tunis, Beatrijs Geudens en Fatima Ben Mbarek, secretaresses op deze post, en talrijke Tunesische vrienden en kennissen willen bedanken voor de talrijke interessante inzichten die ze me gaven in Tunesië en de wijdere regio. Mijn gesprekken met talrijke vooraanstaande Tunesiërs en vrienden van Tunesië hielpen me enorm op weg. Eveneens dank aan mijn medestagiairs van verschillende Europese ambassades en de Verenigde Naties in Tunis die mee mijn visie op Tunesië hebben helpen bepalen.

Deze masterthesis zou simpelweg niet mogelijk geweest zijn zonder de steun van mijn (co) promotoren. Dr. Stijn Aerts gaf talrijke constructieve opmerkingen in mijn onderzoeksvorstel tijdens het eerste jaar die de fundamenteën van deze thesis bepaalden. Ook mijn dank aan copromotor prof. dr. Demarsin die steeds bereikbaar was voor juridische vragen en voor zijn doortastende feedback. Een bijkomend woord van dank is voorbehouden aan mijn promotor, prof. dr. Post, voor zijn talrijke opbouwende commentaren en zijn luisterend oor bij mijn talrijke vragen.

Ten laatste zou ik graag mijn dank aan wijlen Professor Schallenbergh willen betuigen, aangezien hij het was die me finaal overtuigde om me aan deze nieuwe masteropleiding te wagen.

INHOUDSTAFEL

INLEIDING. EEN WANDELING DOOR HET HART VAN TUNIS.....	7
1. METHODOLOGIE & ONDERZOEKSVRAGEN	10
2. TUNESIË: EEN HISTORISCHE INTRODUCTIE	16
2.1. TUNESIË VOOR DE ONAFHANKELIJKHEID.....	16
2.2. HET ONAFHANKELIJKE TUNESIË - VAN CONSTITUTIONELE MONARCHIE NAAR DE EERSTE EN TWEDE REPUBLIEK	19
2.3. HET ZWARE GEWICHT EN DE IMPACT VAN DE GESCHIEDENIS.....	23
2.4. DE JASMIJNREVOLUTIE EN DE NAWEEËN: DE GEBOORTE VAN DE TWEDE TUNESISCH REPUBLIEK	24
3. DE TWEDE TUNESISCH REPUBLIEK.....	28
3.1. DE POLITIEKE SITUATIE	28
3.2. DE GRONDWET VAN 2014	31
3.2.1. Inleiding - Blijvende noodtoestand	31
3.2.2. Een Model-Grondwet?	33
A). De Preambule.....	33
B). De Algemene Principes en de Rechten en Vrijheden	34
C). De Drie Machten	39
D). De Overgangsmaatregelen	43
3.2.3. Capita Selecta van Hervormingen	44
A). Het Grondwettelijk Hof (<i>La Cour Constitutionnelle</i>).....	44
B). De Grondwettelijke Onafhankelijke Instellingen	46
Inleiding	46
Gemeenschappelijke Bepalingen voor alle Grondwettelijke Instellingen.....	48
I. L'ISIE (<i>l'Instance Supérieure Indépendante pour les Élections</i>) - Hoge Raad voor Verkiezingen.....	49
II. Instituut voor Audiovisuele Communicatie	50
III. Instituut voor de Mensenrechten.....	51
IV. Instituut voor Duurzame Ontwikkeling en Toekomstige Generaties	52
V. Instituut voor Goed Bestuur en voor de Strijd tegen Corruptie	53
3.3. CONCLUSIE OVER DE TWEDE REPUBLIEK - BESTUURLIJKE CHAOS OF VIER MACHTENLEER?	53
4. DE RELATIES TUSSEN TUNESIË EN DE EU	55
4.1. DE CONTEXT VAN DE RELATIES	55
4.2. ALECA: DE SHAKE-UP VAN DE TUNESISCH ECONOMIE & STAAT?	60
4.2.1. De Onderhandelingsrondes & Timing.....	60
4.2.2. ALECA - Een Overzicht.	62
4.2.3. Geselecteerde onderdelen van ALECA	63
I. Mededingingsrecht en Staatssteun.....	63
II. De Landbouw	65
III. Sanitaire en Fytosanitaire Maatregelen	66
IV. Intellectuele Eigendomsrechten	67
V. Investeringsgeschillen.	68
4.2.4. Visum-vrij reisverkeer.....	69
4.3. EUROPA EN TUNESIË: DE LANGE WEG VOORUIT.....	70
5. DE VELE WERVEN VAN DE TWEDE REPUBLIEK - EEN CONCLUSIE	72
BIBLIOGRAFIE	74
ANNEXEN.....	88

LIJST VAN ANNEXEN

I. Decentring Tabel

II. Een beknopte biografie van de Eerste President van de Tweede Tunesische Republiek, Z.E. Béji Caïd Essebsi

III. Bilaterale Relaties tussen het Koninkrijk België en Tunesië

IV. Enkele mogelijke toekomst scenario's zonder ALECA

V. Politieke Kaart van Tunesië

VI. Selected Wikileaks Cables of US Embassy in Tunis

VII. De Tunesische Grondwet van 27 Januari 2014

INLEIDING. EEN WANDELING DOOR HET HART VAN TUNIS

Een wandeling doorheen het centrum van Tunis, van de klokkentoren aan het begin van de *Avenue Bourguiba* tot de *Place de la Kasbah*, aan het uiteinde van de oude stad ("*medina*"), brengt een persoon veel bij over de identiteit en turbulente geschiedenis van dit land.

Het beginpunt, de klokkentoren, was een geschenk van de voormalige president Ben Ali aan de stad Tunis en neemt subtiel alle aandacht weg van het nabije ruitersstandbeeld van Habib Bourguiba, de eerste president van het land. Nu draagt dit plein de naam: "*14 januari 2011*": een rechtstreekste referentie naar de Jasmijnrevolutie van 2010-2011 die haar hoogtepunt bereikte op dit plein en op deze Avenue. We wandelen verder onder de Franse platanen. Iets verder op de *Avenue Bourguiba* bevindt zich het vroegere gevreesde Ministerie van Binnenlandse Zaken, dat de verkiezingen en de Staat controleerde onder directie van de president. Voorbij het Ministerie verandert de Avenue in een aangename levendige winkelstraat vol cafés, banken, restaurants en hotels. Het Stadstheater is het volgende markante gebouw. Dit *art-nouveau* theater, gebouwd door de Fransen in 1902, was en is nog steeds het verzamelpunt voor protesten in de hoofdstad, vandaar de zeer zichtbare politieaanwezigheid. Op maandag 29 oktober 2018 vond voor dit theater een mislukte bomaanslag plaats gericht tegen de politie, een spijtig teken dat Tunesië nog steeds een veiligheidsprobleem kent. We stappen verder richting het einde van de Avenue en komen onderweg enkele terrassen van cafés tegen waar men lokale bieren zoals Celtia kan bestellen. Deze benadrukken het seculiere karakter van het land.

Centraal op het plein, aan het einde van de Avenue, staat een standbeeld van de grote Arabische geschiedkundige en geleerde Ibn Khaldoun, geboren te Tunis in de 14de eeuw. Aan de linkerzijde bevindt zich de Franse ambassade, gehuisvest in de vroegere residentie van de Franse resident-generaal, van waaruit het Tunesische protectoraat bestuurd werd tot de Tunesische onafhankelijkheid in 1956. Ook hier staan meerdere Tunesische soldaten en tanks, gelet op de niet al te positieve gevoelens die de vroegere kolonisator oproept bij sommige Tunesiërs. Recht tegenover de Franse ambassade staat de indrukwekkende, nog steeds functionerende, katholieke kathedraal van Tunis: een weergave van het feit dat Tunesië al zijn inheemse godsdiensten erkent en op prijs stelt.

De *Avenue Bourguiba* verandert nu van naam en wordt de *Avenue de France*. Deze loopt dan ten einde bij de *Bab Al Bahr* (de "poort van de zee" - soms nog naar haar vroegere naam *Porte de France* genoemd): dit is de toegang tot de oude stad en de *souqs*. Indien men de centrale weg voorbij deze poort volgt, komt men terecht in een drukke winkelstraat met een interessante mix van inwoners en regionale en Europese toeristen, waaronder opvallend veel Russische. Uiteindelijk komt men terecht voor de *Zaytouna* moskee ("de olijf moskee"), een moskee waarvan enkel het binnenplein toegankelijk is voor niet-moslims. Deze schitterende moskee uit de 8ste eeuw omvat belangrijke verwijzingen naar de pre-islamitische periode door de incorporatie van meerdere zuilen van de Punisch-Romeinse ruïnes van Carthago, alsook door de duidelijke Byzantijns-katholieke invloeden op de bouwstijl. Ook de locatie waarop de moskee zélf staat is doordrongen van symboliek: de moskee werd gebouwd op de plaats van een vroegere Byzantijnse basiliek, gewijd aan de Heilige Olivia.¹

We slaan rechtsaf en nemen de pittoreske *Rue Sidi Ben Arous*, de straat van de makers van het kenmerkende rode Tunesische hoedje en we komen bij een moskee terecht die stamt uit de Ottomaanse periode. We slaan linksaf bij deze Ottomaanse moskee, en wandelen richting de *Place de la Kasbah*. Alvorens dit imposante moderne plein te bereiken, moet men eerst nog het *Place du Gouvernement* oversteken, het plein waar de premier, het Ministerie van Financiën en dat van Religieuze Zaken gehuisvest zijn in historische gebouwen. Eenmaal op de *Place de la Kasbah* valt het moderne stadhuis van Tunis op, het mausoleum van de onafhankelijkheidstrijder Farhat Hached, alsook het onafhankelijkheidsmonument en het *Collège Sadiki*, de (vroegere) eliteschool van Tunis, opgericht eind 19de eeuw. De *Place de la Kasbah* blijft een geladen plein: dit is het plein waar geprotesteerd werd tegen de Franse bezetter, alsook tegen de meerdere regeringen die werden gevormd na de revolutie van 2011. Dit is tevens de plaats waar het Tunesische volk finaal de vrije verkiezingen van een Constituante kon afdwingen. Het blijft een uitermate symbolisch geladen en goed beveiligde plaats. Hier eindigt de wandeling.

¹ Dit is een mogelijks andere verklaring voor de naam van de moskee.

² Dit echter zonder bronnen aangezien deze geclassificeerd zijn. Er werden interviews afgenomen (en nog meer zullen volgen) teneinde toch ook bepaalde delen van deze informatie in de thesis te kunnen brengen.

³ Zo is 80% van alle buitenlandse handel van Tunesië met de EU.

Deze masterthesis zal, net zoals de voorgaande wandeling door Tunis, de lezer trachten een goed inzicht, een "briefing", te geven in de huidige politieke staat van Tunesië en haar relaties met Europa, in het bijzonder met de Europese Unie (hierna 'de EU'), gelet op de diepe innige connecties en millennia-oude band tussen de twee. Meer specifiek zal dit werk de focus leggen op de hedendaagse Europese politieke en andere invloeden op het land en hoe deze tot uiting komen in de nieuwe Grondwet van 2014 en in de lopende onderhandelingen met de EU omtrent het ALECA vrijhandelsverdrag ("*Accord de Libre-Echange Complet et Approfondi*").

Allereerst is het van belang om het theoretisch methodologisch kader en de onderzoeksvragen voor te stellen. Dit hoofdstuk benadrukt het interdisciplinaire karakter van het werk. In het **tweede hoofdstuk** volgt een geschiedkundige inleiding tot Tunesië, aangezien de huidige situatie van het land merkbaar beïnvloed is geweest door het (recente) verleden. Het is vooral de moderne geschiedenis van het land die van belang is om het huidige Tunesië te begrijpen. Het huidige Tunesië, oftewel de Tweede Tunesische Republiek, vindt haar oorsprong in de aanname van de Grondwet van 2014, die voortkomt uit de gebeurtenissen van 2008-2014, met de Jasmijnrevolutie van 2010-11 als meest ingrijpende ontwikkeling. In het **derde hoofdstuk** volgt de bespreking van de Grondwet - "de codificatie van de revolutie" en de daar bijhorende nieuwe staatsstructuur en politieke realiteit. De vernieuwende Grondwet heeft talrijke Europese invloeden, niet in het minst door het feit dat veel van de Tunesische experts die geraadpleegd werden en de Grondwet geschreven hebben minstens een deel van hun opleiding in Europa genoten hebben. Hiernaast hebben de Raad van Europa en talrijke Europese experts hun advies uitgebracht over de Grondwet. De focus in het **vierde hoofdstuk** ligt op het voorgestelde ALECA-vrijhandelsverdrag dat momenteel onderhandeld wordt tussen de EU en Tunesië. Men kan dat verdrag als een codificatie van een groot deel van de complexe relaties met de EU beschouwen. Evenwel is het ook van belang de andere (geo-)strategische belangen van de EU in het land en de regio, onder andere de migratie- en veiligheidsproblematiek, kort te bespreken, aangezien deze factoren een impact hebben op de lopende ALECA-onderhandelingen. Een voorbeeld hiervan zijn de lopende gesprekken rond het visum-vrij reizen van bepaalde Tunesische staatsburgers naar EU lidstaten. In **de conclusie** wordt al het voorgaande kort en bondig samengevat en aangevuld met enkele persoonlijke ervaringen en inzichten. Er zal geconcludeerd worden dat het land zich lijkt te bevinden in een soort continue meerlagige identiteitscrisis. De belangrijkste hiervan, Arabisch/Berbers vs. Europees, heeft tot gevolg dat het nooit helemaal

geïntegreerd was of zal kunnen zijn in één van die wereldbeelden. Tekenend is dat bepaalde Tunesiërs de Tunesische taal als een andere taal dan het Arabisch beschouwen. Anderzijds kan het net door deze kruising tussen Oost en West wel de perfecte brug worden tussen die verschillende werelden. De tijd zal het moeten uitwijzen.

1. METHODOLOGIE & ONDERZOEKSVRAGEN

Het hedendaagse Tunesië is een moeilijk te begrijpen land voor een buitenstaander, gelet op de enorme hoeveelheid aan politieke, economische, sociale en culturele omwentelingen die er plaatsvinden. Ik had het geluk om hier even getuige van te mogen zijn gedurende mijn stage op de Belgische Ambassade te Tunis in het voorjaar van 2018. Deze stage gaf me de mogelijkheid om veel over Tunesië te leren: een ware *deep dive* in het land. De stage verschafte me veel *behind the scenes*-inzichten die veel auteurs van academische papers over Tunesië waarschijnlijk missen.² Deze stage heeft ongetwijfeld het schrijven van deze masterthesis beïnvloed. Een bijkomende reis en interviews eind januari 2019 vulden deze informatie verder aan.

Deze masterthesis tracht het hedendaagse Tunesië beter te begrijpen door de diepe connectie met, en de invloed van, Europa onder de loep te nemen. Volgens de auteur zijn de twee inherent met elkaar verbonden, niet alleen gelet op de nauwe historische en economische³ verwantschap met Europa, maar ook omwille van de grote EU-steun (en van bepaalde lidstaten) voor talrijke projecten die de uitbouw van een succesvolle democratie moeten helpen. Europa oefent ook een enorme culturele- en economische aantrekkingskracht op Tunesië uit. Zo zoeken veel Tunesiërs, op zoek naar een beter leven⁴, de weg op naar Europa. Een discussie van het hedendaagse Tunesië is bijgevolg onlosmakelijk verbonden met het ruimere migratiedebat en de Libië-crisis.⁵ Sommier zullen ook de relaties met andere belangrijke partners, zoals de VS, besproken worden, aangezien deze ook een rol spelen in het hedendaagse Tunesië. Toch blijven deze grotendeels van ondergeschikt belang ten

² Dit echter zonder bronnen aangezien deze geclassificeerd zijn. Er werden interviews afgenomen (en nog meer zullen volgen) teneinde toch ook bepaalde delen van deze informatie in de thesis te kunnen brengen.

³ Zo is 80% van alle buitenlandse handel van Tunesië met de EU.

⁴ Bijvoorbeeld om er te gaan studeren of om er te gaan werken, hetzij legaal of illegaal.

⁵ De Libië-crisis is gekoppeld aan de migratie-problematiek maar heeft uiteraard nog vele andere gezichten. Beide onderwerpen zullen slechts in zeer beperkte mate besproken worden, gelet op de enorme complexiteit van deze onderwerpen.

opzichte van de EU, die veruit de grootste partner is in zo goed als alle domeinen, en dit lijkt te blijven voor de nabije toekomst.

Concreet tracht de masterthesis de volgende onderzoeksvragen te beantwoorden:

(1) Wat is de exacte invloed van Europese landen, inzonderheid de Europese Unie en haar lidstaten op de Tweede Tunesische Republiek? en (2) wat zijn de politiek-economische banden tussen het land en de EU? Hieraan gekoppeld zijn de volgende deelvragen:

- Hoe is de Tweede Tunesische Republiek onder de Grondwet van 2014 georganiseerd?
- Wat zijn de Europese invloeden op deze Grondwet?
- Wat zal ALECA betekenen voor de EU-Tunesische relaties?

Het hedendaagse Tunesië is een land in verandering, wat een impact heeft op de onderzoeks- en deelvragen: zo zijn grote delen van de Grondwet nog niet uitgevoerd en is het ALECA-akkoord nog in volle onderhandeling. Het blijft dus afwachten hoe alles zal evolueren en het is bijgevolg moeilijk om concrete voorspellingen te maken. De moeilijke situatie in de buurlanden Algerije en Libië kunnen eveneens een grote impact hebben op de verdere binnen- en buitenlandse politiek van Tunesië.⁶ Een verdere escalatie van de situatie in beide landen kan Tunesië dwingen de hand sneller en directer te reiken aan de grootste en stabielste partner in de directe omgeving: de EU.

Teneinde deze complexiteit treffend te kunnen bestuderen en beschrijven, zal deze masterthesis de interdisciplinaire theorie van **decentring**, afkomstig uit de politieke wetenschappen, toepassen op Tunesië en deze aanvullen met juridische inzichten. Meer specifiek houdt de *decentring*-theorie in dat naar (westers) buitenlands beleid, en zelfs ruimer, naar het gehele politiek-sociale wetenschappelijke veld op een andere manier moet worden gekeken: één die probeert los te komen van anglo- en eurocentrisme, teneinde het land in kwestie beter te begrijpen en aldus een beter buitenlands beleid tot stand te brengen.⁷

Hiervoor zal de masterthesis het operationele kader uitgewerkt door Stephan Keukeleire en

⁶ Sinds de aanhoudende protesten in het voorjaar van 2019 en het daarbijhorende aftreden van president Bouteflika lijkt Algerije in een ander vaarwater terecht gekomen te zijn. Een destabilisatie of implosie van Algerije zou catastrofaal zijn voor Tunesië dat reeds moeite heeft om de negatieve gevolgen van de situatie in Libië in eigen land in te dammen. Overigens is de situatie in Libië ogenschijnlijk aan het afglijden naar een meer open oorlogsvoering met het oprukken van Kolonel Haftar's troepen naar de hoofdstad Tripoli.

⁷ Nora Fisher Onar & Kalypso Nicolaïdis, "The Decentring Agenda: Europa as a post-colonial power", *Cooperation & Conflict*, 48 (2) (2013): 283 - 303; Gabrielle Maas, Berny Sébe & Kalypso Nicolaïdis, *Echoes of Empire, Identity, Memory and Colonial Legacies* (London:I.B. Tauris, 2015) 1 -16; Floor Keuleers, Daan Fonck & Stephan Keukeleire, "Beyond EU navel-gazing, Taking Stock of EU Centrism in the analysis of EU Foreign Policy", *Cooperation & Conflict* (2016): 1-20.

Sharon Lecocq trachten toe te passen.⁸ Dit kader bevat 6 categorieën van *decentring*: een (i) temporele, (ii) geografische, (iii) normatieve, (iv) taalkundige, (v) bestuursvormelijke en een (vi) disciplinaire. Het kader heeft ook 2 stappen, de eerste die "*provincialising*" wordt genoemd, houdt een poging in om te ontsnappen aan ethnocentrisme: als westerse buitenstaander kan je nooit helemaal doordringen in een niet-westers land; dit geldt zeker ook voor Tunesië. In gevallen waar individuen uit andere culturen trachten een nieuwe cultuur te bestuderen en begrijpen is steeds een element van **ethnocentrisme** aanwezig. Deze term blijft meerdere ladingen dekken⁹ maar Robert A. LeVine stelt in de *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* dat: "*The term ethnocentrism remains in use to refer to culturally biased judgment, the act of applying the frame of reference from one's own culture to someone or something belonging to another culture*".¹⁰ Ethnocentrisme, of de Europese variant ervan, eurocentrisme¹¹, trachten te vermijden is dan ook een van de grote verdiensten van de *decentring* theorie. Een persoonlijke aanvulling hierop: bepaalde (kleine) cultureel ingegeven nuances of gevoeligheden, die zo goed als onmogelijk te detecteren zijn voor zelfs de meest getrainde expert in een land of voor een topdiplomaat, kunnen soms het verschil maken of een verdrag of investering al dan niet doorgaat.¹²

De tweede stap - de feitelijke *decentring*- of "*engagement*" houdt in dat men tracht los te koppelen van vaste Europese ideeën en poogt het land of regio te doorgronden vanuit het lokale perspectief. Wezenlijk van belang is dus om geen oordeel te vellen: deze thesis tracht meerdere visies weer te geven en niet vaak een positie in te nemen. Voor een overzicht van de theorie zie Annex I.

Toegepast houdt dit dan voor de geografische decentring in dat er voor Tunesië eigenlijk niet meteen andere schaalgroten gelden. Zo is het land in oppervlakte (en organisatie) vergelijkbaar met talrijke middelgrote Europese landen en is alle nodige infrastructuur

⁸ Stephan Keukeleire and Sharon Lecocq, "Operationalising the Decentring Agenda: Analysing European Foreign Policy in a Non-European and Post-western World." *Cooperation and Conflict* 53, no. 2 (2018): 277-95.

⁹ Marc Hooghe, "Ethnocentrism", *MacMillan Reference, Philadelphia International Encyclopedia of the Social Sciences* (2008): 1 - 5

¹⁰ Robert A. LeVine, "Ethnocentrism" in *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences (Second Edition)*, (Amsterdam: Elsevier, 2015), 166-167

¹¹ Zbigniew Jaworowski, "Eurocentrism", *The Polish Foreign Affairs Digest* 2 (7): 29-37.

¹² Deze wijsheden werden me meermaals op het hart gedrukt door verschillende diplomaten.

(wegen, havens, spoorlijnen, elektriciteitsvoorzieningen) grotendeels aanwezig.¹³ Een echte *decentring* voor het geografische aspect lijkt dus niet noodzakelijk. Dit is ook grotendeels het geval voor het temporele aspect: Tunesië is geschiedkundig al millennia zeer nauw verwant met Europa en de uitgebreide historische inleiding in Hoofdstuk 2 tracht deze band goed te verklaren vanuit de Tunesische invalshoek. Teneinde tegemoet te komen aan de normatieve, bestuurskundige en interdisciplinaire decentring zal deze masterthesis naast politieke-sociale en economische bronnen ook juridische en culturele bronnen bevatten van zowel westerse als Tunesische en Arabische origine. **De voornaamste bronnen zijn ongetwijfeld de Tunesische Grondwet van 2014 en de vrijgegeven tekst van het ALECA verdrag**, aangevuld met relevante wetgeving en berichtgeving. Deze *decentring* sluit ook perfect aan op de gevarieerde taken die ik uitvoerde tijdens mijn stage op de Belgische Ambassade te Tunis en het complexe takenpakket van een Belgische diplomaat. Vanwege het gebrek aan interdisciplinaire bronnen¹⁴, heb ik gedurende en na mijn stage in Tunis meerdere contacten gelegd met personen -zowel Europeanen als Tunesiërs- vanuit verschillende domeinen (justitie, buitenlandse zaken, lokale EU en VN-delegaties) en met deze personen afgesproken en gediscussieerd. Deze interviews gaven vaak een andere kijk op bepaalde zaken en ontwikkelingen en hielpen om het ruimere geheel te verstaan. Gedurende 4 maanden heb ik in het centrum van Tunis gewoond en heb ik zo een inkijk gehad op het dagelijkse leven in de Lafayette-buurt.¹⁵ Hierop aanvullend heb ik meerdere reizen doorheen het land ondernomen, wat steeds nieuwe en verschillende inzichten gaf.

De taalkundige decentring is ongetwijfeld een zwakker punt van deze masterthesis. Ik heb voornamelijk met Franse en Engelse bronnen gewerkt. Mijn Arabisch heeft nooit het niveau bereikt om met Tunesiërs te kunnen spreken in hun lokaal dialect -wat radicaal verschillend is van het Standaard Arabisch- of om academisch onderzoek te verrichten in het Standaard Arabisch. Ook al is het zo dat Frans erg ingeburgerd is in Tunesië, toch blijft sommige informatie enkel beschikbaar in het Arabisch; zo worden bepaalde wetten niet naar het Frans vertaald.¹⁶ Dit leidt tot een verder probleem: de meeste personen die informeel geïnterviewd

¹³ Het Sahara-woestijngebied is hierop ietwat een uitzondering. Dit gebied is echter dunbevolkt en nog steeds relatief goed uitgerust. Zie annex V voor een politieke kaart van Tunesië.

¹⁴ Veel bronnen zijn oftewel enkel politiek-economisch of historisch of juridisch.

¹⁵ Hajer Boujemâa, "Lafayette, témoin d'un pan de l'histoire de Tunis", *Misk*, 23 april 2017, <https://misk.tn/lafayette-témoin-d'un-pan-de-l'histoire-de-tunis>

¹⁶ Ongetwijfeld is ook de berichtgeving en het doelpubliek van de lokale Franstalige en Arabische kranten verschillend. Het zijn namelijk voornamelijk de hogere klassen die het Frans goed beheersen aangezien deze vaak ook in Frankrijk, Italië, Canada, België of elders hebben gestudeerd.

werden, waren overwegend westerse diplomaten of Tunesiërs die (deels) in het buitenland opgeleid zijn. Deze weerspiegelen aldus niet de gehele Tunesische maatschappij: het is inderdaad zo dat een groot deel van de Tunesische elite¹⁷ zich erg op Europa en de Europese waarden richt. Anderzijds is het wel deze categorie mensen die het meeste politieke en economische macht bezitten. De taalkundige *decentring* is dus maar deels toegepast.

Belangrijk in deze masterthesis is de focus op **het juridische en het rechterlijke** (de Grondwet, het voorgestelde ALECA-verdrag en het nog op te richten Grondwettelijk Hof). Deze focus is wat vele papers uit het sociaal-wetenschappelijk veld missen of te oppervlakkig behandelen.¹⁸ Vanwege de vooropleiding van de auteur als jurist is zulke diepere juridische focus echter wel mogelijk. Deze masterthesis zal dan ook trachten de *decentring*-agenda te verbreden met deze bijkomende juridische inzichten. Tunesië maakt, net zoals België en alle andere continentale Europese landen¹⁹ deel uit van de continentale rechtstraditie.

Het Tunesische rechtssysteem is vooral verwant met de Franse rechtstraditie, die teruggaat tot de ingebruikname van de Code Civil in 1804. Zo deelt het veel soortgelijke juridische principes en deelt het met sommige Europese landen zelfs een bestuurstaal - het Frans.²⁰ Eveneens is er een gelijkaardige organisatie van het rechtssysteem - namelijk één gemodelleerd op het Franse model.²¹ Evenwel zijn er ook grote verschillen tussen beiden: voor sommige zaken leunt Tunesië dichter aan bij de Arabische wereld.²² Het delen van eenzelfde vertrekpunt maakt een begrip van het Tunesische rechtssysteem voor een Europese jurist wel eenvoudiger. Het toont meteen de sterke invloed van Europa (en Frankrijk) op het Tunesische rechts- en staatsysteem aan. Het juridische aspect van deze thesis komt

¹⁷ Zeker in de kuststeden.

¹⁸ Zo bevatten zeer weinig sociaal-wetenschappelijke papers correcte verwijzingen naar relevante wetgeving: in zoverre er al naar wetgeving wordt verwezen.

¹⁹ Binnen de EU zullen na de Brexit enkel nog Ierland, Cyprus en Malta als Common Law jurisdicties overblijven.

²⁰ Frankrijk, Luxemburg, Zwitserland en België (en in de Aosta-vallei van Italië). Het Frans is ook een officiële taal van de Europese Unie en één van de drie werktalen van de Commissie, alsook de belangrijkste taal voor het Hof van Justitie gevestigd te Luxemburg. De exacte positie van het Frans in Tunesië is complex: de taal wordt veelvuldig gebruikt door alle takken van de overheid - zo worden alle wetten stelselmatig in het Frans vertaald (soms ook in het Engels) - en in het onderwijs, alsook in het dagelijkse leven maar toch geeft de Grondwet enkel het Arabisch aan als officiële taal. Voor meer info hieromtrent zie: Nabiha Jerad, 2004. "La politique linguistique dans la Tunisie postcoloniale" in *Trames de langues: Usages et métissages linguistiques dans l'histoire du Maghreb* (ed.) Jocelyne Dakhlija (Tunis-Paris: Institut de recherche sur le Maghreb contemporain, IRMC, Maisonneuve & Larose, 2004)

²¹ "Organisation juridictionnelle", Portail de la justice en Tunisie, geraadpleegd 24 maart 2019, <http://www.e-justice.tn/index.php?id=64>

²²

voornamelijk aan bod bij de bespreking van de Tunesische Grondwet en van het voorgestelde ALECA-verdrag. Juridische teksten zoals deze weerspiegelen de ruimere maatschappelijke consensus binnen een land: zo geeft een grondwet zeer goed weer welk samenlevingsmodel een maatschappij wil, wat de waarden van die maatschappij zijn, enzovoort. Zulke vragen overstijgen een louter juridische bespreking en vereisen een diepe kennis van de historische achtergrond. Een grondwet wordt enkel effectief 'uitgevoerd' als deze ook aanvaard en gedragen wordt door een groot deel van de bevolking en door de elite van een land. Een grondwet is aldus een uiting van nationale mentaliteit en nationale cultuur.

Hetzelfde geldt voor het ALECA-verdrag: dit verdrag zal in grote mate de huidige complexe (economische) relaties met de EU trachten te codificeren, maar tegelijk moet het in het kader gezien worden van de bredere European Neighbourhood Policy ('ENP'). De ENP is het beleid dat EU hanteert tegenover zijn aangrenzende regio's in het Zuiden en het Oosten met als doel er de welvaart, veiligheid en politieke stabiliteit te verbeteren.²³ Desalniettemin zal een te unilateraal vrijhandelsverdrag nooit effectief kunnen werken voor beide partijen als de zwakkere partij -hier Tunesië- zijn gevoeligheden en breekpunten niet gerespecteerd ziet in de feitelijke tekst.

Kortom, bij het lezen van deze masterthesis is het cruciaal om te beseffen dat wat hier geschreven is slechts een bepaalde -weliswaar een zo breed en gebalanceerd mogelijke - invalshoek is om de huidige toestand van het land en haar relaties met de Europese Unie te begrijpen. Elke paper of artikel dat het tegengestelde beweert, overschat zichzelf.

²³ Stephan Keukeleire & Tom Delreux, *The Foreign Policy of the European Union*, (London: Palgrave Macmillan, 2014), 242 - 271; "European Neighbourhood Policy", European External Action Service ('EEAS'), geraadpleegd 2 april 2019, https://eeas.europa.eu/diplomatic-network/european-neighbourhood-policy-enp/330/european-neighbourhood-policy-enp_en

2. TUNESIË: EEN HISTORISCHE INTRODUCTIE

Wat nu volgt is de historische inleiding tot het land, teneinde de context waarin de Grondwet van 2014 tot stand kwam en het kader waarin de lopende ALECA-onderhandelingen plaatsvinden, goed te kunnen begrijpen. Tunesië heeft een lange en rijke geschiedenis, waarvan haar huidige bevolking een goede weerspiegeling is. Zo zijn er talrijke Tunesiërs van Europese, Andalusische, Amazigh (Berberse) of Sub-Saharische afkomst, naast de meerderheid van de bevolking die van Arabische afkomst is. Ook al zijn de meerderheid van Tunesiërs soenni-moslims van de malikitische school, er blijven inheemse actieve en zichtbare joodse, ibaditische²⁴ en christelijke gemeenschappen aanwezig in het land.²⁵ De geschiedenis verklaart ook de diepe relaties en verbondenheid met het Europese continent en dewelke Tunesië een unieke mengeling van verschillende culturen heeft opgeleverd.

2.1. TUNESIË VOOR DE ONAFHANKELIJKHEID

Omstreeks 1100 v.Chr.²⁶ komen de Feniciërs (voornamelijk afkomstig uit het huidige Libanon en Syrië) aan in het hedendaagse Tunesië en stichten de stad Utica (*Utique*).²⁷ Rond 814 v.Chr. wordt de stad Carthago gesticht. Deze stad groeit enorm snel aan invloed en zal de controle van het Fenicische rijk overnemen na de val van Fenicië omstreeks 500 v.Chr.²⁸ Carthago bloeit dankzij haar handelsactiviteiten in de Middellandse Zeegebied en stuurt in deze periode de ontdekkingsreiziger Hanno naar de Golf van Guinee in West-Afrika.²⁹ Interessant is ook de verwijzing van Aristoteles in zijn boek *Politieke Systemen* naar de "Grondwet van Carthago" als een model-grondwet voor die tijd en waar in Tunesië nog steeds naar verwezen wordt.³⁰ Deze bloei brengt Carthago echter ook in strijd met de

²⁴ "Ibadi Islam: An Introduction", Valerie J. Hoffman, geraadpleegd 10 april 2019, <https://islam.uga.edu/ibadis.html>

²⁵ Voornamelijk in Tunis en Djerba.

²⁶ Voor de aankomst van de Feniciërs was Tunesië wel reeds bewoond, maar er is niet veel over deze pre-Fenicische bevolking geweten.

²⁷ Khaled Belkhoja, Hédi Slim, Ammar Mahjoubi & Abdelmajid Ennabli, *Histoire Générale de la Tunisie, Tome I, L'Antiquité* (Tunis: Sud Editions, 2015), 29-30. UTICA is ook de organisatie die het patronaat/de werkgevers vertegenwoordigd, al dan niet een rechtstreekse verwijzing hiernaar.

²⁸ *ibid.* 35- 38

²⁹ *ibid.* 41-44

³⁰ Carthago was in die tijd een aristocratische Republiek en had al echte instellingen. **Sommige Tunesiërs zien Carthago als de eerste Tunesische Staat.** Alle Tunesiërs verwijzen echter graag naar deze eerste grondwet - ook al is deze niet echt gedefinieerd en hebben we geen oorspronkelijke tekst. Desalniettemin heeft deze grondwet een eigen plek op de website van het Ministerie van Justitie (http://www.e-justice.tn/fileadmin/images/repertoire_musee/carthaginoise/constitution_carthage_fr.pdf) en werd er na de revolutie opvallend meerdere keren naar verwezen. Zie bijvoorbeeld: Houcine Jaïdi, "La constitution de Carthage: Son actualité et les leçons d'Aristote", *Leaders*, 5 Februari 2015, <http://www.leaders.com.tn/article/13305-la-constitution-de-carthage-son-actualite-et-les-lecons-d-aristote>.

Grieken, die alsmaar meer kolonies doorheen het Middellandse Zeegebied, waaronder in Sicilië, oprichtten. Uiteindelijk geraken ook de Romeinen verwickeld in deze strijd en leidt dit tot drie Punische oorlogen, met de val en vernietiging van Carthago in 146 v.Chr. als tragisch culminatiepunt.³¹

Noordelijk Afrika (Libië, Tunesië en oostelijk Algerije) wordt één van de belangrijkste Romeinse provincies, *Africa*³², omwille van haar zeer vruchtbare landbouwgronden en haar nabijheid bij Rome. De regio werd zeer belangrijk voor het ontluikende christendom en levert 3 pausen aan de vroege Kerk.³³ Met de verzwakking van het West-Romeinse Rijk wordt omstreeks 435 n.Chr de provincie *Africa* omgevormd tot het Vandaalse Koninkrijk, maar al na een eeuw valt het gebied terug onder Byzantijnse controle. Met de slag bij Carthago in 698 n.Chr. veroveren de Arabische Umayyaden de regio definitief op de Byzantijnen en doet de islam haar intrede; deze wordt na verloop van tijd de dominante godsdienst.³⁴ In deze periode wordt ook de stad Kairouan gesticht, volgens sommige soenni-strekkingen de vierde-heiligste stad van islam.³⁵ Omstreeks 910 komt de ismaëlitische-sjiitische Fatimidische dynastie aan de macht en verovert Egypte, Sicilië en Malta.³⁶ Dit rijk verplaatst echter zijn hoofdzetel van Mahdia (en Al-Mansuriya³⁷) naar de nieuw gebouwde hoofdstad Caïro in Egypte omstreeks 969. Tunesië scheurt zich onder de Ziriden af van de Fatimiden omstreeks 1049 maar verliest de controle van meerdere kuststeden aan de Noormannen, die intussen Sicilië hadden heroverd. De Marrokaanse Almohaden slagen erin de Noormannen te verdrijven, maar worden door de Tunesische Hafsiden verdreven rond 1229. Deze krijgen in 1270 te maken met de 8ste kruistocht onder Lodewijk IX van Frankrijk, maar de kruisvaarders slagen er niet in Tunis te veroveren. Onder de Hafsiden bloeit de handel in de regio, ondanks schermutselingen met Venetië en Aragon. Het is ook in deze periode dat grote aantallen vluchtelingen uit Andalusië aankomen, waarvan tot vandaag de dag sporen zichtbaar van

³¹ Khaled Belkhoja, Hédi Slim, Ammar Mahjoubi & Abdelmajid Ennabli, *Histoire Générale de la Tunisie, Tome I, L'Antiquité* (Tunis: Sud Editions, 2015), 151- 159

³² Deze naam wordt later overgenomen door de Arabische veroveraars "*Ifrīqiyyah*" en nog later wordt het hele continent naar deze Romeinse provincie vernoemd.

³³ Sonia Farid, "Did you know that a Tunisian pope created Valentine's Day?", *Al Arabiya*, 14 Februari 2017, <https://english.alarabiya.net/en/features/2017/02/14/The-Tunisian-origin-of-the-pope-behind-Valentine-s-Day.html>

³⁴ Khaled Belkhoja, Hédi Slim, Ammar Mahjoubi & Abdelmajid Ennabli, *Histoire Générale de la Tunisie, Tome I, L'Antiquité* (Tunis: Sud Editions, 2015), 416-423.

³⁵ John Anthony, "The Fourth Holy City", *Aramco World*, Januari/Februari 1967, <http://archive.aramcoworld.com/issue/196701/the.fourth.holy.city.htm>

³⁶ De verovering van Sicilië door de Arabieren was al vroeger -voor de Fatimiden- ingezet.

³⁷ Raqqada, de hoofdstad van de vorige dynastie - de Aghlabiden, was hun eerste hoofdstad.

zijn.³⁸ Deze rijkdom trekt uiteindelijk de Ottomanen aan, die in 1534 Tunis veroveren. In het volgende jaar valt de stad echter aan de-in-Gent-geboren Karel V van het Heilig Roomse Rijk na een belegering. De volgende 40 jaar vechten de Ottomanen en de Spanjaarden om de controle van Tunis. In 1574 nemen de Ottomanen Tunis opnieuw in en wordt de regio deel van het Ottomaanse Rijk, al zou dit snel slechts nominaal blijken te zijn. De volgende eeuwen wordt de regio vooral bestuurd door Ottomaanse zeerovers, 'de Barbarijse Piraten'³⁹, die voornamelijk christelijke handelsschepen en kustdorpen aanvallen en de bemanningen of inwoners tot slaaf maken.⁴⁰ Dit zorgt voor de nodige schermutselingen met de Europese machten en later zelfs met de Amerikanen, die tijdens de eerste en tweede Barbarijse Oorlog een hele vloot naar de regio stuurden en enkele veldslagen uitvochten.⁴¹

In de 19de eeuw probeert de heerser (*bey*) van Tunis het land en de staatsstructuren te moderniseren met een groot hervormingsprogramma, teneinde zich beter te kunnen verzetten tegen de toenemende Europese en Ottomaanse invloeden in de regio.⁴² Dit lukt maar gedeeltelijk en brengt enorme financiële schulden tegenover de Europese landen met zich mee, die hiervoor geld aan de *bey* hadden geleend. Tunesië is in deze periode wel het eerste Arabische land om een grondwet uit te vaardigen in 1861. Echter nemen in 1869 Engeland, Italië en Frankrijk de controle van de Tunesische financiën over, teneinde hun schuldvorderingen te kunnen innen. De *bey* verliest *de facto* de controle over zijn land. In 1881 vallen vanuit Algerije Franse troepen Tunesië binnen en maken van Tunesië een protectoraat door middel van het Bardo-verdrag. Deze 19de-eeuwse gedeeltelijk geslaagde

³⁸ Nizar Sayari, Hichem Rejeb, "Origine du paysage andalou dans le nord-ouest tunisien", *Cahiers de la Méditerranée* (79) 2009.

³⁹ "Barbarije" de oude naam die in Europa gebruikt werd voor de Noord-Afrikaanse kustgebieden. De term vindt waarschijnlijk zijn oorsprong in "berbers" - de oorspronkelijke bevolkingsgroep van Noord-Afrika - de *Amazigh* (in hun eigen taal).

⁴⁰ Er werden grote aantallen Europeanen slaaf gemaakt, de exacte getallen zijn moeilijk te achterhalen. Wat zeker is, is dat deze slaven impact hadden op de lokale genenpoel. Dit deel van de geschiedenis (alsook de Franse bezetting en eeuwenoude handel) verklaart deels waarom bijvoorbeeld bepaalde Tunesiërs aan de kust een lichtere huidskleur hebben dan Tunesiërs van het binnenland. Een goed voorbeeld hiervan is het feit dat een voorvader van huidig president Essebsi een katholieke Sardiniër was die gevangen genomen werd tijdens het begin van de 19de eeuw. Deze bekeerde zich echter tot de islam en kon als *mamluk* van de heersende familie snel opklimmen in de rangen. Voor een diepere inblik op het leven van de huidige president zie Annex II.

⁴¹ Meteen ook de eerste Amerikaanse buitenlandse interventie en het begin van de Amerikaanse invloed en inmenging in de regio die tot op vandaag blijft voortduren. Zie: Charles B. Bow, "Waging War for the Righteous: William Eaton on Enlightenment, Empire, and Coup d'état in the First Barbary War, 1801–1805", *The Journal of the Historical Association*, (2016): 692 - 709.

⁴² De Ottomanen hadden Libië heroverd.

hervormingen legden wel de basis voor het Tunesische nationalisme dat in 1956 tot de onafhankelijkheid zou leiden.⁴³

Tunesië wordt door de Fransen actief gekoloniseerd. Het aantal Franse kolonisten stijgt van 34 000 in 1906 tot 108 000 personen in 1936.⁴⁴ Ook Italianen komen in grote hoeveelheden: zo waren er in 1936 ongeveer 94 000 Italianen in Tunesië.⁴⁵ Tunesië komt grotendeels ongehavend uit de Eerste Wereldoorlog⁴⁶, maar valt tijdens de Tweede Wereldoorlog eerst onder Vichy Frans bestuur en later onder Duits bestuur. In 1943 wordt Tunis na een lange en bloedige veldtocht heroverd door de geallieerden onder leiding van de Amerikanen en de Britten.⁴⁷ Tunesië wordt gebruikt als uitvalsbasis voor *Operation Husky* - de bevrijding van Sicilië en later Italië en Europa.

2.2. HET ONAFHANKELIJKE TUNESIË - VAN CONSTITUTIONELE MONARCHIE NAAR DE EERSTE EN TWEDE REPUBLIEK

Frankrijk komt verzwakt uit de oorlog en vecht een bloedige strijd uit in Algerije, wat de Tunesische nationalisten, onder leiding van advocaat Habib Bourguiba, de moed geeft om door te duwen voor de Tunesische onafhankelijkheid van Frankrijk.⁴⁸ Op 20 maart 1956 wordt Tunesië onafhankelijk van Frankrijk als een constitutionele monarchie onder Lamine Bey. Al op 25 maart 1956 vinden de eerste verkiezingen plaats, wat tot een grote overwinning voor de Republikeinen van Bourguiba leidt. Aldus wordt Tunesië op 25 juli 1957 een republiek met Habib Bourguiba als eerste president. Deze president zal het land voor de volgende 31 jaar regeren.

Als president heeft Bourguiba onder de Grondwet van juni 1959 ontzettend veel macht.⁴⁹ Bourguiba zet hard in op onderwijs en op het verbeteren van de positie van de vrouw. Veel vooruitstrevende wetgeving betreffende vrouwenrechten, zoals bijvoorbeeld de *Code du*

⁴³ Cruciaal hierbij was het oprichten van een "elite-school" voor jonge Tunesiërs, het Collège Sadiki. De oud-leerlingen van dit college, waaronder Bourguiba en huidig president Essebsi, zullen cruciaal blijken voor de onafhankelijkheidsstrijd en het regeren nadien.

⁴⁴ H. De Montety, "Les Italiens en Tunisie", *Politique étrangère*, n°5 (1937): 412.

⁴⁵ *ibid.* In mindere mate komen er ook veel Maltezers.

⁴⁶ Er vochten en stierven talrijke Tunesiërs voor de Franse Republiek tijdens de Eerste en de Tweede Wereldoorlog. Zie: <https://tn.ambafrance.org/Contribution-des-combattants>

⁴⁷ Lillian C.Harris, *Cimetières et Souvenirs, La Seconde Guerre Mondiale en Tunisie* (Oxford: Michael Tomkinson Publishing, 2009), 8-29.

⁴⁸ Bij de nationalisten zaten ook monarchisten!

⁴⁹ Deze grondwet was gebaseerd op het Franse systeem; dus van een zeer sterk gecentraliseerd presidentieel systeem. Er kan ook een zekere vergelijking tussen Atatürk en Bourguiba gemaakt worden; beiden zetten sterk in op modernisatie en secularisatie.

Statut Personnel, vindt zijn oorsprong in deze periode.⁵⁰ De president, die universitaire studies in Frankrijk heeft gevolgd, ijvert ook sterk voor secularisatie en nauwe banden met Europa. Beter onderwijs, alsook een continue economische groei en een stabiele populatiegroei zorgen voor de relatieve sociale en politieke stabiliteit van het land. Ondanks de onafhankelijkheid blijft het land evenwel grotendeels naar Frans voorbeeld gestructureerd: zo blijft het Frans bijvoorbeeld de taal van de handel en worden Tunesische "nieuwe" steden naar Frans voorbeeld gebouwd. Ook het rechtssysteem vindt, zoals eerder al vermeld, zijn oorsprong in de Franse rechtstraditie. Dit verklaart mede waarom veel Tunesische juristen vaak nog (bij)studeren in Frankrijk en waarom er vaak naar Frankrijk wordt gekeken voor bepaalde wetgeving.

Bourguiba is zich echter ook goed bewust van de relatieve zwakte van Tunesië en hij pleit daardoor voor een zekere neutraliteit van Tunesië in alle geopolitieke conflicten (vb. tijdens de Algerije-crisis). Deze houding leidt in 1961 tot de "Bizerte-crisis" met Frankrijk.⁵¹ Frankrijk had de controle over de strategische havenstad Bizerte behouden na de onafhankelijkheid en deze werd nu gebruikt om Franse troepen in Algerije te steunen en te bevoorraden. De Algerijnse oorlog had al tot het bombardement van het Tunesische dorp Sakiet Sidi Youssef geleid in februari 1958, met meer dan 70 doden tot gevolg.⁵² Deze zaak, gekoppeld met nog enkele andere grensschermselingsen en oplopende spanningen met Frankrijk, leidt ertoe dat Tunesië de haven van Bizerte probeert te blokkeren en de stad in te nemen. Frankrijk zet echter de harde middelen in en behoudt de stad *manu militari* tot 1963, het einde van de Algerijnse oorlog.⁵³ Het is pas met de Franse terugtocht uit Bizerte dat de dekolonisatie van Tunesië voltooid is. Toch slagen Frankrijk en Tunesië de breuken te herstellen en sluit Tunesië - waarschijnlijk door sterke Franse steun achter de schermen - in 1969 een eerste samenwerkingsakkoord met Europese Economische Gemeenschap, meteen ook het begin van de formele relaties tussen de EU en Tunesië.

Bourguiba blijkt echter meer en meer interne tegenstanders te hebben. In augustus 1961 komt zijn oude mede-onafhankelijkheidsleider en voormalige vriend Salah Ben Youssef in

⁵⁰ Décret du 13 août 1956 portant promulgation du Code du Statut Personnel, *Journal officiel tunisien* n° 104 du 28 Décembre 1956.

⁵¹ Uit een goede diplomatieke bron vernomen: tijdens deze crisis en erna steunden sommige Europese landen Tunesië achter de schermen.

⁵² Jacques Valette, "Le bombardement de Sakiet Sidi Youssef en 1958 et la complexité de la guerre d'Algérie", *Guerres mondiales et conflits contemporains*, vol. 233, no. 1 (2009): 37-52.

⁵³ Sébastien Abis, "L'affaire de Bizerte. Une crise géopolitique méconnue", *Confluences Méditerranée*, vol. 67, no. 4 (2008): 129-146.

dubieuze omstandigheden om het leven in Frankfurt.⁵⁴ Het jaar nadien proberen militaire aanhangers van diezelfde Ben Youssef, de zogenaamde 'Youssefisten', een staatsgreep te plegen.⁵⁵ Bourguiba weigert enige macht over te dragen en slaagt erin om in 1974 aangeduid te worden als president voor het leven door middel van een grondwetswijziging.

In de periode 1970-1980 slabakt de economie en beginnen er steeds meer barsten in het systeem te komen. In januari 1978 laat het *Union Générale Tunisienne du Travail* ('UGTT'), de grootste vakbond van het land, voor het eerst krachtig van zich horen wanneer het een nationale staking organiseert tegen liberaliserende maatregelen genomen door de regering. De regering roept de noodtoestand uit en omcirkelt het hoofdkwartier van het UGTT in Tunis. Er breken opstanden uit met een honderdtal doden tot gevolg.⁵⁶ In januari 1980 vindt de bizarre "Gafsa-affaire" plaats, waarin een team van militaire commando's⁵⁷ -klaarblijkelijk met Libische steun- de stad Gafsa probeert te veroveren tijdens een presidentieel bezoek aan het zuiden van Tunesië.⁵⁸ Het Tunesische leger kan de stad echter snel terugnemen, maar deze affaire leidt wel tot een diplomatieke breuk met Libië. In de periode december 1983-januari 1984 vinden de Tunesische "broodprotesten" plaats, als een reactie op de prijsverhoging van brood onder druk van het Internationaal Monetair Fonds ('IMF') steunprogramma. Deze beginnen in het Zuiden en verspreiden zich al snel over het hele land. De protesten worden bloedig onderdrukt door Bourguiba, met minstens 150 doden tot gevolg.⁵⁹ Het is ook in deze periode dat de islamisten⁶⁰, waaronder Rached Ghannouchi -de huidige leider van Ennahdha-, voor het eerst op het toneel verschijnen. Interne onrust en enkele bomaanslagen gericht tegen toeristen volgen.⁶¹ Duizenden islamisten worden

⁵⁴ Salah Ben Youssef kwam op voor het Zuiden en ijverde voor een Maghreb-Unie. Hij kreeg waarschijnlijk steun van Generaal Nasser in Egypte, waar hij enige tijd in ballingschap verbleef. Zie: Wassila Temmim, "Un assassinat politique", *Le Monde Diplomatique*, augustus-september 2018, <https://www.monde-diplomatique.fr/mav/160/TEMMIM/58883>

⁵⁵ Sharan Grewal, "A Quiet Revolution: The Tunisian Military after Ben Ali", *Carnegie Endowment*, 24 februari 2016, <https://carnegieendowment.org/2016/02/24/quiet-revolution-tunisian-military-after-ben-ali-pub-62780>.

Deze mislukt en de 11 ringleiders worden geëxecuteerd.

⁵⁶ Solène Leroux, "Ce jour-là: le 26 janvier 1986, le 'jeudi noir' paralyse la Tunisie de Bourguiba", *Jeune Afrique*, 26 januari 2018, <https://www.jeuneafrique.com/520107/culture/ce-jour-la-le-26-janvier-1978-le-jeudi-noir-paralyse-la-tunisie-de-bourguiba/>. Opmerkelijk is dat door deze en voorgaande gebeurtenissen Ben Ali aan het hoofd van de Staatsveiligheid komt te staan en vanuit die positie later kan doorgroeien naar president.

⁵⁷ Door sommigen wederom "Youssefisten" genoemd.

⁵⁸ Toen de stad ingenomen werd, was de president op slechts 80km van Gafsa. Zie: Khemais Chamari, "L'alerte tunisienne", *Le Monde Diplomatique*, maart 1980, <https://www.monde-diplomatique.fr/1980/03/CHAMARI/35482>

⁵⁹ Er kunnen enige parallellen getrokken worden met de opstanden in 2008 en 2011.

⁶⁰ Het MTI - de voorloper van het huidige Ennahdha.

⁶¹ X., "Bomb blasts at two resort hotels in eastern Tunisia", *UPI*, 3 augustus 1987, <https://www.upi.com/Archives/1987/08/03/Bomb-blasts-at-two-resort-hotels-in-eastern-Tunisia/8678554961600/>

opgepakt en zowel de pers als de vakbonden worden genuilkorfd. Met deze interne strubbelingen in de achtergrond wordt Tunis van 1979 tot 1991 de tijdelijke zetel van de Arabische Liga⁶² en van 1982 tot 1994 van de *Palestine Liberation Organisation* ('PLO').⁶³ In 1985 bombarderen Israëlische gevechtsvliegtuigen het PLO hoofdkwartier in Tunis met 60 doden tot gevolg.⁶⁴ Deze actie was ogenschijnlijk een retributie voor de moord op 3 Israëli's – vermoedelijk door een PLO commando– op een zeiljacht voor de kust van Cyprus.⁶⁵ De situatie blijft uitermate gespannen tot op 7 November 1987 eerste minister Ben Ali een bloedeloze staatsgreep pleegt door Bourguiba "medisch ongeschikt om te regeren" te laten verklaren.⁶⁶

De beginjaren van Ben Ali lijken een nieuwe wind door Tunesië te laten waaien, met het aannemen van een nationaal pact met de oppositiepartijen, door het afschaffen van het concept van een president voor het leven en door het beter naleven van bepaalde (mensen)rechten.⁶⁷ Ook de islamisten krijgen een plaats in de politiek, tot ze in 1989 een sterk verkiezingsresultaat lijken neer te zetten. Een 'aanpassing' van de verkiezingsuitslag volgt samen met een nieuwe onderdrukkingsgolf van deze islamisten.⁶⁸ Velen, waaronder Ghannouchi, gaan in ballingschap naar het Verenigd Koninkrijk. De economische situatie gaat er evenwel op vooruit en er wordt zwaar geïnvesteerd in infrastructuur. De blik blijft voornamelijk op Europa gericht: in 1995 wordt een Associatieverdrag met de Europese Gemeenschap afgesloten.

⁶² Als reactie op het Egyptisch-Israëliësch vredesakkoord.

⁶³ Dit is na de 1982 Israëlische inval in Libanon.

⁶⁴ Frank J. Prial, "Israeli Planes Attack P.L.O. in Tunis, killing at least 30; Raid 'Legitimate', US Says", *The New York Times*, 2 Oktober 1985, <https://www.nytimes.com/1985/10/02/world/israeli-planes-attack-plo-in-tunis-killing-at-least-30-raid-legitimate-us-says.html>

⁶⁵ Edward Schumacher, "Bombing in Tunis criticised by US", *The New York Times*, 23 oktober 1985, <https://www.nytimes.com/1985/10/23/world/bombing-in-tunis-criticized-by-us.html>

⁶⁶ Het lijkt erop dat Ben Ali wellicht steun kreeg van enkele buitenlandse landen, waaronder Italië. Zie: Rihab Boukhayatia, "Tunisie: Ce que s'est passé le 7 novembre 1987 selon les services secrets de l'Italie", *HuffPost Maghreb*, 7 november 2016, https://www.huffpostmaghreb.com/2016/11/07/tunisie-services-secrets-n_12843280.html en Vincenzo Nigro, "Tunisia, il golpe italiano "Sì, sceglieremo Ben Ali"", *La Repubblica*, 11 oktober 1999, <http://www.repubblica.it/online/fatti/afri/nigro/nigro.html>

⁶⁷ Interne strubbelingen blijven echter aanwezig. Zo orchestreert het Ministerie van Binnenlandse Zaken een zogenaamde staatsgreep die gepleegd zou worden door het leger en MTI/Ennahdha. Dit kaderfiguren van beiden te kunnen arresteren en berechten. Deze "**Barraket Essahel**"-affaire leidde tot een marginalisatie van het leger door Ben Ali. De herrineren aan deze affaire speelde ongetwijfeld een rol tijdens de beslissing van het leger om tijdens de revolutie in 2010-11 niet in te grijpen. Zie: Sharan Grewal, "A Quiet Revolution: The Tunisian Military after Ben Ali", *Carnegie Endowment*, 24 februari 2016, <https://carnegieendowment.org/2016/02/24/quiet-revolution-tunisian-military-after-ben-ali-pub-62780>

⁶⁸ X., "L'opposant islamiste Ghannouchi à Tunis après 20 ans d'exil", *France 24*, 30 januari 2011, <http://www.france24.com/fr/20110130-opposant-islamiste-ghannouchi-attendu-tunis-apres-20-ans-exil-tunisie-femme>

De partij van Ben Ali wint stelselmatig alle verkiezingen met monsterscores en Ben Ali wordt viermaal probleemloos herkozen tot president (voor zijn 4de herverkiezing moest de grondwet wederom aangepast worden – een detail). De familie van de tweede vrouw van Ben Ali, de Trabalsi's, winnen steeds meer aan invloed en macht maar niet aan populariteit. De economie verzwakt en de werkloosheid in het binnenland bereikt ongekende hoogtes. In de mijnstreek rond Gafsa beginnen in 2008 de eerste grootschalige protesten tegen Ben Ali, onder meer omwille van een prijsverhoging van voedselwaren - net zoals in 1984.⁶⁹ Deze opstanden, geleid door mijnwerkers en de UGTT, worden echter bloedig onderdrukt. Toch vormen ze de kiem van de protesten van 2010. Deze leiden op 14 januari 2011 tot de vlucht van Ben Ali naar Saoedi-Arabië. Die revolutie was een keerpunt voor het land en was tevens het startschot voor meerdere revoluties en conflicten die tot op heden de Arabische wereld op haar grondvesten doen daveren.

2.3. HET ZWARE GEWICHT EN DE IMPACT VAN DE GESCHIEDENIS

Vooraleer we de analyse verderzetten, is het nuttig om de effecten van de hele voorgaande geschiedenis beknopt samen te vatten, aangezien deze de voedingsbodem vormt voor de Tweede Republiek. De bewogen antieke en recente geschiedenis heeft talrijke sporen nagelaten doorheen het land. Zo verwijst veel van de huidige staatssymboliek⁷⁰ naar het roemrijke oude Carthago (het presidentiële paleis is bijvoorbeeld in Carthago, op een steenworp van grote Romeinse ruïnes; Hannibal prijkt trots op het 5 dinar biljet). Maar toch is het voornamelijk de Arabische- en Franse kolonisatie die de meeste sporen heeft nagelaten. De Arabieren brachten hun godsdienst en taal mee en stichtten talrijke steden. Hiermee veranderden ze het toenmalige *Africa* voorgoed. Ze brachten het land ook in de oosterse invloedssfeer, waar het sindsdien nooit meer echt is uitgeraakt, maar tegelijk nooit helemaal deel van heeft uitgemaakt. Verschillende rijkere Midden-Oosterse landen – vooral de Golfstaten – , maar ook Turkije⁷¹, vechten vandaag om invloed in het land, vaak tegen de Europese invloed, zoals van oudsher.⁷² Desalniettemin blijft het moderne Tunesië duidelijk naar Frans voorbeeld gestructureerd en blijven Tunesiërs zich sterk verbonden voelen met Frankrijk. Zo studeren talrijke Tunesiërs aan Franse universiteiten en *Hautes Écoles*, wordt er

⁶⁹ Landry Signé & Rémy Smida, "Actions of the Tunisian Army in Gafsa in 2008 and during the Uprising of 2011", *ASPJ Africa & Francophonie* (2nd Quarter 2016); Eric Gobe, "The Gafsa Mining Basin between Riots and a Social Movement: meaning and significance of a protest movement in Ben Ali's Tunisia", *Working paper* (2010)

⁷⁰ Veel staatssymboliek is onveranderd overgenomen van de eerste Republiek.

⁷¹ Als opvolgerstaat van het Ottomaanse Rijk.

⁷² Sebastian Sons & Inken Wiese, "The Engagement of Arab Gulf states in Egypt and Tunisia since 2011, Rationale and Impact", *DGAP analyse*, Nr.9, (October 2015).

een baccalaureaat op het einde van het secundair onderwijs georganiseerd, kijken veel (voornamelijk hoogopgeleide) Tunesiërs vaak naar Franse televisie en zijn er net dezelfde *péages* op de autosnelwegen, enzovoort. Er wonen ook ontzettend veel Tunesiërs in de andere landen van de Francophonie (voornamelijk in Frankrijk en Canada (Québec), maar ook in België).⁷³ Het land is waarlijk een mix van Europese-, Maghrebijnse-, Midden-Oosterse- en eigen tradities die allen van grote invloed zijn geweest voor het succes van de revolutie en het ontstaan van de Tweede Tunesische Republiek.⁷⁴

2.4. DE JASMIJNREVOLUTIE EN DE NAWEEËN: DE GEBOORTE VAN DE TWEDE TUNESISCH REPUBLIEK

De revolutie van 2011 heeft historische precedents en een lange voorgeschiedenis. De kiemen van de revolutie worden gelegd tijdens de opstanden van 2008 in het Gafsa mijnbekken omwille van prijsstijgingen.⁷⁵ Het almaar duurder wordend leven, de werkloosheid onder de jeugd, maar vooral de opzichtige corruptie van de regime-elites (voornamelijk de familie van de tweede vrouw van Ben Ali, de Trabelsi's)⁷⁶ en van staatsambtenaren jagen enkele protesteers tot wanhoopsdaden.⁷⁷ De spreekwoordelijke vonk van de revolutie is de straathandelaar Mohammed Bouazizi die zichzelf op 17 December 2010 in brand steekt te Sidi Bouzid. Dit nadat zijn kar, waarmee hij landbouwproducten verkoopt, in beslag wordt genomen bij gebrek aan een geldige vergunning. Bouazizi, de enige broodwinnaar in een uitgebreide familie van 8, is wanhopig en probeert de agente zelfs nog om te kopen en op audiëntie te gaan op het gemeentehuis. Hij wordt opgepakt en gemarteld door de politie. Na zijn vrijlating ziet hij enkel nog een zelfverbranding als oplossing: de ultieme wanhoopsdaad en een schreeuw om aandacht voor zijn noodlottige positie.

⁷³ +/- 55% van alle Tunesische emigrés wonen in Frankrijk, volgens cijfers van 2012, zie: Katharina Natter, "Revolution and Political Transition in Tunisia: A Migration Game Changer?", *MPI*, 25 mei 2015, <https://www.migrationpolicy.org/article/revolution-and-political-transition-tunisia-migration-game-changer>

⁷⁴ Dit is de centrale these van het boek Safwan M. MASRI, "Tunisia: An Arab Anomaly" (New York: Columbia University Press, 2017), 416p.

⁷⁵ **Zie Annex VI, Wikileaks Kabel 2**

⁷⁶ **ibid., zie Kabel 1**

⁷⁷ Marc Fisher, "In Tunisia, act of one fruit vendor sparks wave of revolution through Arab world", *The Washington Post*, 26 maart 2011, https://www.washingtonpost.com/world/in-tunisia-act-of-one-fruit-vendor-sparks-wave-of-revolution-through-arabworld/2011/03/16/AFjfsueB_story.html?noredirect=on&utm_term=.0e79cf2abf48

De lokale en nationale berichtgeving hierover is zeer beperkt.⁷⁸ Toch breken er serieuze protesten uit in Sidi Bouzid, die hardhandig onderdrukt worden. Het blijkt evenwel onmogelijk om deze schermutselingen geheim te houden en de protesten breiden zich uit. Op 27 december bereiken de protesten de hoofdstad Tunis. Er volgen dagen van stakingen, protesten, schermutselingen en plunderingen. Ben Ali ontvlucht op 14 januari 2011 het land, eerst naar Malta onder Libische bescherming, en later naar Saoedi-Arabië, waar hij sindsdien in ballingschap verblijft.⁷⁹ Het vertrek van Ben Ali zorgt echter niet voor kalmte. Premier Mohammed Ghannouchi⁸⁰ neemt het interim-presidentschap waar voor één dag.⁸¹ Hierna wordt de voorzitter van het parlement, Fouad Mebazaa, ingezworen als waarnemend president.⁸² Mebazaa moet onder de Grondwet binnen de 60 dagen nieuwe verkiezingen uitschrijven. Hij stelt een regering van nationale eenheid aan, onder leiding van premier Mohammed Ghannouchi. Ook deze regering blijkt uitermate volatiel te zijn en op 27 februari treedt Ghannouchi door de toenemende druk af. Beji Caid Essebsi neemt over als premier.⁸³ De roep naar een nieuwe grondwet klinkt echter steeds luider en op 3 maart kondigt waarnemend president Mebazaa verkiezingen voor een Constituante aan, te houden op 24 juli.⁸⁴ Omwille van verschillende (logistieke) redenen worden deze echter pas op 23 oktober gehouden.⁸⁵

⁷⁸ X., "Riots Reported in Tunisian city, *Al Jazeera*, 20 december 2010, <https://www.aljazeera.com/news/africa/2010/12/2010122063745828931.html>

⁷⁹ X., "Tunisia: Ex-President Ben Ali Flees to Saudi Arabia", *BBC News*, 15 januari 2011, <https://www.bbc.com/news/world-africa-12198106>. Het lijkt dat ze 1,5 ton goud van de Nationale Bank van Tunesië hebben meegeroofd.

⁸⁰ Niet te verwarren met de Ghannouchi van Ennahdha

⁸¹ ANP, "Opvolger president Tunesië beëdigd", *de Volkskrant*, 15 januari 2011, <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/opvolger-president-tunesie-beedigd~becc1815/>

⁸² Het blijkt dat de aanstelling van Ghannouchi ongrondwettelijk was.

⁸³ X., "Tunisie: Béji Caïd Essebsi nommé premier ministre", *Le Monde*, 28 februari 2011, https://www.lemonde.fr/afrique/article/2011/02/27/le-premier-ministre-tunisien-demissionne_1485825_3212.html

⁸⁴ Gnet, "Tunisie, Mebazaa annonce l'élection d'une assemblée constituante", *Gnet*, 3 Maart 2011, <https://news.gnet.tn/archives/temps-fort/tunisie-mebazaa-annonce-des-elections-dune-assemblee-constituante/id-menu-325.html>

Een Constituante is een parlement dat de bevoegdheid heeft om de Grondwet te wijzigen of een nieuwe op te stellen.

⁸⁵ The Carter Center, "Les élections de l'Assemblée Constituante en Tunisie", *The Carter Center*, 25 mei 2012, 18, https://www.cartercenter.org/resources/pdfs/news/peace_publications/election_reports/tunisia-final-Oct2011-fr.pdf

18 van de 217 zetels van de Constituante werden verkozen door de Tunesiërs woonachtig in het buitenland; 10 zetels hiervan werden aangeduid door de Tunesiërs die in Frankrijk wonen. Zie: Thibaut Jaulin & Björn Nilsson, "Voter ici et là-bas : les Tunisiens à l'étranger depuis 2011", *Revue européenne des migrations internationales*, Vol. 31, no. 3 (2015): 46-47; <http://www.leaders.com.tn/article/6042-decoupage-electoral-217-sieges-et-33-circonscriptions>

Gedurende deze turbulente periode is het zeer moeilijk voor de regering om de controle over het land te behouden en is de steun van het leger dus onontbeerlijk voor het slagen van de revolutie. Al tijdens de eerste protestdagen stelde het leger zich veel terughoudender op dan de politie.⁸⁶ Het leger speelt aldus – een unicum voor de Arabische wereld – een neutrale rol in het hele proces en houdt zich aan zijn kerntaak: het beschermen van het grondgebied en de Tunesische bevolking.⁸⁷ Het blijft echter een moeilijke opgave: door het visum-vrij beleid voor veel Afrikaanse landen en het wegvallen van strenge grenscontroles wordt het land al snel een toevluchtsoord voor veel vluchtelingen, waaronder zeer veel (rijke) Libiërs die de instabiliteit in hun eigen land wensen te ontsnappen. De illegale immigratie vanuit Tunesië naar Europa schiet de hoogte in en de EU besluit in te grijpen.⁸⁸ Deze "Jasmijn-revolutie" inspireert talrijke soortgelijke protesten doorheen de Arabische wereld, het begin van wat sommige commentatoren de "Arabische Lente" noemen. De belangrijkste hiervan voor Tunesië zijn de val van Gadaffi in het buurland Libië⁸⁹ met de chaos die er nadien heerst tot vandaag, en de machtsgreep van het moslimbroederschap in Egypte, wat Ennahdha zal inspireren.

De Constituante, ingezworen op 22 november 2011, duidt op 12 december Moncef Marzouiki, de leider van het CPR (*Congrès pour la République*), aan als interim-president. De partijen Ennahdha, CPR en Ettakol vormen een regering (de "troïka") onder de leiding van Hamadi Jebali van Ennahdha. Op 23 december krijgt de voorgestelde regering de goedkeuring van de Constituante. De twee laatstgenoemde partijen zijn seculier, Ennahdha is zoals al vermeld een islamistische partij. Ennahdha is met 41% van de zetels in de Constituante veruit de grootste partij en probeert de Grondwet meer islamitisch te sturen, wat maar deels lukt.⁹⁰

⁸⁶ Dat meer onder controle was van Ben Ali.

⁸⁷ Landry Signé & Rémy Smida, "Actions of the Tunisian Army in Gafsa in 2008 and during the Uprising of 2011", *ASPJ Africa & Francophonie* (2nd Quarter 2016)

⁸⁸ "**In early 2011, Italian authorities recorded the arrival of 43,000 people at its sea borders, including 28,000 Tunisians, compared to an annual average of 19,000 people (including 1,700 Tunisians) over the 2000-10 period**", aldus volgens Katharina Natter, "Revolution and Political Transition in Tunisia: A Migration Game Changer?", *MPI*, 25 mei 2015, <https://www.migrationpolicy.org/article/revolution-and-political-transition-tunisia-migration-game-changer>

⁸⁹ Onder meer dankzij een Frans-Brits geleide ingreep.

⁹⁰ Bij de totstandkoming van de Grondwet, heeft de Constituante raad gevraagd aan meerdere buitenlandse experts, waaronder de Belgische professor emeritus en CDH federaal parlementslid baron Francis Delpérée. Ook hebben meerdere van de Tunesische experts die door de Constituante aangeduid werden om de Grondwet te schrijven, minstens een deel van hun universitaire opleiding in (voornamelijk Franstalig) Europa gevolgd. Voor de samenstelling van deze commissie zie: X., "Tunisie : La commission de coordination et de rédaction de la Constitution et les experts entament leurs réunions", *Webmanager Center*, 29 april 2013, <http://directinfo.webmanagercenter.com/2013/04/29/tunisie-la-commission-de-coordination-et-de-redaction-de-la-constitution-et-les-experts-entament-leurs-reunions/>. Voor de pogingen van Ennahdha om tot een meer

Een reeks aanslagen volgt in de periode 2012-2013, zoals de bestorming van de Amerikaanse ambassade en -school in Tunis op 14 september 2012 door een groep salafisten. Hierbij vallen twee doden.⁹¹ De regering komt in een ware crisissfeer terecht op 6 februari 2013, door de moordaanslag op Chokri Belaïd, lid van het *Front Populaire*.⁹² De Tunesiërs komen terug massaal op straat, gesteund door de partij Nidaa Tounes ("*Appel de la Tunisie*") van voormalig premier Beji Caid Essebsi en grote delen van het maatschappelijke middenveld. Jebali zwicht en wordt als regeringsleider vervangen door M. Laâradyedh, de Minister van Binnenlandse Zaken, op 13 maart 2013. Op 19 maart vinden schermutselingen plaats tussen ordediensten en salafisten in Kairouan, met één dode tot gevolg. Op 25 juli vindt een nieuwe moordaanslag plaats op een lid van het *Front Populaire*. Ditmaal op Mohamed Brahmi, lid van de Constituante voor die partij. Op 29 juli volgt een hinderlaag op een Tunesische legereenheid door een islamistische groepering in de Mont Chaâmbi-regio, met 8 doden tot gevolg. Deze gebeurtenissen brengen opnieuw grote protesten tegen de regering met zich mee en er circuleren geruchten over een mogelijke militaire staatsgreep.⁹³ Op 6 augustus 2013 wordt de Constituante geschorst en lijkt Tunesië voor de rand van de afgrond te staan.⁹⁴ Toch slagen de UGTT (de arbeidersvereniging), het *Union Tunisienne de l'Industrie, du Commerce et de l'Artisanat* (UTICA – de werkgeversvereniging), de Orde van Advocaten en de Tunesische Liga voor Mensenrechten, het zogenaamde Quartet, om terug een dialoog op gang te krijgen en herneemt de Constituante zijn werk.⁹⁵ Met succes, want eind januari 2014 wordt er eindelijk een nieuwe vooruitstrevende Grondwet aangenomen: de Tweede Tunesische Republiek is geboren.⁹⁶

islamitische grondwet te komen zie: "The Role of Islamic Law in Tunisia's Constitution and Legislation Post-Arab Spring", Law Library of Congress, geraadpleegd op 3 maart 2019, <https://www.loc.gov/law/help/tunisia.php#f8>.

⁹¹ Tarek Amara, "Two dead as protesters attack U.S. embassy in Tunisia", *Reuters*, 14 september 2012, <https://www.reuters.com/article/us-protests-tunisia-school/two-dead-as-protesters-attack-u-s-embassy-in-tunisia-idUSBRE88D18020120914>.

⁹² De alliantie van (extreem)linkse oppositiepartijen

⁹³ Op 3 Juli wordt Mohammed Morsi, de Moslimbroeder president van Egypte uit zijn ambt gezet door het Egyptische leger; een gebeurtenis die grote impact had op Ennahdha gelet op de verwantschap tussen Ennahdha en de moslimbroeders. Zie ook: Sharan Grewal, "A Quiet Revolution: The Tunisian Military after Ben Ali", *Carnegie Endowment*, 24 Februari 2016, <https://carnegieendowment.org/2016/02/24/quiet-revolution-tunisian-military-after-ben-ali-pub-62780>

⁹⁴ Mustapha Ben Jafaar, " Le processus transitionnel en Tunisie 2011-2014: De la crise au Dialogue national (4eme partie)", *HuffPost Maghreb*, 19 oktober 2017, https://www.huffpostmaghreb.com/mustapha-ben-jafaar/le-processus-transitionnel-en-tunisie-2011-2014-de-la-crise-au-dialogue-national-4eme-partie_b_12554620.html

⁹⁵ **Voor dit lovenswaardig en moedig initiatief verkreeg het Quartet in 2015 de Nobelprijs voor de Vrede.** Zie: https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/2015/press.html

⁹⁶ Gedurende deze hele overgangperiode neemt de EU-steun voor het land enorm toe, maar deze steun kan de politieke instabiliteit klaarblijkelijk niet helpen beperken. Zie: Giorgio Bassotti, " Did the European Union Light

3. DE TWEEDE TUNESISISCHE REPUBLIEK

3.1. DE POLITIEKE SITUATIE

De Tunesische Grondwet, aangenomen op 26 januari 2014, is een mijlpaal voor het land en de regio.⁹⁷ Deze Grondwet kwam tot stand na een zeer woelige periode. De Grondwet is een delicate balans tussen de verschillende Tunesische identiteiten, groeperingen en de fundamentele basisrechten zoals persvrijheid, vrijheid van godsdienst, enzovoort.⁹⁸ De Grondwet wordt in detail besproken in hoofdstuk 3.2. Eerst schetsen we de politieke ontwikkelingen na de aanneming van de Grondwet tot begin mei 2019. Bepaalde ontwikkelingen geven goed bepaalde spanningsvelden weer die gecreëerd zijn door de organisatie van de Tweede Republiek onder de Grondwet van 2014.

Op 26 oktober 2014 vinden de eerste wetgevende verkiezingen plaats onder de nieuwe Grondwet. Grote overwinnaar van de verkiezingen is de seculiere partij Nidaa Tounes, dat zijn verzetsrol tegen de Troïka-regering kan verzilveren en Ettakol en CPR zo goed als uitschakelt. Nidaa Tounes sluit een compromis met Ennahdha en vormt de regering Essid I. Deze regering, verder aangevuld met onafhankelijken, krijgt het vertrouwen van het parlement op 2 februari 2015. Intussen hebben op 23 november 2014 de eerste presidentiële verkiezingen van de Tweede Republiek plaatsgevonden. Beji Caïd Essebsi van Nidaa Tounes wordt, na een tweede verkiezingsronde op 21 december tegen Moncef Marzouki (Ennahdha), tot de eerste president verkozen.⁹⁹

a Beacon of Hope in North Africa? Assessing the Effectiveness of EU Democracy Promotion in Tunisia", *EU Diplomacy Papers* (6), (2017): 20-23. Ook andere Arabische landen en Turkije pogen zich te mengen in de Tunesische politiek. Zie: Akin Algan, "The 14 January Revolution in Tunisia and Turkish-Tunisian Relations", *Turkish Policy Quarterly* (2011), <http://turkishpolicy.com/Files/ArticlePDF/the-14-january-revolution-in-tunisia-and-turkish-tunisian-relations-winter-2012-en.pdf>; Youssef Cherif, "Tunisia's Fledgling Gulf Relations", *Carnegie Endowment*, 17 januari 2017, <http://carnegieendowment.org/sada/67703>; Youssef Cherif, "The Gulf Crisis Threatens Tunisia's Stability", *Atlantic Council*, 8 november 2017, <http://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/the-gulf-crisis-threatens-tunisia-s-stability>; Youssef Cherif, "Tunisia, Battlefield of The Gulf Countries", *Orient XXI*, 12 April 2018, <https://orientxxi.info/magazine/tunisia-battlefield-of-the-gulf-countries,2394>;

⁹⁷ De Grondwet trad in werking op 10 februari 2014. Zie ook: X., "Tunisia assembly passes new constitution", *BBC News*, 27 januari 2014, <http://www.bbc.com/news/world-africa-25908340>

⁹⁸ Mehdi Bali, "Les droits fondamentaux dans la constitution tunisienne", *Revue de droit international et de droit comparé*, 91:3(2014): 357-377; Sami Zemni, "The Extraordinary Politics of the Tunisian Revolution: The Process of Constitution Making", *Mediterranean Politics* (20:1, 2015): 1-17.

⁹⁹ X., "Tunisie: Le monde félicite Béji Caïd Essebsi pour sa victoire à la présidentielle", *HuffPost Maghreb*, 23 december 2014, https://www.huffpostmaghreb.com/2014/12/23/felicitations-president-tunisie_n_6372820.html?utm_hp_ref=mg-election-presidentielle-tunisie

Op 18 maart 2015 vindt echter de aanslag op het Bardo-museum plaats, met 22 doden tot gevolg.¹⁰⁰ Deze aanslag wordt gevolgd door een nog dodelijkere aanslag te Sousse op 26 juni, die het leven eist van 38 mensen, voornamelijk Britse toeristen.¹⁰¹ De regering roept de noodtoestand uit.¹⁰² Sindsdien kwakkelt de toeristische sector, nochtans een belangrijke levenslijn voor de Tunesische economie. Tunesië krijgt evenwel steun van de G7, die prompt een unieke steungroep oprichten om het land te helpen met zijn veiligheidsprobleem.¹⁰³ Op 24 november van hetzelfde jaar vindt een bomaanslag plaats in het hart van Tunis, op een bus van de presidentiële garde, met 12 doden tot gevolg.¹⁰⁴ De regering Essid ziet zich genoodzaakt de focus te leggen op veiligheidsthema's, zeker ook met de onrust nabij Kasserine (Mont Chaâmbi) en in de smokkelstad Ben Guerdane, nabij de Libische grens. Ondanks een regeringsherschikking slaagt de regering er niet in de interne strubbelingen te bezweren. Tijd de zomer van 2016 dwingt president Essebsi de regering tot aftreden. De nieuwe regering Chahed treedt aan in juli 2016. Premier Chahed, 40 jaar, is de jongste Tunesische regeringsleider uit de moderne geschiedenis van het land. Tegelijk is hij ook de zevende premier in zes jaar tijd, wat goed de (politieke) instabiliteit van het land weergeeft.

De regering Chahed is tot op heden aan de macht, al is de regering wel al meermaals herschikt en heeft ze al enkele crisissen en herschikkingen doorgemaakt.¹⁰⁵ Het echte regeren lijkt echter meer en meer vanuit het presidentiële paleis te Carthago gedaan te worden. Daar worden akkoorden tussen de grote partijen en de belangrijke middenveldspelers, zoals het UTICA en het UGTT, gesloten.¹⁰⁶ Het land lijkt geparalyseerd en blijft moeilijke (financiële)

¹⁰⁰ X., "Ce que l'on sait de l'attaque du Musée du Bardo, en Tunisie ", *Le Monde*, 19 maart 2015, https://www.lemonde.fr/afrique/article/2015/03/19/ce-que-l-on-sait-de-l-attaque-du-musee-du-bardo-en-tunisie_4596393_3212.html

¹⁰¹ X., "Tunisia attack: What happened", *BBC News*, 1 februari 2017, <http://www.bbc.com/news/world-africa-33304897>;

¹⁰² Frédéric Bobin, "La Tunisie déclare l'état d'urgence face à un « danger imminent", *Le Monde*, 4 juli 2015, https://www.lemonde.fr/afrique/article/2015/07/04/tunisie-le-president-decrete-l-etat-d-urgence_4670469_3212.html

¹⁰³ Deze groep wordt later uitgebreid met België, Nederland, Turkije, de EU, Spanje en Zwitserland en wordt aldus de G7 +6. De vergaderingen vinden hoofdzakelijk plaats te Tunis.

¹⁰⁴ Hierdoor wordt de noodtoestand weer uitgeroepen. Deze was de maand ervoor opgeheven. Zie ook: X., "Tunis - Attaque terroriste contre un bus de la Garde présidentielle", *Business News*, 24 november 2015, <http://www.businessnews.com.tn/tunis-explosion-dun-bus-de-la-garde-presidentielle-15-morts-selon-un-premier-bilan-non-officiel,520,60530,3>

¹⁰⁵ Opvallend is dat met de regeringsherschikking van 5 november 2018 het land voor het eerst in 60 jaar **een joodse minister** krijgt, een uniek gegeven in de Arabische wereld. Het betreft de derde joodse Tunesische minister ooit. Zie: Majd Khalifeh, "Tunesië krijgt voor het eerst in meer dan 60 jaar een joodse minister", *VRT NWS*, 6 november 2018, <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2018/11/06/tunesie-krijgt-voor-het-eerst-sinds-de-onafhankelijkheid-een-joo/>

¹⁰⁶ **De akkoorden Carthago I en Carthago II**. Zie: La Rédaction, "Gouvernement d'union nationale: ce qu'il faut savoir sur le 'Pacte de Carthage' ", *Realites*, 14 juli 2016;

beslissingen voor zich uitschuiven.¹⁰⁷ De Tunesische dinar, een gesloten munt¹⁰⁸, heeft veel van zijn waarde verloren tegenover de euro en dollar. Deze waardedaling heeft grote delen van de bevolking en talrijke bedrijven pijn gedaan.¹⁰⁹ De economische en sociale situatie in het binnenland is dan ook slecht en volatiel, getuige hiervan zijn onder meer de quasi jaarlijkse januari-protesten of de talrijke nationale, regionale en sectorale stakingen.

Er zijn echter ook successen: zo vinden op 6 mei 2018 de eerste vrije gemeenteraadsverkiezingen plaats zonder noemenswaardige grote incidenten.¹¹⁰ 10 dagen ervoor was het parlement erin geslaagd de wet op de lokale besturen aan te nemen. Deze wet betreft een kleine staatshervorming: er komt een overdracht van talrijke bevoegdheden naar gemeentelijk niveau en er wordt fiscale autonomie verleend aan deze lokale besturen. Ook zullen er nieuwe niveaus opgericht worden, de regio's en districten, maar wanneer deze effectief opgericht zullen worden, blijft onzeker. Toch tonen deze ontwikkelingen dat er wel degelijk vooruitgang gemaakt wordt in Tunesië. Gehoopt wordt dat de versterkte lokale niveaus als een motor van lokale ontwikkelingen zullen kunnen functioneren.

Er blijven echter veiligheidsproblemen in het land bestaan, getuige daarvan de aanslag van 8 juli 2018 in Ghardimaou, aan de Algerijnse grens, met 6 dode officieren van de *garde nationale* tot gevolg.¹¹¹ Deze aanslag gebeurde net na een hervorming aan de top van Binnenlandse Zaken en net na geruchten van een mislukte *coup d'état* door de minister van

<https://www.realites.com.tn/2016/07/gouvernement-dunion-nationale-ce-quil-faut-savoir-sur-le-document-de-carthage/> en Ramsis, "Tunisie – Document de Carthage II : Un exemple du consensus à la façon d'Ennahdha", *Tunisie Numerique*, 26 mei 2018, <https://www.tunisienumerique.com/tunisie-document-de-carthage-ii-un-exemple-du-consensus-a-la-facon-dennahdha/>

¹⁰⁷ **Deze zijn nochtans een voorwaarde voor de broodnodige steun van het IMF.** Zie: Riccardo Fabiani, "Tunisia and the International Community since 2011: Rentierism, Patronage and Moral Hazard", *Jadaliyya*, 29 januari 2018, <http://www.jadaliyya.com/Details/35142>; "Statement at the end of an IMF Staff Review Mission to Tunisia", IMF, geraadpleegd op 10 april 2019, <https://www.imf.org/en/News/Articles/2019/04/09/pr19109-tunisia-statement-at-the-end-of-an-imf-staff-review-mission-to-tunisia>

¹⁰⁸ Dit betekent een munt die niet vrij verhandelbaar is buiten zijn jurisdictie.

¹⁰⁹ Ahmed Feteha, "Tunisia's Dinar Must Weaken Further to Boost Economy, IMF Says", *Bloomberg*, 4 april 2018, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-04-04/tunisia-s-dinar-must-weaken-further-to-boost-economy-imf-says>. De waarde van de munt blijft afnemen; zo schommelde de waarde van één euro gedurende mijn stageperiode tussen de 2,9 en 3,1 dinar. Heden (eind mei 2019) heeft één euro 3,35 dinar als tegenwaarde.

¹¹⁰ Hetzij wel met een nogal lage opkomst. Zie: Marc Van Dessel, "Derde van stemgerechtigden daagde op bij lokale verkiezingen in Tunesië", *VRT NWS*, 7 mei 2018, <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2018/05/07/derde-van-stemgerechtigden-daagde-op-bij-lokale-verkiezingen-in/>

¹¹¹ Frida Dahmani, "Tunisie : une attaque terroriste à la frontière avec l'Algérie fait six morts", *Jeune Afrique*, 8 juli 2018, <https://www.jeuneafrique.com/590072/politique/tunisie-une-attaque-terroriste-a-la-frontiere-avec-lalgerie-fait-neuf-morts/>

Binnenlandse Zaken met steun van de Verenigde Arabische Emiraten.¹¹² Op maandag 29 oktober 2018 vindt er een mislukte zelfmoordaanslag plaats op de drukke *Avenue Bourguiba* in de hoofdstad Tunis, evenwel zonder doden.¹¹³ Bijgevolg blijft de noodtoestand nog steeds van kracht tot minstens 4 juni 2019.¹¹⁴

Het land zal waarschijnlijk tot aan de presidents- en parlementsverkiezingen van eind 2019 in een politieke deadlock en staat van verwarring blijven. De president is steeds openlijker in conflict met de premier en recent werd de premier ook door zijn eigen partij Nidaa Tounes geschorst. Evenwel begint die partij ook en meer te versplinteren en zijn er al meerdere Nidaa Tounes parlementsleden overgelopen naar de kant van Chahed. Ennahdha blijft voorlopig de regering Chahed steunen, ook al doen bepaalde regeringsmaatregelen wel degelijk het hartland van Ennahdha in het Zuiden pijn.

De democratische transitie die Tunesië momenteel doormaakt, maakt dat het land zich in een fragiele toestand bevindt. Het land heeft al heel wat tegenslagen moeten incasseren de voorbije jaren, gaande van een sputterende economie tot talrijke aanslagen. Desalniettemin lijkt het over de veerkracht en hoop te beschikken om toch stand te blijven houden. Die veerkracht en hoop zitten sterk verweven doorheen de Grondwet van 2014, dewelke nu in detail wordt besproken.

3.2. DE GRONDWET VAN 2014

3.2.1. INLEIDING - BLIJVENDE NOODTOESTAND

Tunesië was het eerste Arabische land om een grondwet uit te vaardigen in 1861 en het is met zijn nieuwe revolutionaire Grondwet van 2014 wederom een pionier in de Arabische wereld. Deze nieuwe Grondwet moet gezien worden als een delicate balans tussen de verschillende stromingen binnen het land. Het poogt zowel het moderne (het seculiere) als het traditionele

¹¹² Nicolas Beau, "Tunisie, les ambitions déçues de Lotfi Brahem", *Mondafrique*, 3 augustus 2018, <https://mondafrique.com/tunisie-lalliance-ratee-des-emiratis-avec-lotfi-brahem/>; X., "Tunisie : le limogeage de Lotfi Brahem suscite l'inquiétude de Washington", *Jeune Afrique*, 29 juni 2018, <https://www.jeuneafrique.com/mag/582197/politique/tunisie-le-limogeage-de-lotfi-brahem-suscite-linquietude-de-washington/>; X., "Protests in Tunisia against UAE-backed coup attempt", *Middle East Monitor*, 14 juni 2018, <https://www.middleeastmonitor.com/20180614-protests-in-tunisia-against-uae-backed-coup-attempt/>

¹¹³ X., "Tunisie : neuf blessés dans un attentat-suicide sur l'avenue Bourguiba à Tunis", *Jeune Afrique*, 29 oktober 2018, <https://www.jeuneafrique.com/655151/politique/tunisie-neuf-blesses-dans-un-attentat-suicide-sur-lavenue-bourguiba-a-tunis/>

¹¹⁴ https://diplomatie.belgium.be/nl/Diensten/Op_reis_in_het_buitenland/reisadviezen/tunesie

(het islamitische) te verzoenen met elkaar.¹¹⁵ Hieronder tracht deze masterthesis de kernwaarden en de organisatie van de Tweede Tunesische Republiek, zoals vervat in de Grondwet, samen te vatten.¹¹⁶

Deze bespreking van de Grondwet volgt de traditionele grondwettelijke structuur in grote mate. Eerst worden kort en bondig (A) de preambule en (B) de algemene principes en rechten en vrijheden belicht, alvorens (C) de drie staatsmachten (rechterlijke, uitvoerende en wetgevende) summier te bespreken. Erna volgen nog (D) enkele beschouwingen over de overgangsmaatregelen. Bepaalde *capita selecta* zullen in meer detail besproken worden in hoofdstuk 3.2.3; hoofdzakelijk hoofdstukken 6 en 10 van de Grondwet (over de grondwettelijke instellingen en de overgangsbepalingen), alsook het Grondwettelijk Hof. Deze *capita selecta* verdienen bijzondere aandacht aangezien ze een grote invloed (kunnen) hebben op de Tunesische staat(sstructuur) en maatschappij indien ze daadwerkelijk uitgevoerd worden.

Van belang te vermelden is dat de officiële Franse vertaling van de Grondwet is gebruikt bij deze bespreking.¹¹⁷ Deze is integraal terug te vinden als Annex V.¹¹⁸ Eveneens is er door het blijvend uitblijven van het Grondwettelijk Hof (zie *infra*) geen aanvaarde interpretatie van de Grondwet. Hieraan gekoppeld is het feit dat bestaande wetten niet vernietigd of getoetst kunnen worden aan de Grondwet: er is dus voorlopig geen volwaardige rechterlijke macht.¹¹⁹ Bepaalde visies die hier aldus worden aangehaald kunnen door een toekomstige

¹¹⁵ Rached Ghannouchi, "L'évolution de l'Islam Politique durant la Transition" in *La constitution de la Tunisie*, ed. UNDP -United Nations Development Programme- (Tunis: UNDP, 2016), http://www.tn.undp.org/content/tunisia/fr/home/library/democratic_governance/la-constitution-de-la-tunisie-.html; Zied Krichen, "Le mouvement Ennahdha à l'épreuve du processus constituant, de la consécration de la Charia à la liberté de conscience" in *La constitution de la Tunisie*, ed. UNDP -United Nations Development Programme-(Tunis: UNDP, 2016), http://www.tn.undp.org/content/tunisia/fr/home/library/democratic_governance/la-constitution-de-la-tunisie-.html

¹¹⁶ **Zie het uitstekende werk:** *La constitution de la Tunisie*, ed. UNDP (Tunis: UNDP, 2016), http://www.tn.undp.org/content/tunisia/fr/home/library/democratic_governance/la-constitution-de-la-tunisie-.html. Zie zeker ook: Sarah J. Feuer, "Islam and Democracy in Practice: Tunisia's Ennahdha Nine Months In", *Middle East Brief* 5 (Sept. 2012): <http://www.brandeis.edu/crown/publications/meb/MEB66.pdf>.

¹¹⁷ Numéro Spécial, *Journal Officiel de la République Tunisienne*, 20 avril 2015.

¹¹⁸ De Arabische versie is de enige wettelijke versie gelet op het feit dat Frans geen officiële taal is - doch wel zeer wijdverspreid is en *de facto* een bestuurstaal is.

¹¹⁹ Er is wel een '**tijdelijk tribunaal voor de grondwettelijkheid**' dat een grondwettelijke toets uitvoert voor wetsontwerpen, maar het is bijvoorbeeld niet bevoegd om oudere wetten of regeringsbesluiten te toetsen aan de grondwet en deze eventueel ongrondwettelijk te verklaren. Zie: Loi organique n°2014-14 du 18 avril 2014 relative à l'instance provisoire de contrôle de constitutionnalité des projets de loi, *Journal Officiel de la République Tunisienne*, n° 32, 22 avril 2014, 939-942. Onder artikel 26 van deze wet houdt deze instelling op te bestaan van zodra het Grondwettelijk Hof is opgericht.

Grondwettelijk Hof mogelijks anders geïnterpreteerd worden.¹²⁰ Daarbovenop blijft nog **steeds de noodtoestand gelden**. Door deze gespannen situatie blijven delen van de Grondwet voorlopig dode letter.

3.2.2. EEN MODEL-GRONDWET?

De Tunesische Grondwet van 2014 is met zijn 149 artikels eerder lang in vergelijking met andere landen, en dit zeker wat betreft het onderdeel omtrent de algemene rechten en vrijheden. Interessant om te vermelden is dat deze Grondwet enkele artikelen van de Grondwet van 1959 herhaalt, doch veel meer diepgang en klaarheid van taal heeft.¹²¹

A). De Preambule

De preambule van de Grondwet, die volgens artikel 145 integraal deel uitmaakt van de Grondwet, bevat enkele interessante bepalingen en verwijzingen, waarvan sommige meer worden geconcretiseerd in grondwettelijke artikels.¹²² De preambule heeft enkele verwijzingen naar de islam, zoals de aanheffing met een verwijzing naar God, enkele verwijzingen naar de islamitische *ummah*¹²³ en naar de arabo-islamitische identiteit van het land.¹²⁴ Er wordt wel benadrukt dat het over een "open en tolerante" islam gaat. Toch zijn er ook talrijke verwijzingen naar seculiere standpunten zoals de gehele derde paragraaf die het heeft over de civiele rechtsstaat. Uiteraard is er ook een uitdrukkelijke verwijzing naar de grieven en gebeurtenissen van 2010-2011 die deze nieuwe Grondwet mogelijk maakten in de symbolische allereerste paragraaf. Opvallend is ook dat de preambule oproept tot steun aan bevrijdingsbewegingen, inzonderheid de Palestijnse, en aan ieder die bezetting en racisme bevecht wereldwijd.¹²⁵ Ook wordt opgeroepen om werk te maken van een Maghrebijnse- en een Arabische Unie.¹²⁶ De laatste paragraaf roept op tot de bescherming van de natuur en tot intergenerationaliteit. In zijn rapport over een finaal ontwerp van de Grondwet in Juli 2013, stelde de Venetië Commissie¹²⁷ (de Commissie voor Democratie door Recht) van de Raad

¹²⁰ Het Hof zal ongetwijfeld bepaalde wetten vernietigen of buiten toepassing verklaren die nu nog gelden, wat dan ongetwijfeld een ander beeld zal geven

¹²¹ Mehdi Bali, "Les droits fondamentaux dans la constitution tunisien", *Revue de droit international et de droit comparé*, 91:3(2014): 362 - 363

¹²² Doch welke exacte waarde hieraan gehecht moet worden zal worden bepaald door het Grondwettelijke Hof.

¹²³ Paragraaf 4 preambule.

¹²⁴ Paragraaf 2 preambule, er wordt indirect ook wel verwezen naar alle voorgaande beschavingen zoals de Romeinen en Carthagers, doch deze worden niet met naam vernoemd zoals de Arabieren.

¹²⁵ Paragraaf 4 preambule *in fine*.

¹²⁶ Zie ook artikel 5 van de Grondwet, wat stelt dat "*La République tunisienne constitue une partie du Maghreb arabe. Elle œuvre pour son unité et prend toutes les mesures pour sa concrétisation.*"

¹²⁷ De Venetië Commissie is een onderdeel van de Raad van Europa maar staat ook open voor andere landen.

van Europa¹²⁸ dat de preambule in algemene termen alle karaktertrekken van een democratisch systeem (volkssoevereiniteit, rechtsstaat en evenwichtige scheiding der machten) omvat en voldoet aan de drie pilaren van het verdrag ter oprichting van de Raad van Europa (respect voor mensenrechten, democratie en de civiele rechtsstaat).¹²⁹ De Venetië Commissie, bestaande uit toonaangevende experts van verschillende Europese landen, verklaarde dat de vermelding van al deze elementen "gesalueerd" dient te worden. Dergelijk positief taalgebruik en zelfs steun van een Europese intergouvernementele instelling t.o.v. een Arabisch land is opmerkelijk.¹³⁰

B). De Algemene Principes en de Rechten en Vrijheden

Wat betreft de algemene principes zijn de eerste twee artikels van de Grondwet van cruciaal belang: "*La Tunisie est un État libre, indépendant et souverain, l'Islam est sa religion, l'arabe sa langue et la République son régime. Le présent article ne peut faire l'objet de révision*" (**art 1**)¹³¹ en "*La Tunisie est un État civil, fondé sur la citoyenneté, la volonté du peuple et la primauté du droit. Le présent article ne peut faire l'objet de révision*" (**art 2**). Het Arabisch wordt aangeduid als officiële taal van het land, desondanks de belangrijke rol van het Frans. **De islam** wordt in het **allereerste artikel** weliswaar gedefinieerd als de staatsgodsdienst, maar er wordt geen enkele referentie naar de *sharia* gemaakt als rechtsbron. Het feit dat de islam als staatsgodsdienst wordt aangeduid is conform het geldende internationaal recht (vb. art 18 BUPO verdrag).¹³² Van belang hierbij is artikel 6 dat stelt dat

¹²⁸ Voor de duidelijkheid: De Raad van Europa is geen instelling van de Europese Unie en heeft 47 lidstaten - waaronder Rusland en Turkije.

¹²⁹ European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission), "Opinion 733/2013 - Opinion on the Final Draft Constitution of the Republic of Tunisia", Adopted by the 96th Plenary Session of the Venice Commission (Venice, 11-12 October 2013). Integraal terug te vinden op: [https://www.venice.coe.int/WebForms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2013\)032-e](https://www.venice.coe.int/WebForms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2013)032-e)

Zeer belangrijk hier te vermelden is dat deze opinie is gebaseerd is op de het Ontwerp voor de Grondwet van 1 Juni 2013 en dus niet op de finale versie. De finale versie heeft enkele belangrijke verschillen. Toch blijft het zeer nuttig deze opinie te gebruiken als bron en heeft ze ook impact gehad op de finale versie van de Grondwet.

¹³⁰ Laurent Marchand, "Constitution tunisienne : les remarques et les doutes de la Commission de Venise", *Ouest France*, 18 juli 2013, <http://international.blogs.ouest-france.fr/archive/2013/07/18/tunisie-constitution-islam-libertes-conseil-de-l-europe-comm.html>;

Tunesië heeft overigens verschillende verdragen die in de schoot van de Raad van Europa zijn opgesteld ondertekend en geratificeerd wat nogmaals wijst op een sterke Europese invloed op het land, inzonderheid dan in het juridische/wetgevende domein. De Raad heeft overigens een bureau in Tunesië en speelt ook een actieve rol in het ondersteunen van Tunesië in deze transitie periode en werkt hiervoor nauw samen met de EU. Enkel Marroko en Kosovo hebben eveneens een soortgelijk Raad van Europa bureau. Zie <https://www.coe.int/fr/web/programmes/tunisia> & <https://www.coe.int/fr/web/conventions/search-on-states/-/conventions/treaty/country/TUN> & <https://www.coe.int/en/web/programmes/external-offices>

¹³¹ **Dit artikel is integraal overgenomen van de grondwet van 1959 (de enige toevoeging is dat het niet gewijzigd kan worden).**

¹³² Het internationaal verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten ('BUPO'): *International Covenant on Civil and Political Rights*, New York, 16 December 1966. Voor de integrale tekst zie: https://treaties.un.org/doc/Treaties/1976/03/19760323%2006-17%20AM/Ch_IV_04.pdf

de staat de godsdiensten en het 'heilige' dient te beschermen en de vrijheid van geloof en geweten waarborgt. Dit artikel legt de staat ook op om de neutraliteit van de moskeeën te waarborgen en benadrukt tolerantie. Zo is het niet meer toegelaten om iemand te beschuldigen van afvalligheid van de islam ('*ridda*').¹³³ Evenwel blijven er spanningsvelden bestaan tussen de islam, de andere godsdiensten en de zogezegde neutrale civiele rechtsstaat. Zo moet conform artikel 74 de president een moslim zijn en duidt deze de *mufti*, het hoofd van de Tunesische islam, aan conform artikel 78. Ook lijkt er door de ambigue bewoording geen echte bescherming te zijn voor atheïsten. Dit laatste lag ongetwijfeld moeilijk voor Ennahdha. Het hoeft dan ook niet te verbazen dat de Raad van Europa kritiek had op de meerdere lagen van deze artikels.¹³⁴ Toch zijn deze zo goed als niet aangepast geweest en geeft het eerste artikel (*jo. artt 6, 74 en 78*) duidelijk het arabo-islamitische erfgoed van het land weer.¹³⁵

Het **tweede artikel** biedt hieraan tegengewicht door de principes van een **seculiere rechtsstaat** – de erfenis van Bourguiba en van de Franse periode – grondwettelijk te verankeren door klaar en duidelijk te stellen dat Tunesië een *État civil* is.¹³⁶ De ambigue verwoording van artikel 6 kan ook worden gezien als een poging om deze twee krachten te balanceren; een moeilijke oefening en één die meermaals tot uiting komt.¹³⁷ Van belang ook is dat deze eeuwige tweestrijd vast gebeiteld staat in de Grondwet: deze artikels kunnen niet gewijzigd worden. Artikel 3 zorgt voor een extra bescherming door te stellen dat de soevereiniteit en alle machten uitgaan van het volk en dus niet van de natie (zoals vb. in art

Zie ook: Comité des Droits de l'Homme, *l'Observation Générale n° 22 sur le droit à la liberté de pensée, de conscience et de religion garanti à l'article 18 du Pacte international relatif aux droits civils et politiques*, https://www.right-to-education.org/sites/right-to-education.org/files/resource-attachments/CDH_Observation_Generale_22_FR.pdf

¹³³ Dit is een zeer zware beschuldiging in de islamitische wereld en is ietwat vergelijkbaar met de excommunicatie in de katholieke kerk van weleer: je wordt vogelvrij verklaard en moet bestraft worden.

¹³⁴ Zie het rapport zoals vermeld in voetnoot 129.

¹³⁵ Vincent J. Painchaud & Louis-Charles G. Tessier, "Regard comparé en droit constitutionnel Québec-Tunisie sur les enjeux identitaires", *Metalaw*, 30 juni 2017, <http://metalaw.lead.org.tn/2017/06/30/regard-compare-en-droit-constitutionnel-quebec-tunisie-sur-les-enjeux-identitaires/>;

Mehdi Bali, "Les droits fondamentaux dans la constitution tunisien", *Revue de droit international et de droit comparé*, 91:3(2014): 357-377; Sadok Belaid, "Un Etat dans la société. L'identité de l'Etat tunisien dans la Constitution" in *La constitution de la Tunisie*, ed. UNDP (Tunis: UNDP, 2016), http://www.tn.undp.org/content/tunisia/fr/home/library/democratic_governance/la-constitution-de-la-tunisie-.html

¹³⁶ Ghazi Gherairi, "Le caractère civil de l'Etat tunisien" in *La constitution de la Tunisie*, ed. UNDP (Tunis: UNDP, 2016), http://www.tn.undp.org/content/tunisia/fr/home/library/democratic_governance/la-constitution-de-la-tunisie-.html

¹³⁷ Zie ook de Conclusie.

33 van de Belgische Grondwet) of van God (zoals vb. artikel 6 van de Ierse Grondwet¹³⁸ of artikel 2 van de Grondwet van de Islamitische Republiek van Iran¹³⁹). Dit artikel herneemt het gelijkaardige artikel 3 uit de Franse grondwet van 1958: de soevereiniteit en macht gaat uit van het volk en voorziet expliciet in de mogelijkheid om referenda te organiseren.¹⁴⁰ Door de uitsluiting van zulke goddelijke soevereiniteit lijkt er ook geen sluipteg te zijn naar de invoering van de sharia.

Toch zijn dit niet de enige identiteitskwesies die in de Grondwet vervat zitten. Zo stelt Sadok Belaid, professor emeritus in publiek recht van de universiteit van Tunis, dat: "*la Tunisie est participationniste, et décentralisatrice, et droit de l'hommiste, et féministe. Elle est antimilitariste. C'est tout ça, mais ce n'est pas seulement ça.*"¹⁴¹ Het is inderdaad zo dat al deze elementen in de Grondwet vervat zitten: zo zijn alle Tunesiërs gelijk voor de wet en hebben ze recht op een waardig leven - een rechtstreekse verwijzing naar de revolutie - conform artikel 21 en is er een sterke roep naar menswaardigheid en mensenrechten in bijvoorbeeld de artikelen 23 en 30 (*droit de l'hommiste et féministe*). Teneinde die gelijkheid te bewerkstelligen voorziet de Grondwet in enkele bijkomende mechanismes: zo roept artikel 46 op tot pariteit van man en vrouw in verkozen raden en om de gelijkheid tussen man en vrouw te waarborgen.¹⁴² Ook jongeren en gehandicapten hebben elk een eigen artikel aan hun gewijd, die de Staat oproepen om deze groepen te ondersteunen.¹⁴³ De artikelen 23 en 24 van de organieke wet op de verkiezingen en referenda, stipuleren een man-vrouw pariteit op de nationale kieslijsten en een top 4 plaats voor een jongere en een top 10 plaats voor een gehandicapte op de kieslijsten. Deze artikelen moeten gezien worden als een eerste aanzet tot het bereiken van deze grondwettelijke doelstellingen.¹⁴⁴ Zulke quota zijn opmerkelijk en gaan verder dan veel westerse landen. De Tunesische Grondwet kiest dus resoluut voor gelijkheid tussen alle burgers, man en vrouw, en vergeet daarbij ook niet andere kwetsbare doelgroepen,

¹³⁸ Constitution of Ireland (as amended), 1 Juli 1937, <http://www.irishstatutebook.ie/eli/cons/en#part1>

¹³⁹ Constitution of the Islamic Republic of Iran (1989 Edition), *Iranian Studies*, 47:1, (2014): 159-200, <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/ir/ir001en.pdf>

¹⁴⁰ Er is dus sprake van "volkssoevereiniteit" en niet van soevereiniteit die uitgaat van de natie zoals in de Belgische Grondwet (art 33).

¹⁴¹ Sadok Belaid, "Un Etat dans la société. L'identité de l'Etat tunisien dans la Constitution" in *La constitution de la Tunisie*, ed. UNDP (Tunis: UNDP, 2016), 400, http://www.tn.undp.org/content/tunisia/fr/home/library/democratic_governance/la-constitution-de-la-tunisie-.html

¹⁴² Zie ook Artikel 34.

¹⁴³ Artikelen 8 & 48.

¹⁴⁴ Version consolidée de la loi organique n° 2014-16 du 26 mai 2014, relative aux élections et référendums telle que modifiée et complétée par la loi organique n° 2017-7 du 14 février 2017, *Journal Officiel de la République Tunisienne*, n° 42, 27 mai 2014. Voor de gemeenteraadsverkiezingen zie artikelen 49 decies en 49 undecies.

zoals jongeren en gehandicapten. Zulke progressiviteit in een Arabisch land is niet vanzelfsprekend¹⁴⁵; tekenend hiervoor is het massale protest (inclusief door vrouwen!) tegen een wetsvoorstel voor gelijk erfrecht tussen man en vrouw.¹⁴⁶

Wat betreft het "*antimilitariste*"-aspect: dit is duidelijk weergegeven in artikelen 18 en 19 die totale neutraliteit (*neutralité totale*) opleggen aan het leger en de veiligheidsdiensten, ongetwijfeld geïnspireerd door de revolutie van 2010-2011. Of deze neutraliteit van het leger ook inhoudt dat Tunesië geen lid kan worden van militaire bondgenootschappen is een vraag die ongetwijfeld nog voor het toekomstige Grondwettelijk Hof zal moeten komen.¹⁴⁷ De inzet van Tunesische blauwhelmen, onder een VN-veiligheidsraad mandaat, lijkt alvast nog mogelijk, voortgaand op de eerste postrevolutionaire inzet van zulke troepen in Mali in januari 2019.¹⁴⁸

Tunesië is ook "*participationniste*" - dus een participerende democratie. Zo is er conform artikel 9 een burgerdienst¹⁴⁹, en voert artikel 31 de vrijheid van denken en expressie, alsook persvrijheid in. Interessant is dat er een specifiek artikel is voor academische vrijheid¹⁵⁰ en dat er een uitdrukkelijk recht op cultuur is.¹⁵¹ Dit laatste artikel legt de overheid zelfs op om specifieke cultuurvormen te ondersteunen die in dialoog gaan met verschillende culturen.

¹⁴⁵ Bijvoorbeeld op de werkvloer: volgens het International Labour Organisation ('ILO') geldt uit een recent rapport dat: "*the region (red. MENA) still maintains the lowest rate of female economic participation in the world at 26 per cent relative to a global average of 56 per cent*". Zie: ILO Regional Office for the Arab States, UNDP Regional Bureau for Arab States, *Rethinking Economic Growth: Towards Productive and Inclusive Arab Societies* (Beirut: ILO, 2012) 115p, https://www.ilo.org/beirut/publications/WCMS_208346/lang--en/index.htm

¹⁴⁶ Surah An-Nisa [4:11] - Al-Qur'an al-Kareem; X., "L'égalité homme-femme dans l'héritage, un sujet qui divise la Tunisie", *RFI Afrique*, 28 februari 2019, <http://www.rfi.fr/afrique/20190227-egalite-homme-femme-heritage-tunisie>;

¹⁴⁷ Het is zelfs mogelijk dat de "Major Non-NATO Ally" status zo in het gevaar komt. Deze status geeft het Tunesische leger extra middelen en samenwerkingsmogelijkheden met het Amerikaanse leger. Zie "Designation of Tunisia as a Major Non-NATO Ally", US Department of State, geraadpleegd 15 april 2019, <https://2009-2017.state.gov/r/pa/prs/ps/2015/07/244811.htm>

Andere vragen zoals bijvoorbeeld over de bevoegdheden van de militaire rechtbanken zullen ongetwijfeld ook nog voor het Grondwettelijk Hof komen. Voor meer info hierover zie: Sélim Ben Abdelsselem, "Les forces armées et de sécurité nationales dans la Constitution: «Forces armées et de sécurité : une mission républicaine, des sujets de droit»" in *La constitution de la Tunisie*, ed. UNDP (Tunis: UNDP, 2016), http://www.tn.undp.org/content/tunisia/fr/home/library/democratic_governance/la-constitution-de-la-tunisie.html

¹⁴⁸ Marwan Chala, "L'armée de l'air tunisienne au Mali pour appuyer la Minusma", *Kapitalis*, 25 januari 2019, <http://kapitalis.com/tunisie/2019/01/25/larmee-de-lair-tunisienne-au-mali-pour-appuyer-la-minusma/>; zie artikel 77 van de Grondwet: het is de President die dit kan voorstellen.

¹⁴⁹ Deze dienst dient ruimer gezien te worden dan enkel een legerdienst; het is aan de wetgever om de exacte invulling te bepalen.

¹⁵⁰ Artikel 33.

¹⁵¹ Artikel 42.

Tevens moet het Tunesische erfgoed beschermd en bewaard worden voor toekomstige generaties. Ook van belang zijn artikelen 35 tot 38 die het stakings- en verzamelingsrecht verzekeren, alsook het recht om politieke partijen, vakbonden en verenigingen op te richten.¹⁵² Wellicht het belangrijkste artikel om dit participatief Tunesië mogelijk te maken is artikel 39, dat de leerplicht tot 16 jaar instelt voor iedereen en stelt dat alle niveaus in het publieke onderwijs (inclusief universiteiten) gratis moeten zijn. Deze instellingen moeten zowel het Arabisch als de arabo-islamitische cultuur onderrichten, maar evenzeer mensenrechten en vreemde talen en culturen. Opnieuw geeft dit artikel goed die eeuwige en kenmerkende seculiere versus religieuze tweestrijd weer, maar wordt er hier klaarblijkelijk een compromis gevonden.

Tunesië heeft ook al daadwerkelijk enkele stappen gezet om een '*Tunisie décentralisatrice*' te bereiken, zoals vastgesteld in artikel 14 en verder uitgewerkt in hoofdstuk VII van de Grondwet. Zoals reeds vermeld vonden in mei 2018 niet alleen de eerste vrije gemeenteraadsverkiezingen ooit plaats,¹⁵³ maar werd net voor deze verkiezingen ook de wet op de lokale autoriteiten aangenomen.¹⁵⁴ Deze lijvige wet hervormt de Tunesische staatsstructuur: de lokale besturen worden autonoom en krijgen eigen financiële bevoegdheden. Er zullen op termijn 4 niveaus van lokaal bestuur komen: (i) arrondissementen, (ii) gemeentes¹⁵⁵, (iii) regio's en (iv) districten.¹⁵⁶ De centralistische Tunesische Staat naar oorspronkelijk Frans model zal dus meer gedecentraliseerd worden. Evenwel blijkt dat talrijke uitvoeringsdecreten nog niet aangenomen zijn en dat er nog discussie bestaat over de exacte invulling van de regionale en financiële bevoegdheden.¹⁵⁷ De voltooiing van deze decentralisatie-beweging is dus ongetwijfeld een werk van lange adem.

¹⁵² Deze hun statuten moeten wel in overeenstemming zijn met de waarden en bepalingen van de Grondwet.

¹⁵³ Waarbij er enkele verrassende uitslagen op te merken waren, waaronder het succes van talrijke kleine lokale partijen en het feit dat Tunis zijn eerste vrouwelijke burgemeester ooit kreeg. Zie: Mohammed Haddad, "Qui est Souad Abderrahim, la nouvelle maire de Tunis ?", *Le Monde*, 5 juli 2018, https://www.lemonde.fr/afrique/article/2018/07/05/qui-est-souad-abderrahim-la-nouvelle-maire-de-tunis_5326603_3212.html

¹⁵⁴ Loi organique n° 2018-29 du 9 mai 2018 relative au Code des collectivités locales, *Journal Officiel de la République Tunisienne* n°39, 15 mai 2018. Er is nog geen officiële vertaling van verschenen. Voor het wetsontwerp is dat wel het geval: zie http://www.collectiviteslocales.gov.tn/wp-content/uploads/2017/12/TRADUCTION_CCL_VERSION_MAI_2017_FR.pdf

¹⁵⁵ Elke gemeente zal bestaan uit minstens 2 arrondissementen.

¹⁵⁶ Voorlopig zijn er enkel gemeentes.

¹⁵⁷ Camille Lafrance, "Code des collectivités locales en Tunisie : le ministre Mokhtar Hammami s'explique sur les retards", *Jeune Afrique*, 5 maart 2019, <https://www.jeuneafrique.com/743677/politique/code-des-collectivites-locales-en-tunisie-le-ministre-mokhtar-hammami-sexplique-sur-les-retards/>

Er zijn nog andere rechten direct opgenomen in de Grondwet (*mais ce n'est pas seulement ça*) zoals bijvoorbeeld het recht op water¹⁵⁸, het recht op een propere en evenwichtige natuurlijke omgeving¹⁵⁹, het recht op politiek asiel¹⁶⁰, het recht op een behoorlijk proces¹⁶¹, maar deze kunnen hier niet allemaal in detail besproken worden en moeten tevens nog verder uitgewerkt worden door wetten en uitvoeringsbesluiten, alsook door de rechtspraak van het nog niet opgerichte Grondwettelijk Hof. Wel nog van belang te melden is het **artikel 49** dat een *clause générale de limitations* invoegt. Deze dient als een extra beveiliging voor de grondrechten vervat in de Grondwet door strenge voorwaarden op te leggen aan enige inperking van deze grondrechten.¹⁶² Een inperking kan slechts voor grondige redenen ter beschermingen van de openbare orde in de meest ruime zin (volksgezondheid, moraliteit, alsook veiligheid van het land) en dan enkel met respect voor het principe van proportionaliteit. Het is de rechterlijke macht die deze bescherming moet garanderen. Overigens stelt alinea 2 van hetzelfde artikel dat geen enkele nadelig revisie wat betreft de mensenrechten en de vrijheden zoals opgenomen in de Grondwet mogelijk is. Deze bescherming wordt ingegeven door de lessen uit het verleden en zorgt ervoor dat de bescherming van vrijheden en rechten dus robuust lijkt te zijn.

C). De Drie Machten

De Grondwet voorziet vanzelfsprekend in een **scheiding der machten**. Allereerst iets over de **rechterlijke macht**: de neutraliteit en onafhankelijkheid van de rechterlijke macht en de rechters is conform artikel 102 en 103 gewaarborgd. De rechterlijke macht bestaat uit 3 categorieën: (1) judiciële en (2) administratieve rechtbanken en (3) het Rekenhof.¹⁶³ Het Rekenhof is dus een integraal deel van de rechterlijke macht, in tegenstelling tot bijvoorbeeld België waar het Rekenhof afhankelijk is van het parlement, dat zijn leden benoemt.¹⁶⁴ In Tunesië worden alle rechters van de drie categorieën benoemd door de president op voordracht van de Hoge Raad van de Magistratuur (*Conseil supérieur de la magistrature*).

¹⁵⁸ Artikel 44.

¹⁵⁹ Artikel 45; zie ook: Wahid Ferchichi, "L'environnement dans la nouvelle Constitution" in *La constitution de la Tunisie*, ed. UNDP (Tunis: UNDP, 2016), http://www.tn.undp.org/content/tunisia/fr/home/library/democratic_governance/la-constitution-de-la-tunisie.html

¹⁶⁰ Artikel 26.

¹⁶¹ Artikel 27.

¹⁶² Amna Guellali, "La clause générale de limitations dans la nouvelle Constitution: Genèse, portée et défis" in *La constitution de la Tunisie*, ed. UNDP (Tunis: UNDP, 2016), http://www.tn.undp.org/content/tunisia/fr/home/library/democratic_governance/la-constitution-de-la-tunisie.html

¹⁶³ Artikelen 115-117.

¹⁶⁴ Artikel 180 Belgische Grondwet.

Dergelijke Hoge Raad komt vaak voor in landen met een continentale rechtstraditie.¹⁶⁵ Het Grondwettelijk Hof wordt gedefinieerd als *une instance juridictionnelle indépendante* aldus artikel 118.¹⁶⁶

De wetgevende macht wordt voornamelijk uitgeoefend door het unicameraal parlement, het *Assemblée des Représentants du Peuple* ('ARP') en in beperktere mate door het volk zelf, via referenda.¹⁶⁷ De leden van het ARP worden verkozen door de Tunesische stemgerechtigden (alle Tunesiërs vanaf 18 jaar) voor een mandaat van 5 jaar.¹⁶⁸ Opvallend is een grondwettelijk gewaarborgde vertegenwoordiging van Tunesiërs die in het buitenland verblijven¹⁶⁹, iets wat ook bestaat in Frankrijk maar niet in België. Eveneens op te merken is het specifieke artikel gewijd aan de oppositie. Hierdoor heeft de oppositie bijvoorbeeld recht op een aantal posten waaronder het hoofd van de commissie over Financiën en de *rapporteur* in de commissie Buitenlandse Zaken.¹⁷⁰ Zoals elders kan elk parlementslid ook vragen stellen aan de regering of aan een specifieke regeringslid.¹⁷¹

Wat betreft de **uitvoerende macht**, lijkt Tunesië gekozen te hebben voor een mogelijk problematisch semi-presidentieel systeem (een hybride van een presidentieel en een parlementair regime): zo is de machtsbalans tussen de **twee uitvoerende machten**, namelijk de regeringsleider en de president, niet helemaal duidelijk en gelet op oude tradities en de huidige politieke ontwikkelingen zeker ook niet feilloos.¹⁷²

De regeringsleider (*Chef du Gouvernement* - hierna 'premier') oefent samen met zijn/haar regering het leeuwendeel van de uitvoerende macht uit.¹⁷³ De premier oefent "*le pouvoir*

¹⁶⁵ Violaine Autheman & Sandra Elena, "Global Best Practices: Judicial Councils, Lessons Learned from Europe and Latin America", *IFES Rule of Law White Paper* (April 2004), <https://www.csm.org.pt/wp-content/uploads/2017/12/authemaandelena2004judicialcouncilslessonslearnedeuropelatinamerica.pdf>

¹⁶⁶ Dit Hof wordt verder besproken onder *Capita Selecta*.

¹⁶⁷ Artikel 50.

¹⁶⁸ Artikelen 54-56.

¹⁶⁹ Artikel 55.

¹⁷⁰ Artikel 60.

¹⁷¹ Artikel 96.

¹⁷² Artikel 71; Salsabil Kelibi, "Séparation et équilibre des pouvoirs dans la Constitution" in *La constitution de la Tunisie*, ed. UNDP (Tunis: UNDP, 2016), http://www.tn.undp.org/content/tunisia/fr/home/library/democratic_governance/la-constitution-de-la-tunisie-.html; Nihdal Mekki, "The political crisis in Tunisia: Is it a consequence of the semi-presidential arrangement?", *Constitution Net*, 7 December 2018, <http://constitutionnet.org/news/political-crisis-tunisia-it-consequence-semi-presidential-arrangement>

¹⁷³ Zie Artikelen 92 tot 95.

réglementaire général" uit door middel van *décrets gouvernementaux*.¹⁷⁴ Wat deze *pouvoir réglementaire général* exact inhoudt wordt niet nader bepaald. Wel heeft de premier de uitdrukkelijke bevoegdheid om ministeries en andere overheidsinstellingen op te richten of te reorganiseren en om bepaalde hoge ambtenaren te benoemen.¹⁷⁵ Het is ook de premier die zijn regering samenstelt en de portefeuilles verdeelt, al moet hij/zij wel verplicht overleg plegen met de president voor de benoeming van de ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie.¹⁷⁶ Dit presidentieel overzicht is ook aanwezig bij ministerraden over deze onderwerpen, die de president dan voorziet daar waar de premier alle overige ministerraden voorziet.¹⁷⁷ Regeringsleden mogen geen enkele andere functie uitoefenen.¹⁷⁸

De **president** speelt eveneens een belangrijke rol bij het vormen van een regering. Het is namelijk hij/zij die na de nationale verkiezingen de grootste partij uitnodigt om een regering te vormen binnen de twee maanden en de goedkeuring ervoor te ontvangen van de meerderheid van het parlement.¹⁷⁹ Als men deze termijn overschrijdt, dan moet de president gesprekken starten met alle partijen en coalities teneinde een geschikte kandidaat te vinden.¹⁸⁰ Als er na 4 maanden - gerekend vanaf de eerste aanduiding van een formateur - nog steeds geen regering is gevormd, dan kan de president het parlement ontbinden en nieuwe verkiezingen uitschrijven.¹⁸¹ De president kan tevens ook een vertrouwensstemming over de regering vragen in het ARP, al is dit beperkt tot tweemaal per presidentieel mandaat.¹⁸² Het ARP kan steeds een vertrouwensstemming vragen als een derde van de parlementsleden daartoe oproept.¹⁸³

Het Tunesische presidentschap is aldus geen symbolische staatshoofd functie met een beperkte macht, zoals in talrijke andere republieken. Een kandidaat-president moet de Tunesische nationaliteit van bij de geboorte bezitten, moslim en minstens 35 jaar oud zijn

¹⁷⁴ Artikel 94.

¹⁷⁵ Artikel 92.

¹⁷⁶ Artikel 89.

¹⁷⁷ Artikel 93.

¹⁷⁸ Een cumul met een parlamentszetel is dus onmogelijk!

¹⁷⁹ Artikel 89, §2.

¹⁸⁰ *ibid.* §3.

¹⁸¹ *ibid.* §4. Een Belgische situatie van 541 dagen onderhandeling voor het vormen van een (federale) regering lijkt dus uitgesloten.

¹⁸² Artikel 99.

¹⁸³ Artikel 97.

voor een geldige kandidatuurstelling.¹⁸⁴ Hij/zij wordt rechtstreeks verkozen – eventueel in twee rondes als er geen kandidaat is met absolute meerderheid in de eerste ronde – voor een mandaat van vijf jaar, slechts eenmaal hernieuwbaar.¹⁸⁵ Geen enkele grondwetswijziging kan de duur of het aantal mandaten van een president aanpassen. Dit artikel is een duidelijke breuk met het verleden en maakt het zeer moeilijk om terug te keren naar een president voor het leven zoals Bourguiba of Ben Ali.

Specifiek heeft de president voornamelijk bevoegdheden in militaire- en veiligheidszaken, in buitenlandse aangelegenheden en in het benoemen van topfunctionarissen, zoals de *mufti* van de Republiek en de benoeming van diplomaten, al worden deze bevoegdheden uitgeoefend in overleg met de premier.¹⁸⁶ Wat dit overleg exact moet inhouden is niet bepaald en deze vraag zal ongetwijfeld ooit voor het Grondwettelijk Hof komen. Cruciaal is het feit dat de president wetgeving kan voorstellen en een vetorecht heeft op normale wetgeving afkomstig uit het parlement¹⁸⁷, maar dat hij/zij ook het parlement kan ontbinden in bepaalde gevallen of bepaalde aangenomen wetgeving kan voorleggen aan de bevolking in een referendum.¹⁸⁸ Toch is deze macht niet absoluut: zo kan het parlement toch nog de wet in een tweede lezing aannemen met een gewone meerderheid¹⁸⁹, is de immuniteit van de president beperkt en kan een afzettingprocedure tegen hem/haar worden ingesteld met een tweederde meerderheid.¹⁹⁰ Indien zulke meerderheid wordt gevonden dient het Grondwettelijk Hof deze beslissing goed te keuren, eveneens met een tweederde meerderheid. Ook van cruciaal belang – gelet op de huidige stand van zaken – is het feit dat het de president is die de noodtoestand (*état d'exception*) uitroept - na overleg met de regering en de voorzitter van het parlement, en deze noodtoestand elke 30 dagen kan verlengen.¹⁹¹ Opnieuw is er een balans ingebouwd: zo kan de president in die periode in geen enkel geval het parlement ontbinden en kan de voorzitter van het parlement zelfs aan het Grondwettelijk Hof vragen om een uitspraak te doen over een verlenging.

¹⁸⁴ Indien de kandidaat-president over een dubbele nationaliteit beschikt, dient hij/zij deze af te zweren indien verkozen als president - zie artikel 74

¹⁸⁵ Artikel 75; men kan maximaal slechts 2 mandaten opnemen - er is dus geen 'afkoelingsperiode' of dergelijke dat extra mandaten toch mogelijk maakt (zoals vb in Rusland het geval is onder artikel 81 van de Russische Grondwet van 12 December 1993, *Rossiiskaya Gazeta* 25 December 1993 (terug te vinden op <http://www.constitution.ru/en/10003000-05.htm>).

¹⁸⁶ Artikelen 77-78.

¹⁸⁷ Artikel 81, tweede lid.

¹⁸⁸ Artikel 82.

¹⁸⁹ Artikel 81, eerste lid, 3.

¹⁹⁰ Artikel 88.

¹⁹¹ Artikel 80.

Door het blijvend uitblijven van een Grondwettelijk Hof blijft er grote onduidelijkheid heersen over de exacte balans tussen deze twee uitvoerende machten.¹⁹² Er rijst bovendien nog een ander groter probleem: artikel 72 stelt dat de president de onafhankelijkheid en werking van de Staat moet verzekeren en dient te waken dat de Staat de Grondwet respecteert. Kortom: het is momenteel de president die door het uitblijven van een Grondwettelijk Hof *de facto* ook de Grondwet kan interpreteren en bovendien niet afgezet kan worden via artikel 88, omdat dat een Grondwettelijk Hof vereist (zie *infra*).

D). De Overgangsmaatregelen

De leden van de Constituante hadden oog en begrip voor de transitieperiode die moest volgen op de aanneming van de Grondwet. Hiervoor werd hoofdstuk X in de Grondwet ingeschreven dat onder meer specifieke bepalingen omvat voor de eerste parlementaire en presidentiële verkiezingen onder de nieuwe Grondwet en een tijdslimiet instelt voor het oprichten van de onafhankelijke grondwettelijke instellingen en het Grondwettelijk Hof.

Er zijn tekenen van een blokkering van de Grondwet. Een belangrijke getuige hiervan is het ontmantelen op 31 mei 2018 van de rechtbank die instaat voor de overgangsjustitie, het *Instance de vérité en dignité* ('IVD'), die misdaden begaan onder het Bourguiba- en Ben Ali regime moest onderzoeken en vervolgen.¹⁹³ Dit ondanks het feit dat veel zaken nog geen vonnis kennen en de overgangsjustitie onder artikel 148, §9 eigenlijk niet ingeperkt kan worden. Tijdens een informeel interview met Khayem Chemli van Advocaten zonder Grenzen te Tunis, werd me meegedeeld dat de huidige situatie rond het IVD werkelijk bizar is: het bestaat officieel niet meer en de fondsen ervoor zijn grotendeels bevroren, maar toch blijft het functioneren en dossiers doorsturen naar de gespecialiseerde kamers binnen de rechtbanken.¹⁹⁴ Meer verontrustend is het feit dat de opgelegde timing voor de oprichting

¹⁹² Artikel 101: "*Les conflits de compétence entre le Président de la République et le Chef du Gouvernement sont soumis à la Cour constitutionnelle. Celle-ci statue, dans un délai d'une semaine, sur demande de la partie la plus diligente.*"

¹⁹³ "Mandat de L'IVD", Instance Vérité & Dignité, geraadpleegd op 28 mei 2019, <http://www.ivd.tn/livd/mandat-de-livd/?lang=fr>; X., "Mehdi Ben Gharbia : le 31 mai marquera l'expiration du mandat d'exercice de l'IVD", *Espace Manager*, 24 mei 2018, <https://www.espacemanager.com/mehdi-ben-gharbia-le-31-mai-marquera-l'expiration-du-mandat-d'exercice-de-livd.html>

¹⁹⁴ Dit lijkt op informele manier getolereerd te worden door alle betrokken staatsinstellingen. Men moet het zien als een soort compromis. Voor meer informatie over de overgangsjustitie zie: Khaled Kasher, "Justice transitionnelle De quoi s'agit-il ? Sa remarquable qualité réside en son caractère!" in *La constitution de la Tunisie*, ed. UNDP (Tunis: UNDP, 2016), http://www.tn.undp.org/content/tunisia/fr/home/library/democratic_governance/la-constitution-de-la-tunisie.html; <https://www.ictj.org/our-work/regions-and-countries/tunisia>

van het Grondwettelijk Hof zoals bepaald in artikel 148, §5 niet nageleefd is. Dit Hof diende opgericht te worden binnen één jaar na de oprichting van de Hoge Raad van de Magistratuur. Evenzeer problematisch is het feit dat er momenteel slechts 1 van de onafhankelijke grondwettelijke instellingen opgericht is.¹⁹⁵ De Grondwet lijkt te bepalen dat deze allen binnen de eerste legislatieve termijn moeten opgericht worden. Met de volgende wetgevende- en presidentiële verkiezingen gepland in oktober-november 2019 lijkt dit niet meer mogelijk.

3.2.3. CAPITA SELECTA VAN HERVORMINGEN

A). Het Grondwettelijk Hof (*La Cour Constitutionnelle*)¹⁹⁶

Artikel 118, eerste lid van de Grondwet stelt dat het Grondwettelijk Hof (hierna 'het Hof') "*une instance juridictionnelle indépendante*" is, bestaande uit 12 leden, waarvan 9 juridische experts dienen te zijn die minstens 20 jaar ervaring hebben.¹⁹⁷ De president, het ARP en de Hoge Raad van de Magistratuur duiden elk 4 leden aan voor een éénmalig mandaat van 9 jaar.¹⁹⁸ Het Hof wordt driejaarlijks voor een derde vernieuwd.¹⁹⁹ Het Hof kiest zelf een voorzitter en een vicevoorzitter uit zijn rangen.²⁰⁰ Het is alle rechters verboden om hun functie te cumuleren met een andere positie (bijvoorbeeld als universiteitsprofessor).²⁰¹ Er is bij dit schrijven slechts 1 rechter aangeduid.²⁰² Zoals al eerder vermeld is de Tunesische politieke elite er nog niet in geslaagd om dit Hof daadwerkelijk op te richten.²⁰³ Dit blijvend uitblijven van een Hof heeft verregaande gevolgen en verzwakt de fundamenteën van de nog steeds fragiele Tunesische democratie, aangezien het Hof een centrale speler hoort te zijn in het staatsbestel.²⁰⁴

¹⁹⁵ het ISIE, de Hoge Raad voor Verkiezingen.

¹⁹⁶ *Sensu strictu* wordt het Hof niet tot de 5 Grondwettelijke onafhankelijke instellingen gerekend. *De facto* lijkt het wel dat het zal functioneren als de 6de instelling.

¹⁹⁷ Voor de verdere voorwaarden zie artikel 8 van Loi organique n° 2015-50 du 3 décembre 2015, relative à la Cour constitutionnelle, *Journal Officiel de la République Tunisienne* n°98, 8 décembre 2015

¹⁹⁸ Wederom moeten hier 3 van de 4 voorgestelde kandidaten per instantie juristen betreffen.

¹⁹⁹ Dit houdt in dat bij de eerste samenstelling van het Hof bepaalde rechters een verkort mandaat zullen moeten hebben. Verder moeten juristen opgevolgd worden door juristen en niet-juristen door niet-juristen. Zie: Xavier Philippe, "Contrôle juridictionnel et Cour constitutionnelle dans la Constitution" in *La constitution de la Tunisie*, ed. UNDP (Tunis: UNDP, 2016), http://www.tn.undp.org/content/tunisia/fr/home/library/democratic_governance/la-constitution-de-la-tunisie.html

²⁰⁰ Deze dienen te komen uit de rangen van de jurist-rechters.

²⁰¹ Artikel 119.

²⁰² Y.N., "Tunisie: L'impossible élection des membres de la Cour constitutionnelle", *Kapitalis*, 6 maart 2019, <http://kapitalis.com/tunisie/2019/03/06/tunisie-limpossible-election-des-membres-de-la-cour-constitutionnelle/>

²⁰³ Dit ondanks een uitdrukkelijke bepaling in de Grondwet (artikel 148, §5) die een termijn van 1 jaar na de oprichting van de Hoge Raad van de Magistratuur vastlegde. De Hoge Raad van de Magistratuur werd opgericht in Oktober 2016.

²⁰⁴ Omwille van deze blijvende onzekerheden houdt deze bespreking het bij het uitzetten van de krijtlijnen van het toekomstige Hof. Het is bijvoorbeeld mogelijk dat de organieke wet met betrekking tot het Hof nog wordt aangepast. Zo gaan er geruchten dat de benoemingsprocedures -rechters vereisen een 2/3 meerderheid in het

Artikel 120 bepaalt de exacte bevoegdheden van het toekomstig Hof. Het is "*seule compétente pour contrôler la constitutionnalité*". Het Hof heeft een *a priori* controle rol bij wetsontwerpen en bij grondwetswijzigingen. Het moet deze toetsen aan de Grondwet indien zo gevraagd, en heeft zo dus ook een cruciale rol te spelen in het wetgevende proces.²⁰⁵ Het Hof kan ook de grondwettigheid van internationale verdragen nagaan via de wetsontwerpen die deze moeten omzetten in de Tunesische rechtsorde. Evenwel kan het Hof geen uitspraak doen over de internationale verdragen die al reeds in voege zijn in deze rechtsorde, aldus X. Philippe.²⁰⁶ Het Hof kan in de toekomst eventueel wel anders beslissen. Compleet vernieuwend voor de Tunesische rechtsorde is de *a posteriori* controle die het Hof kan uitoefenen op Tunesische wetgeving.²⁰⁷ Dit lijkt wel enkel indirect te gaan aangezien de Grondwet het heeft over de autoriteit om dit te doen na het invoeren van een exceptie van onwettigheid - "*En cas de saisine de la Cour constitutionnelle suite a une exception d'inconstitutionnalité d'une loi.*" In de praktijk houdt dit in dat de gewone rechter vragen met betrekking tot de Grondwet zal doorverwijzen naar het Hof via zogenaamde prejudiciële vragen, aangezien het Hof het exclusieve recht heeft om de Grondwet te interpreteren.²⁰⁸ Een directe procedure voor het Hof door een belanghebbende partij, zoals bijvoorbeeld in België of Duitsland mogelijk is, lijkt dus geen optie. Het Hof gaat dan in twee stappen na of er sprake is van ongrondwettigheid. De eerste stap wordt gedaan door een kleine kamer van 3 rechters²⁰⁹ die nagaan of voldaan is aan de procedurele- en vormvoorwaarden.²¹⁰ Indien dit het geval is, doet het Hof uitspraak over de zaak binnen de drie maanden.²¹¹ Als het Hof een wet in strijd vindt met de Grondwet dan is die: "*suspendue dans les limites de ce qui a été jugé, envers tous, sans que son prononcé ne puisse avoir d'effet rétroactif sur les droits acquis ou sur les affaires ayant fait l'objet d'un jugement définitif.*"²¹² De keuze voor

ARP- wel eens versoepeld kunnen worden. Voor een diepgaandere bespreking van dit Hof zie: Democracy Reporting International, "La Cour constitutionnelle tunisienne: analyse de la physionomie de l'institution après l'adoption de la loi organique du 3 décembre 2015," (Tunis: Democracy Reporting International, 2017), https://democracy-reporting.org/wp-content/uploads/2018/04/DRI-TN-Rapport-Cour-Constitutionnelle_2015_fr.pdf

²⁰⁵ Artikelen 40-42 & art 45-53, Loi organique n°2015-50 du 3 décembre 2015, relative à la Cour constitutionnelle, *Journal Officiel de la République Tunisienne* n°98, 8 décembre 2015.

²⁰⁶ Xavier Philippe, "Contrôle juridictionnel et Cour constitutionnelle dans la Constitution" in *La constitution de la Tunisie*, ed. UNDP (Tunis: UNDP, 2016), http://www.tn.undp.org/content/tunisia/fr/home/library/democratic_governance/la-constitution-de-la-tunisie.html

²⁰⁷ Artikel 123 Grondwet

²⁰⁸ Artikelen 54-56 Loi organique n° 2015-50 du 3 décembre 2015, relative à la Cour constitutionnelle, *Journal Officiel de la République Tunisienne* n°98, 8 décembre 2015

²⁰⁹ Enkel jurist-rechters kunnen in deze kamer zetelen.

²¹⁰ Art 59 *ibid.*

²¹¹ Artikel 60, vierde lid *ibid.* In sommige gevallen doet het uitspraak in een kortere termijn.

²¹² Art 60 *ibid.*

"suspendue" of geschorst is interessant en houdt in dat de wet eigenlijk niet wordt vernietigd maar enkel buiten werking wordt gesteld. Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld België, waar bij een gegrond beroep tot vernietiging de wetgevende norm geheel of gedeeltelijk wordt vernietigd en dit met terugwerkende kracht.²¹³

Er blijven nog talrijke vragen onbeantwoord: het Hof zal, eens opgericht, ongetwijfeld enige tijd vereisen om volledig operationeel te worden. Toch moet men het toekomstig Tunesische Grondwettelijk Hof als één van de grootste verwezenlijkingen van de revolutie beschouwen. Het onafhankelijke Hof zal namelijk alle geldende wetgeving (incl. pre-revolutionaire) kunnen toetsten aan de Grondwet en deze al dan niet ongrondwettig verklaren. Dit is ongezien in de Arabische wereld, waar de rechterlijke macht vaak nog schatplichtig is aan de uitvoerende macht.²¹⁴ Aangezien de Grondwet voornamelijk van seculiere aard is en talrijke grondrechten bevat, zal het Hof uitspraak moeten doen in uiteenlopende zaken. Het Hof kan bijvoorbeeld een doorslaggevende rol spelen in het toekennen van gelijke rechten aan de holebi-gemeenschap op basis van artikel 21 dat alle Tunesiërs gelijk verklaart. Zulke uitspraken zullen ongetwijfeld nog tot fricties leiden in de maatschappij en de politieke wereld; zo waren er al grote protesten (inclusief van vrouwen!) tegen gelijk erfrecht zoals eerder vermeld. Het Hof zal dus een delicate balans moeten vinden tussen die eeuwige Tunesische tweestrijd, net zoals de overige grondwettelijk onafhankelijke instellingen.

B). De Grondwettelijk Onafhankelijke Instellingen

Inleiding

De vijf instellingen²¹⁵ die krachtens de Grondwet dienen opgericht te worden zijn strik neutraal en maken geen deel uit van de drie klassieke machten.²¹⁶ Hun hoofdtaak is om de democratie en de Grondwet te vrijwaren. Dit kunnen ze door bijvoorbeeld bepaalde sectoren te monitoren, de regering advies te geven of zelf wetsvoorstellen in te dienen bij het ARP. Volgens de Constituante dienen ze dus absoluut neutraal te zijn en boven de politiek en

²¹³ http://www.const-court.be/nl/voorstelling/voorstelling_bevoegdheid.html

²¹⁴ Bruce Rutherford, "To Stop Sisi, Strengthen Egypt's Judiciary", *Foreign Affairs*, 22 oktober 2018, <https://www.foreignaffairs.com/articles/middle-east/2018-10-22/stop-sisi-strengthen-egypts-judiciary>; Abdel Omar Sharif & Nathan J. Brown, "Judicial Independence in the Arab World", *Programme of Arab Governance of the United Nations Development Programme* (2002), http://www.judicial-ethics.umontreal.ca/en/textes%20int/documents/ONU_jud-independence_MONDE_ARABE.pdf

²¹⁵ De Hoge Raad voor Verkiezingen, het Instituut voor Audiovisuele Communicatie, het Instituut voor Mensenrechten, het Instituut voor Duurzame Ontwikkeling en Toekomstige Generaties en het Instituut voor Goed Bestuur en voor de Strijd tegen Corruptie.

²¹⁶ De uitvoerende, wetgevende en rechterlijke macht.

media te staan.²¹⁷ Ze zijn tegelijk ook een reactie op een aantal praktijken die plaatsvonden onder de dictatuur en die nooit herhaald mogen worden.

Een grondwettelijke verankering (hoofdstuk 6 van de Grondwet) van deze instellingen leek dan ook wenselijk voor de Constituante. De commissie voor de grondwettelijk onafhankelijke instellingen van de Constituante bestudeerde de grondwetten van andere landen die zulke onafhankelijke grondwettelijke instellingen hebben, onder meer in Polen, Roemenië, Zuid-Afrika, Portugal en Marokko. De commissie werd ook bijgestaan door verschillende Europese landen en instellingen, alsook door het *United Nations Development Programme* ('UNDP') en instellingen van het maatschappelijke middenveld. Interessant om te weten is dat er bijna zeven van zulke instellingen gestemd werden, maar een Hoge Islamitische Raad (voorgesteld door Ennahdha) en een Hoge Raad voor Geïmmigreerde Tunesiërs toch nog werden weggestemd.²¹⁸ Deze zouden bevoegd geweest zijn voor vraagstukken omtrent de islam en om de rechten van Tunesiërs in het buitenland te beschermen.²¹⁹

Heden is slechts één instantie werkelijk opgericht, het ISIE ("*Instance Supérieure Indépendante pour les Elections*"). Dit ondanks het feit dat volgens de Grondwet de andere instanties binnen de 2 jaar na aanneming van de Grondwet opgericht hadden moeten worden. De meeste informatie over deze instellingen vloeit voort uit de Grondwet zelf, uit het uitgebreide naslagwerk opgesteld door UNDP, uit nieuwsberichten en uit de recente wet op de grondwettelijke instellingen. Hoe al deze instellingen exact zullen werken en hoe krachtdadig ze zullen kunnen optreden zal pas over enkele jaren kunnen beoordeeld worden. Het is tekenend dat de wet op deze instellingen pas in augustus 2018 is gestemd, 4 jaar na de inwerkingtreding van de Grondwet.²²⁰ Deze vertraging is te verklaren door de politieke impasse en blijvende noodtoestand.

²¹⁷ Jamel Touri, "Les organes constitutionnels indépendants dans la Constitution Bien-fondés politiques, processus de création et horizons" in *La constitution de la Tunisie*, ed. UNDP (Tunis: UNDP, 2016), http://www.tn.undp.org/content/tunisia/fr/home/library/democratic_governance/la-constitution-de-la-tunisie.html

²¹⁸ *ibid.* p.581.

²¹⁹ Lilia Weslaty, "Le Conseil Supérieur Islamique, un projet en cours du gouvernement Jebali", *Nawaat*, 31 januari 2013, <https://nawaat.org/portail/2013/01/31/le-conseil-superieur-islamique-un-projet-en-cours-du-gouvernement-jebali/>

²²⁰ Loi organique n° 2018-47 du 7 août 2018, portant dispositions communes aux instances constitutionnelles indépendantes, *Journal Officiel de la République Tunisienne* n°66, 17 août 2018

Gemeenschappelijke Bepalingen voor alle Grondwettelijke Instellingen

Zoals al eerder vermeld moeten deze instellingen absoluut neutraal zijn. Bijgevolg hebben ze een ruime financiële en administratieve autonomie gekregen.²²¹ Elke grondwettelijke instelling bestaat zowel uit een raad als een administratief orgaan. Elke instelling heeft tevens een rechtspersoonlijkheid van publieke aard: dit houdt onder meer in dat ze eigenaar kunnen zijn van (on)roerende goederen en kunnen contracteren.²²² Ze worden vertegenwoordigd door de voorzitter ("*président*") van de raad en de leden zijn onschendbaar ("*... ne sont soumises à aucun pouvoir hiérarchique ni à aucune autorité de tutelle*").

Volgens de Grondwet moeten de leden van de raad ("*conseil*") van alle grondwettelijke instellingen absoluut neutraal zijn.²²³ Ze worden benoemd door het parlement met een tweederde meerderheid waarna ze worden ingezworen door de president van de Republiek.²²⁴ Er moet een absolute pariteit zijn tussen mannen en vrouwen (!).²²⁵ Elk mandaat betreft een periode van zes jaar, met een getrapte vernieuwing van de instelling om de twee jaar: dit ongetwijfeld om te zorgen dat er continu nieuwe instroom is van mensen om de neutraliteit te garanderen. Bepaalde hoedanigheden zijn onverenigbaar met een mandaat in een grondwettelijke instelling.²²⁶ Elk lid van de raad heeft immuniteit die slechts kan worden opgeheven door het parlement.²²⁷ Het administratief orgaan van zulke instelling is belast met het ondersteunen van de raad en wordt geleid door een directeur die benoemd wordt door de raad bij consensus of bij gebrek daaraan, via een tweederde meerderheid.²²⁸ De directeur heeft een zetel zonder stemrecht in de raad en treedt er op als secretaris.²²⁹ De exacte invulling van deze regelgeving per instelling kan door het blijvend uitblijven van de oprichting nog niet besproken worden.

²²¹ Artikel 4 *ibid.*

²²² Artikel 3 *ibid.*

²²³ Artikel 9 *ibid.*

²²⁴ Artikel 6 *ibid.*

²²⁵ Ook moet indien de voorzitter van de Raad een man is, de vicevoorzitter een vrouw zijn en vice versa.

²²⁶ Artikel 7 Loi organique n° 2018-47 du 7 août 2018, portant dispositions communes aux instances constitutionnelles indépendantes, *Journal Officiel de la République Tunisienne* n°66, 17 août 2018

²²⁷ Artikel 11 *ibid.*

²²⁸ Art 12 *ibid.*

²²⁹ Art 14 *ibid.*

I. L'ISIE (l'Instance Supérieure Indépendante pour les Élections) - Hoge Raad voor Verkiezingen

De taak van deze reeds bestaande instelling - reeds opgericht in 2011 door Décret-loi n° 2011-27 - is in zijn eigen woorden het volgende: "*L'Instance Supérieure Indépendante pour les Élections est une instance publique indépendante dotée de la personnalité morale et de l'autonomie financière et administrative et dont la mission principale consiste à superviser les élections de l'Assemblée nationale (Constituante - red.) et à assurer des élections démocratiques, pluralistes, honnêtes et transparentes.*"²³⁰

Het ISIE is de onafhankelijke instelling die alle officiële -d.w.z. statelijke- verkiezingen organiseert en controleert.²³¹ Tot op heden is het er steeds in geslaagd om de verkiezingen grotendeels op een ordelijke manier te organiseren: een bewonderingswaardige vaststelling gelet op de turbulente en instabiele omgeving waarin het opgericht werd en nog steeds moet opereren.²³² Dit des te meer gelet op het feit dat het ISIE zelf vaak intern verdeeld is en bepaalde posities niet altijd ingevuld zijn door de vereiste stringente tweederde meerderheid in het ARP voor (nieuwe) (her)benoemingen.²³³ Opmerkelijk is de openheid van campagne en discussies en dat het ISIE effectief optreedt tegen inbreuken op de kieswetgeving, doch niet altijd.²³⁴ Overigens spelen ook de administratieve rechtbanken een belangrijke rol in het proces aangezien deze in geval van betwistingen het laatste woord hebben.²³⁵

Uit het finale rapport van de waarnemingscommissie gezonden door de EU²³⁶ voor de gemeenteraadsverkiezingen van mei 2018 blijkt dat: "*Le scrutin a été techniquement crédible en dépit de certaines faiblesses logistiques et d'une participation faible. Le vote s'est*

²³⁰ "Création Et Mission", l'Instance supérieure indépendante pour les élections, geraadpleegd op 28 mei 2019, <http://www.isie.tn/isie/creation-et-mission/>

²³¹ Artikel 126 Grondwet

²³² "Déclaration préliminaire de la MOE UE Tunisie", Mission d'observation électorale de l'Union européenne Tunisie 2018, geraadpleegd op 28 mei 2019, https://eeas.europa.eu/election-observation-missions/eom-tunisia-2018/44197/d%C3%A9claration-pr%C3%A9liminaire-de-la-moe-ue-tunisie_fr

²³³ Frida Dahmani, "Tunisie: l'Isie, instance de la discorde", *Jeune Afrique*, 16 augustus 2012, <https://www.jeuneafrique.com/140358/politique/tunisie-l-isie-instance-de-la-discorde/>; Frida Dahmani, "Tunisie : la crise à l'Isie fait peser le risque d'un report des élections", *Jeune Afrique*, 27 september 2018, <https://www.jeuneafrique.com/mag/632859/politique/tunisie-la-crise-a-lisie-fait-peser-le-risque-dun-report-des-elections/>

²³⁴ X., "Tunisie- Elections municipales: 106 listes rejetées", *HuffPost Maghreb*, 3 maart 2018, https://www.huffpostmaghreb.com/2018/03/03/tunisie-elections-municip_n_19363694.html

²³⁵ Zie Annex II van Mission d'observation électorale de l'Union européenne, "Rapport final de la MOE UE Tunisie 2018" (Tunis: UE, 2018), https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/moe_ue_tunisie_2018_rapport_final_french.pdf

²³⁶ Uitgenodigd door de Regering van Tunesië en het ISIE.

généralement déroulé dans le calme, malgré quelques retards et incidents causés par des défaillances logistiques. Dans presque tous les bureaux de vote observés, les procédures ont été correctement appliquées. (...) Fortement fragilisée par une crise interne qui a affecté son fonctionnement et affaibli les capacités de sa structure exécutive à l'approche des élections municipales, l'ISIE a relevé le défi d'organiser un scrutin techniquement crédible."²³⁷

II. Instituut voor Audiovisuele Communicatie

Deze nieuwe instelling - *l'Instance de la communication audiovisuelle* ('ICA')- moet de revolutionaire instelling, *de Haute Autorité Indépendante de la Communication Audiovisuelle* ('HAICA') opvolgen.²³⁸ Begin 2018 werd een wetsontwerp ingediend bij het ARP dat nog steeds besproken wordt.²³⁹ Conform artikel 127 is het ICA: "*chargée de la régulation et du développement du secteur de la communication audiovisuelle, elle veille à garantir la liberté d'expression et d'information, et à garantir une information pluraliste et intègre.*" Daarbovenop moet het ook verplicht advies geven bij alle wetsontwerpen in het domein, zoals dat ook bij enkele andere instanties het geval is. Het ICA wordt dus het onafhankelijke centrale regulerende orgaan voor de media sector. Het heeft dus een uitgebreid takenpakket: zo moet het vb. nieuwe media kanalen goedkeuren, alle kanalen opvolgen, klachten over bepaalde media ontvangen en onderzoeken, etc. Ook moet het zorgen voor een evenwichtige verdeling van zendtijd en aandacht tussen alle politieke partijen tijdens verkiezingen.²⁴⁰

De overgang van een strak geleide media dat soms neigde naar staatspropaganda naar relatief vrije media was niet eenvoudig en is een blijvende strijd. Zo werden twee nieuwskanalen in maart 2019 door een rechter verboden om bepaalde beelden gefilmd in ziekenhuizen uit te zenden.²⁴¹ De rechterlijke macht botste hier met het HAICA omdat de exacte

²³⁷ Mission d'observation électorale de l'Union européenne, "Rapport final de la MOE UE Tunisie 2018", (Tunis: UE, 2018), https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/moe_ue_tunisie_2018_rapport_final_french.pdf

²³⁸ Décret-loi n° 2011-116 du 2 novembre 2011, *Journal Officiel de la République Tunisienne* n°84, 4 novembre 2011

²³⁹ X., "Le projet de loi de l'instance de communication audiovisuelle comporte des lacunes", *Shems FM*, 9 februari 2018, http://www.shemsfm.net:8080/amp/fr/actualites_tunisie-news_news-nationales/187217/le-projet-de-loi-de-l-instance-de-communication-audiovisuelle-comporte-des-lacunes

²⁴⁰ Fadhel Blibech, "Les instances constitutionnelles indépendantes, une implémentation retardée et une indépendance menacée", *CEMI Policy Paper* 6 (2018), 6-7, <http://www.cemi-tunis.org/medias/files/bulletin-cemi-06-fr.pdf>

²⁴¹ Camille Lafrance, "Tunisie: la Haica et la presse vigilantes à l'égard d'un retour de la censure", *Jeune Afrique*, 22 maart 2019, <https://www.jeuneafrique.com/751376/culture/tunisie-la-haica-et-la-presse-vigilantes-a-legard-dun-retour-de-la-censure/>

bevoegdheidsverdeling bij zulke conflicten nog niet erg duidelijk is bepaald.²⁴² Gevreesd wordt dat het ICA onder het huidige wetsontwerp minder onafhankelijk zal zijn en dat bepaalde contradicties, zoals het voormelde bevoegdheidsconflict, nog niet opgelost zijn. Overigens is Tunesië een absolute uitblinker op vlak van persvrijheid in de regio en volgens de Press Freedom Index 2019 laat het zelfs bepaalde EU-landen achter zich.²⁴³

III. Instituut voor de Mensenrechten

Op 16 oktober 2018 nam het ARP met ruime meerderheid *La loi organique N°42/2016* betreffende het Instance des Droits de l'Homme aan ('IDH').²⁴⁴ Er is nog geen officiële Franse vertaling van deze wet vrijgegeven. De informatie die volgt is afkomstig uit nieuwsberichten en uit de Grondwet zelf.²⁴⁵ Het IDH ziet toe op de naleving van de mensenrechten voortvloeiend uit de Grondwet en internationale verdragen en op het verspreiden van informatie hieromtrent.²⁴⁶ Het bestaat uit 7 verschillende commissies, al kan het IDH volgens de wet nieuwe commissies oprichten, alsook regionale afdelingen.²⁴⁷ Om deze taken te volbrengen kan het onverwachte bezoeken brengen aan gevangenen, weeshuizen en andere soortgelijke instellingen. Het IDH kan juridische zaken beginnen tegen alle natuurlijke - en rechtspersonen²⁴⁸ die inbreuken plegen op de mensenrechten, na gevat te worden door oftewel natuurlijke personen of bepaalde organisaties²⁴⁹, oftewel uit eigen initiatief. Opvallend is ook dat het IDH voorstellen kan indienen bij het ARP voor relevante Tunesische wetgeving te verbeteren, zodat deze beantwoorden aan internationale standaarden en verdragen. Het moet ook verplicht advies geven bij elk wetsvoorstel dat binnen haar

²⁴² Alsook door het feit dat de rechterlijke macht en de advocatuur nog niet helemaal bekend zijn met de nieuwe wetgeving en "cultuur" van de mediakanalen.

²⁴³ Zie: https://rsf.org/en/ranking_table . **Tunesië bevindt zich op de 72ste plaats, voor Malta (77), Bulgarije (111) en ook voor Israel (88). Het land is dus op vlak van persvrijheid de leider in de regio. Deze toegenomen persvrijheid maakt onderzoek -zoals deze thesis- voeren naar en in Tunesië eenvoudiger en minder risovol dan over andere Arabische landen.**

²⁴⁴ X., "Commission des droits et libertés: L'avis de l'instance des droits de l'Homme divise les députés, *Webmanager Center*, 22 februari 2018, <https://www.webmanagercenter.com/2018/02/22/416518/commission-des-droits-et-libertes-lavis-de-linstance-des-droits-de-lhomme-divise-les-deputes/>

²⁴⁵ La loi organique n° 2018-51 du 29 octobre 2018, *Journal Officiel de la République Tunisienne* n°89, 6 novembre 2018.

²⁴⁶ Artikel 128 Grondwet; X., "Adoption de la loi relative à l'Instance des droits de l'Homme", *Espace Manager*, 16 oktober 2018, <https://www.espacemanager.com/adoption-de-la-loi-relative-linstance-des-droits-de-lhomme.html>

²⁴⁷ Rédaction HuffPost Tunisie, "Tout ce que vous devez savoir sur l'Instance des Droits de l'Homme", *HuffPost Maghreb*, 16 oktober 2018, https://www.huffpostmaghreb.com/entry/la-loi-instituant-linstance-des-droits-de-lhomme-votee-a-larp_mg_5bc5e577e4b0a8f17ee5f515

²⁴⁸ incl. staatsinstellingen.

²⁴⁹ "(1) Toute personne physique ou morale ayant été victime de violation des droits de l'homme ou de toute personne ayant intérêt à agir; (2) Les enfants ou leurs tuteurs légaux; (3) Les organisations, associations ou instances agissant pour le compte d'une victime de violations des droits de l'Homme ou de ses libertés." (ed.) - bron: *ibid* nr. 247.

bevoegdheidsdomein valt. Opgemerkt dient te worden dat als deze instelling er daadwerkelijk komt, deze de meeste equivalente instellingen in Europese landen ver achter zich laat. Zo zijn enkel in Spanje, Portugal en Polen soortgelijke instituten ook grondwettelijk verankerd.²⁵⁰ In België blijft één federaal mensenrechteninstituut nog steeds uit, al is er op 20 maart 2019 wel een wetsvoorstel ingediend.²⁵¹

IV. Instituut voor Duurzame Ontwikkeling en Toekomstige Generaties

Dit instituut - *L'instance du développement durable et des générations futures* - is anders dan de overige instellingen. Niet alleen is het grondwettelijk mandaat beperkt, namelijk enkel verplicht advies geven bij wetsontwerpen over economische, sociale, ontwikkelings- en milieu zaken²⁵², maar het heeft ook een andere vorm. Volgens het wetsvoorstel dat pas in oktober 2018 door de regering werd ingediend, is er naast een verkleinde Raad van slechts 3 personen, maar ook een "Forum". Dit Forum is een plenaire vergadering van een 130-tal personen, die bestaat uit afgevaardigden van talrijke belangengroepen, regionale en lokale niveaus, politieke partijen en andere groeperingen.²⁵³ Klaarblijkelijk heeft dit Forum als doel een soort bewustwording van deze vraagstukken teweeg te brengen in alle sectoren. Dit instituut heeft dus een louter raadgevende rol en beschikt niet over een uitvoerende bevoegdheid zoals bijvoorbeeld het IDH dat rechtszaken kan starten. Wahid Ferchichi stelde in zijn bijdrage aan de UNDP over de Grondwet al reeds dat: "*La crainte est que l'Instance se transforme en une structure ordinaire qui s'ajoute à la quinzaine de structures consultatives en matière environnementale.*"²⁵⁴ Met het huidige wetsontwerp lijkt die vrees inderdaad waarheid te worden. Dit nog te meer door het feit dat het Forum slechts 16 experts bevat en zich dus ongetwijfeld niet tot een wetenschappelijk adviesgevend forum zal omvormen.²⁵⁵ Anderzijds is een grondwettelijke verankering van een instelling met zulk mandaat uitzonderlijk en wellicht een primeur.

²⁵⁰ https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/823-Memo-NHRI-070510_en.pdf

²⁵¹ "Wetsvoorstel tot oprichting van een Federaal Instituut voor de bescherming en de bevordering van de rechten van de mens", DOC 54 3670/001, <http://www.dekamer.be/FLWB/PDF/54/3670/54K3670001.pdf>

²⁵² Alsook kan het advies geven aan andere instellingen (?) in dezelfde domeinen indien zo gevraagd - de Grondwet is hier niet duidelijk. Zie art. 129 Grondwet.

²⁵³ Fadhel Blibech, "Les instances constitutionnelles indépendantes, une implémentation retardée et une indépendance menacée", *CEMI Policy Paper* 6 (2018), 5-6, <http://www.cemi-tunis.org/medias/files/bulletin-cemi-06-fr.pdf>

²⁵⁴ Wahid Ferchichi, "L'environnement dans la nouvelle Constitution" in *La constitution de la Tunisie*, ed. UNDP (Tunis: UNDP, 2016), 449, http://www.tn.undp.org/content/tunisia/fr/home/library/democratic_governance/la-constitution-de-la-tunisie.html

²⁵⁵ Samir Meddeb, "Que peut-on attendre de l'Instance du développement durable", *Leaders*, 26 maart 2019, <https://www.leaders.com.tn/article/26765-samir-meddeb-que-peut-on-attendre-de-l-instance-du-developpement-durable>

V. Instituut voor Goed Bestuur en voor de Strijd tegen Corruptie

Artikel 130 van de Grondwet stelt dat er een instituut voor goed bestuur en voor de strijd tegen corruptie ("*L'instance de la bonne gouvernance et de la lutte contre la corruption*") moet worden opgericht. Zulke instituten bestaan in talrijke landen, maar slechts in enkele daarvan zijn deze daadwerkelijk ingeschreven in de Grondwet om hun onafhankelijkheid en werking te waarborgen. Het Tunesisch instituut heeft als taak corruptie op te sporen in de private en publieke sector, hiervan dossiers op te stellen en deze door te geven aan de bevoegde autoriteiten.²⁵⁶ Het instituut moet ook verplicht worden geraadpleegd bij het opstellen van wetsontwerpen in zoverre deze betrekking hebben op anti-corruptie bevoegdheden. Het kan eveneens vrijblijvend advies verlenen voor reglementaire besluiten. De raad van bestuur van dit instituut bestaat uit 9 'integere en competente' leden die voor een niet hernieuwbaar mandaat van 6 jaar worden aangesteld.²⁵⁷ Volgens een interview met Chawki Tabib, de huidige voorzitter van het l'*Instance nationale de lutte contre la corruption* -de revolutionaire voorloper²⁵⁸- in het weekblad *Jeune Afrique* zal het eigenlijke instituut opgericht worden en zijn taken opnemen vanaf november 2019.²⁵⁹ Het parlement heeft alvast een preliminaire lijst weergegeven van mogelijke kandidaten, maar een stemming is er nog niet geweest.²⁶⁰

3.3. CONCLUSIE OVER DE TWEDE REPUBLIEK - BESTUURLIJKE CHAOS OF VIER MACHTENLEER?

Er was veel Europese steun aan de Constituante en in de Grondwet zijn talrijke Europese invloeden te merken. Toch heeft de Tunesische Grondwet een sterk eigen karakter en heeft

²⁵⁶ Ongetwijfeld wordt hier voornamelijk de bevoegde kamers van de rechtbanken van eerste aanleg met bedoeld.

²⁵⁷ Deze negen leden moeten de volgende zijn: "*un juge judiciaire, un juge administratif, un juge financier, un avocat, un expert comptable, un spécialiste en sciences sociales, un expert en fiscalité ou en contrôle administratif et financier, un expert en communication et un membre actif dans les organisations et associations de la société civile dans le domaine de la bonne gouvernance et de la lutte contre la corruption*" - aldus Loi organique n° 2017-59 du 24 août 2017, relative à l'Instance de la bonne gouvernance et de la lutte contre la corruption, *Journal Officiel de la République Tunisienne* n°71, 5 septembre 2017. Er is klaarblijkelijk nog geen officiële Franse vertaling van deze wet.

²⁵⁸ Zoals opgericht door artikel 12 van Décret-loi 2011-120 du 14 novembre 2011, *Journal Officiel de la République Tunisienne* n°88, 18 novembre 2011. Zie ook: "Qui sommes-nous?", INLUCC, geraadpleegd op 28 mei 2019, <http://www.inlucc.tn/1/qui-sommes-nous/>

²⁵⁹ Camille Lafrance, "Chawki Tabib : « Le coût de la corruption en Tunisie est estimé à 54 % du PIB »", *Jeune Afrique*, 25 september 2018, <https://www.jeuneafrique.com/633160/politique/chawki-tabib-le-cout-de-la-corruption-en-tunisie-est-estime-a-54-du-pib/>; I.L., "L'Instance de la bonne gouvernance et de la lutte contre la corruption ne verra pas le jour de sitôt !", *Business News*, 20 september 2018, <http://www.businessnews.com.tn/linstance-de-la-bonne-gouvernance-et-de-la-lutte-contre-la-corruption-ne-verra-pas-le-jour-de-sitot,520,82612,3>

²⁶⁰ X., "Tunisie: 31 candidats pour l'Instance de la bonne gouvernance", *Espace Manager*, 15 november 2018, <https://www.espacemanager.com/tunisie-31-candidats-pour-linstance-de-la-bonne-gouvernance.html>

het interessante vernieuwingen die ook voor Europese landen interessant kunnen zijn. Wat betreft de staatsstructuur van de Tweede Republiek blijkt dat de grondwettelijke machtsverdeling en daarbij horende onduidelijkheden momenteel niet bijdragen tot een stabiel politiek klimaat. De huidige verwarring en versplintering van het Tunesische politieke systeem is beter te begrijpen en verklaren door kennis van de Grondwet. Omwille van het uitblijven van enige controle-instantie, zoals het Grondwettelijk Hof, en een onduidelijke formulering van de Grondwet, vechten zowel de president als de regering een onderlinge strijd uit om de bevoegdheden en macht. Het is mede daarom dat de 'akkoorden van Carthago' worden gesloten op het presidentiële paleis. Deze hebben betrekking op talrijke interne aangelegenheden, ondanks het feit dat de president grotendeels de bevoegdheden hiervoor mist. Er is echter meer aan de hand: er is momenteel sprake van een "*cohabitation*" tussen een president en premier die oorspronkelijk maar niet langer tot dezelfde politieke partij behoorden.²⁶¹ Dit, gekoppeld aan het niet-naleven van de overgangsbepalingen die ingeschreven waren in de Grondwet, zorgen ervoor dat het land zich op onbekend terrein bevindt.

De oprichting van de grondwettelijke onafhankelijke instellingen, inclusief het Grondwettelijk Hof, zouden als het ware het sluitstuk van de transitie-periode moeten vormen. Dat enkel het ISIE reeds is opgericht toont aan dat deze transitie langzamer en moeilijker loopt dan verwacht. Het geeft ook goed de politieke angst weer die leeft voor deze 'vierde macht', aangezien bepaalde instellingen (en al zeker het Grondwettelijk Hof) de regels van het politieke spel zullen kunnen veranderen. Sommigen, zoals het IDH, hebben namelijk verregaande bevoegdheden en kunnen zelf ook initiatieven nemen los van de regering of het ARP. Het is dan ook tekenend dat de meeste organieke wetten voor deze instellingen al gestemd zijn, maar dat de benoemingsprocedures blijven aanslepen of dat budgetten plots niet meer beschikbaar zijn voor de oprichting van deze en andere instanties. Het is tegen deze verwarrende en complexe achtergrond dat de relaties met de EU moeten worden bekeken.

²⁶¹ Deze term is afkomstig uit de Franse politiek. Het betreft een situatie die optreedt wanneer de kiezers in de parlementsverkiezingen de meerderheid geven aan een andere partij (of partijen) dan die van de president, en de nieuwe regering samengesteld wordt op basis van deze parlementaire meerderheid. Zie: "Les Cohabitations", Direction de l'information légale et administrative, geraadpleegd op 20 mei 2019, <https://www.vie-publique.fr/decouverte-institutions/institutions/veme-republique/transformations/cohabitations.html>

4. DE RELATIES TUSSEN TUNESIË EN DE EU

4.1. DE CONTEXT VAN DE RELATIES

De relaties tussen Europa en Tunesië gaan ver terug in de tijd. De hedendaagse relaties tussen de EU en Tunesië zijn erg complex en veelzijdig. Omwille van de beperkte buitenlandse bevoegdheden van de EU spelen de lidstaten nog een belangrijke rol.²⁶² Van oudsher zijn Frankrijk en Italië erg betrokken partijen in Tunesië en recent is Duitsland meer prominent aanwezig. Eveneens spelen enkele andere Europese landen zoals Spanje, het VK, België²⁶³, Nederland, Zwitserland²⁶⁴ en Malta een bepaalde rol in het land. Bepaalde landen mengen zich actief – vaak clandestien – in de Tunesische interne kwesties.²⁶⁵ Zo veranderde de vroegere kolonisator Frankrijk pas zeer laat het geweer van schouder tijdens de Tunesische revolutie en leek het plan nog aanvankelijk om Ben Ali te helpen de protesten te onderdrukken.²⁶⁶ Ook speelde Italië een rol in de staatsgreep van Ben Ali in 1987. Het lijkt geen toeval dat voormalige Italiaanse premier Caxi later vluchtte naar Ben Ali's Tunesië wegens een corruptiezaak en daar in ballingschap stierf.²⁶⁷ De argwaande blik van Tunesië naar de EU en bepaalde lidstaten is mede hierdoor te verklaren.

De start van formele relaties tussen de toenmalige Europese Gemeenschap en Tunesië dateert van 1969 met het sluiten van een eerste -hoofdzakelijk commercieel-samenwerkingsakkoord.²⁶⁸ In 1976 wordt in de kader van de *Global Mediterranean Policy* een ruimer samenwerkingsakkoord getekend, ditmaal met financiële en economische steunmaatregelen.²⁶⁹ Uit de Barcelona Verklaring van November 1995 volgt dat Tunesië het eerste land wordt om een associatieverdrag met de Europa te ondertekenen.²⁷⁰ Dit verdrag

²⁶² Stephan Keukeleire & Tom Delreux, *The Foreign Policy of the European Union*, (London: Palgrave Macmillan, 2014), 94- 134.

²⁶³ Zie Annex III

²⁶⁴ De voornoemde landen zijn deel van de zogenaamde G7+6, een uniek orgaan bestaande uit de G7 landen aangevuld met Zwitserland, België, Spanje, Turkije, de EU, en de UNODC - United Nations Office on Drugs and Crime.

²⁶⁵ Ben Quinn, "UK ministers to fund Saatchi campaign for Tunisian government", *The Guardian*, 2 juli 2018, <https://www.theguardian.com/politics/2018/jul/02/uk-ministers-to-fund-saatchi-campaign-for-tunisian-government>

²⁶⁶ X., "Tunisie: les propos "effrayants" d'Alliot-Marie suscitent la polémique", *Le Monde*, 13 januari 2011, https://www.lemonde.fr/afrique/article/2011/01/13/tunisie-les-propos-effrayants-d-alliot-marie-suscitent-la-polemique_1465278_3212.html; Stefan Simons, "France Makes Awkward U-Turn on Tunisia Policy", *Spiegel*, 20 januari 2011, <https://www.spiegel.de/international/world/dumping-old-friends-france-makes-awkward-u-turn-on-tunisia-policy-a-740551.html>

²⁶⁷ X., "Italië zat achter coup in Tunesië", NRC, 11 oktober 1999, <https://www.nrc.nl/nieuws/1999/10/11/italie-zat-achter-coup-in-tunesie-7465791-a1332143>

²⁶⁸ Met dien verstande dat het de toenmalige Europese Economische Gemeenschap betreft langs Europese kant.

²⁶⁹ Dergelijke akkoorden worden ook gesloten met Marokko en Algerije.

²⁷⁰ Inwerkingtreding maart 1998.

blijft tot op vandaag de juridische grondslag voor de relaties tussen de EU en Tunesië. Dit associatieverdrag bevat naast een belangrijke economische en politieke component, eveneens een sociale-, culturele- en maatschappelijke samenwerkingscomponent. Op 1 januari 2008 treedt een vrijhandelszone voor industriële goederen in werking ten gevolge van dit akkoord. Sinds 2004 vallen de relaties met de EU tevens onder de ruimere *European Neighbourhood Policy* ('ENP').²⁷¹ Toch is het vooral de Jasmijnrevolutie van 2011 en de daaropvolgende grote Europese steun die de relaties een nieuwe richting hebben doen inslaan. De EU heeft alle middelen ingezet om de Tunesische democratie te ondersteunen door te helpen bij het organiseren van verkiezingen, door socio-economische hervormingen te steunen, door het maatschappelijke middenveld te ondersteunen (in het bijzonder financieel) en door in te zetten op veiligheid. In 2012 werd Tunesië een "*privileged partner*", wat het eenvoudiger toegang gaf tot meer EU-steun en leidde tot vooruitgang in gesprekken omtrent onderwijs, onderzoek, innovatie en veiligheid. Sinds 2011 is de EU steun voor Tunesië enorm toegenomen: tussen 2011 en 2016 bedroeg deze niet minder dan 3,5 miljard euro.²⁷²

Het **ALECA-verdrag** ('*Accord de Libre Echange Complet et Approfondi*') dat in onderhandeling is tussen Tunesië en de EU moet gezien worden als de wil van beide partijen om het associatieverdrag uit 1995 verder uit te breiden. Het moet eveneens gezien worden als een nieuwe manier van de EU om buitenlandse politiek uit te oefenen in haar nabije omgeving, aangezien de vorige initiatieven genomen in het kader van de ENP niet bepaald succesvol waren.²⁷³ Zogenaamde *Deep and Comprehensive Free Trade Agreements* ('DCFTA') werden reeds afgesloten met Oekraïne, Moldavië en Georgië. Zulke DCFTA's geven deze landen toegang tot de Europese interne markt in talrijke sectoren. De burgers en bedrijven van deze landen kunnen dan deels ook genieten van de kenmerkende vier vrijheden van de EU: vrijheid van goederen, diensten, kapitaal en personen. Deze ratificaties verliepen echter niet zonder slag of stoot: zo werd Oekraïne in 2014 erdoor verscheurd en verloor het controle over bepaalde delen van zijn grondgebied aan Rusland en aan separatisten. Het is

²⁷¹ European External Action Service ('EEAS'). "European Neighbourhood Policy", , geraadpleegd 2 april 2019, https://eeas.europa.eu/diplomatic-network/european-neighbourhood-policy-enp/330/european-neighbourhood-policy-enp_en

²⁷² Hieronder moet steun in de meest brede zin verstaan worden: "*The combination of grants (over EUR 1.2 billion), macro financial assistance (MFA – EUR 800 million) and loans, including those from the European Investment Bank (EUR 1.5 billion), will bring total support to Tunisia from 2011 to 2016 to approximately EUR 3.5 billion*". Zie: "Factsheet -Relations between the EU and Tunisia", European Commission, geraadpleegd 28 mei 2019, https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/2017-05-10_factsheet_tunisia_en.pdf

²⁷³ Wolfgang Koeth, "The 'Deep and Comprehensive Free Trade Agreements': an Appropriate Response by the EU to the Challenges in its Neighbourhood?", *EIPASCOPE* (2014): 23, https://www.eipa.eu/wp-content/uploads/2017/11/EIPASCOPE_2014_WKO.pdf

momenteel nog te vroeg om een exacte impactstudie van deze DCFTA's te maken, maar de handel tussen de EU en deze landen lijkt toegenomen te zijn door de verregaande vereenvoudiging en afstemming van regelgeving.²⁷⁴ Ook is visum-vrij reizen naar het Schengengebied, bepaalde andere EU-lidstaten²⁷⁵ en de European Free Trade Association lidstaten ('EFTA')²⁷⁶ nu mogelijk voor onderdanen van deze landen.²⁷⁷ W. Koeth stelt dus terecht dat: *"The DCFTA thus comes quite close to integrating the partner state into the Single Market, although with some limitations: limited access to EU agricultural markets, limited access to EU funds and no say in setting the common rules."* Hij beklemtoont wel de specifieke 'oosterse context' van deze DCFTA's: *"In the end, the main motivation for both partners signing DCFTAs is not economic, but rather political. The leaders of Ukraine, Georgia and Moldova have repeatedly stressed their countries' aspirations to become a member of the EU. For them, DCFTAs are not the end point, but only the first step towards fully edged membership, while at the same time getting out of the Russian orbit."*

De EU probeert nu soortgelijke DCFTA's (**ALECA is de Franse afkorting**²⁷⁸) ook in haar zuidelijke periferie te sluiten. Voorlopig voert de EU onderhandelingen hieromtrent met Marokko, Egypte en Tunesië.²⁷⁹ Momenteel zijn de onderhandelingen met Tunesië het verst gevorderd. De lopende onderhandelingen omtrent ALECA zijn aldus deel van een groter geostrategisch en economisch plan.

Vooraleer het eigenlijke ALECA-verdrag in detail besproken wordt, is het belangrijk te melden dat ALECA niet een codificatie van alle economische relaties inhoudt. Naast ALECA zijn er tevens nog andere onderhandelingen, gesprekken of ideeën lopende in zo goed als elk domein. Het ALECA-verdrag kan men beschouwen als het centrale verdrag waarrond of

²⁷⁴ Zie vb voor Moldavië: <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/moldova/>

²⁷⁵ vb. Cyprus, maar niet het VK of Ierland.

²⁷⁶ Zwitserland, IJsland, Noorwegen & Liechtenstein.

²⁷⁷ "Visa liberalisation with Moldova, Ukraine and Georgia", European Commission - Migration & Home Affairs, geraadpleegd op 28 mei 2019, https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/international-affairs/eastern-partnership/visa-liberalisation-moldova-ukraine-and-georgia_en

²⁷⁸ **Voor de duidelijkheid: in deze thesis is elke verwijzing naar ALECA één naar de ALECA die met Tunesië in onderhandeling is.**

²⁷⁹ <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/egypt/>;

<http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/morocco/>

De relaties tussen Turkije en de EU, alsook tussen Israël/Palestina en de EU vallen in een andere categorie omwille van verschillende redenen. Zo is er tussen Turkije en de EU *de facto* vrij verkeer van goederen door een Douane-Unie en zijn de toetredingsgesprekken tussen het land en de EU nog steeds lopende. Israël/Palestina en de EU hebben erg complexe relaties. De EU blijft voor Israël de belangrijkste handelspartner en Israël's hebben bovendien visumvrije toegang tot de Schengenzone en andere EU-lidstaten maar de relaties zijn vaak gespannen omwille van Palestina.

waardoor talrijke andere gesprekken plaatsvinden. Een keuze voor ALECA houdt *de facto* een keuze in voor een innigere band met de EU en het westen. Het hoeft dan ook niet te verbazen dat de samenwerking met de EU op vele andere domeinen ook enorm is toegenomen.²⁸⁰ Deze worden nu kort even geschetst teneinde de ALECA-onderhandelingen te contextualiseren.

Zo zijn er opmerkelijke stappen genomen op het **domein van defensie en veiligheidsdiensten**, voornamelijk via bilaterale betrekkingen.²⁸¹ Zo werd Tunesië in 2015 aangeduid door de VS als een *major non-NATO ally*, waardoor het extra steun en uitrusting krijgt van de VS.²⁸² Ook werd de al eerder vermelde unieke G7+6 formule het leven ingeroepen om de internationale steun in deze domeinen te coördineren. Een recent European Council on Foreign Relations rapport stelt hierover: "*Each country or organisation takes the lead in providing a specific type of security assistance, a process designed to avoid duplication of effort and to ensure that all Tunisia's major partners have a substantive role. According to EU officials, the G7+6 coalition helped prevent ISIS from seizing any Tunisian territory*".²⁸³ Zo is Tunesië voor België – een lid van deze G7+6 – plots het tweede belangrijkste partnerland op militair vlak geworden in Afrika.²⁸⁴ Deze steeds diepere samenwerking lijkt echter grotendeels onopgemerkt te zijn gebleven door Arabische en Belgische politici, media en academici.²⁸⁵ Deze domeinen zijn ook erg gelinkt aan het erg complexe migratie-vraagstuk: Tunesië trekt niet alleen zelf veel migranten en vluchtelingen

²⁸⁰ Het is door deze factor dat de Oekraïense crisis begon in 2014.

²⁸¹ Incl. grensbewaking en grensmokkel- en terrorisme/ISIS vraagstukken

²⁸² "Designation of Tunisia as a Major Non-NATO Ally", US Department of State, geraadpleegd 15 april 2019, <https://2009-2017.state.gov/r/pa/prs/ps/2015/07/244811.htm>

²⁸³ Anthony Dworkin & Fatim-Zohra El Malki, "The southern front line: EU counter-terrorism cooperation with Tunisia and Morocco", European Council on Foreign Relations, 15 februari 2018, https://www.ecfr.eu/publications/summary/the_southern_front_line_eu_counter_terrorism_cooperation

Deze samenwerking is zeer vergaand. Uit het ECFR Rapport: "*France has led direct work with the country's security services, including by providing intelligence to, and equipping, Tunisian special forces. France and the United Kingdom have taken charge of working with Tunisia on aviation security, including by improving passenger screening. (ed.) Germany and the United States have taken the lead on border security. These countries are jointly funding the installation of the electronic surveillance system along Tunisia's border with Libya, which the US Defense Threat Reduction Agency will manage. (ed.) Italy has focused on the fight against human trafficking and its connection with counter-terrorism, including by supplying and maintaining patrol vessels, as well as other measures to strengthen maritime borders. (ed.) EU institutions have focused on security sector reform, including assistance in drawing up and implementing a programme to provide independent oversight of the police, and developing the investigative capacity of security services under the rule of law. Belgium, Norway, and Japan have supported a UN Development Programme pilot project to rebuild trust between the citizens and police through the development of community-focused police stations. The EU, along with France, has supported the modernisation of Tunisia's judiciary, improving its capacity to prosecute terrorism cases.*"

²⁸⁴ Zie Annex III.

²⁸⁵ Lilia Blaise, Eric Schmitt, Carlotta Gall, "Why the U.S. and Tunisia Keep Their Cooperation Secret", *New York Times*, 2 maart 2019, <https://www.nytimes.com/2019/03/02/world/africa/us-tunisia-terrorism.html>

aan – niet enkel voor transit –, het ziet ook talrijke Tunesiërs naar Europa vertrekken (vaak illegaal).²⁸⁶ Onderhandelingen omtrent visum-vrij reizen voor (bepaalde) Tunesiërs naar de EU in het kader van de ALECA-onderhandelingen krijgen aldus een andere dimensie.

In tweede orde werd Tunesië in December 2015 een geassocieerd lid van **Horizon 2020**, het EU programma voor innovatie en onderzoek.²⁸⁷ Deze nieuwe status laat Tunesische universiteiten en andere onderzoeksinstituten toe om op gelijke voet als instellingen van andere EU-lidstaten en geassocieerde leden financiering te verwerven van de EU.²⁸⁸ Tunesië is het allereerste en voorlopig enige Arabische land dat zich een geassocieerd lid kan noemen.²⁸⁹ Hieraan gekoppeld is de toename van het EU budget voor Erasmus + uitwisselingen met het land.²⁹⁰

Ook op vlak van liberalisering van de commerciële luchtvaart werden belangrijke stappen vooruit genomen. Zo sloten de EU en Tunesië in December 2017 het **Open Skies verdrag**.²⁹¹ Dit houdt een liberalisering van het vliegverkeer tussen de EU en Tunesië in: er zullen dus lowcost maatschappijen zoals Ryanair naar Tunesië kunnen vliegen en vice versa. Marokko, Israël en Jordanië gingen Tunesië al voor in de regio met dergelijke verdragen. Ze zagen bijgevolg de toerismecijfers, actieve luchtvaartmaatschappijen en bestemmingen stijgen.²⁹² Tunesië heeft tot nu toe het verdrag nog niet geratificeerd uit angst voor een verregaande verzwakking van Tunisair, een verlieslatende staatsmaatschappij met erg sterke

²⁸⁶ Wafa Samoud, "Tunisie, pays de destination et de transit pour les migrants d'Afrique subsaharienne": Les principaux chiffres à retenir", *HuffPost Maghreb*, 31 oktober 2018, https://www.huffpostmaghreb.com/entry/tunisie-pays-de-destination-et-de-transit-pour-les-migrants-dafrique-subsaharienne-les-principaux-chiffres-a-retenir_mg_5bd883eae4b017e5bfd6762f

²⁸⁷ "Tunisia joins Horizon 2020, the EU's Research and Innovation Programme", European Commission, geraadpleegd op 29 mei 2019, <https://ec.europa.eu/research/index.cfm?pg=newsalert&year=2015&na=na-011215>

²⁸⁸ "Associated Countries", European Commission - Directorate-General for Research & Innovation, geraadpleegd op 29 mei 2019, http://ec.europa.eu/research/participants/data/ref/h2020/grants_manual/hi/3cpart/h2020-hi-list-ac_en.pdf

²⁸⁹ *ibid.*

²⁹⁰ "Tunisian participation in Erasmus+ to increase in 2017-2018", European Commission - Erasmus +, geraadpleegd op 28 mei 2019, https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/news/tunisian-participation-erasmus-increase-2017-2018_en

²⁹¹ Tarek Amara, Ulf Laessing, "Tunisair looks to African routes as European battle brews", *Reuters*, 20 maart 2018, <https://www.reuters.com/article/us-tunisia-airlines/tunisair-looks-to-african-routes-as-european-battle-brews-idUSKBN1GW1OZ>

²⁹² Alfred Tovas, "Open Sky Agreements between the EU and Mediterranean Countries: a New Form of Deep Integration Bypassing the European Neighborhood Policy", *EUSA Paper* (May 2017); X., "Ryanair expands in Middle East with first Jordan flights", *Reuters*, 4 februari 2018, <https://www.reuters.com/article/ryanair-jordan/ryanair-expands-in-middle-east-with-first-jordan-flights-idUSL8N1PU0I1>

vakbonden.²⁹³ Deze diepe angst voor het verlies van (belangrijke) nationale bedrijven hoort men ook vaak terug in de lopende ALECA-onderhandelingen en debatten.

Een soortgelijk probleem, ditmaal vanuit Europese kant, kan men terugvinden bij de discussies omtrent de **tariefvrije invoer van Tunesische olijfolie** in de EU.²⁹⁴ Deze maatregel werd bedoeld als steun aan de Tunesische economie na de aanslagen van 2015 maar kwam al snel onder vuur te liggen door Spanje, Italië en Griekenland - zelf allen belangrijke producenten van olijfolie.²⁹⁵ Deze discussies lijken aan te tonen dat ook in bepaalde EU-lidstaten weerstand bestaat tegen de voorgestelde liberalisatie van landbouwproducten zoals voorgesteld door ALECA.

In sommige domeinen is er zelfs sprake van een achteruitgang. Zo zette de EU Tunesië op twee verschillende **fiscale blacklists** in 2017 en 2018. De eerste duidde Tunesië aan als een belastingparadijs en de tweede als een risicoland voor het witwassen van geld en terrorismefinanciering.²⁹⁶ Deze beslissingen zetten heel wat kwaad bloed bij de Tunesische politieke elite en bevolking. Sommige commentatoren zien er manier van de EU in om druk op Tunesië uit te oefenen.²⁹⁷ De actuele situatie omtrent deze lijsten blijft onduidelijk.²⁹⁸

4.2. ALECA: DE SHAKE-UP VAN DE TUNESISCH E ECONOMIE & STAAT?

4.2.1. DE ONDERHANDELINGSRONDES & TIMING

Zoals al eerder vermeld is hét cruciale ijkpunt in de huidige Tunesische-EU relaties de onderhandelingen omtrent het ALECA-verdrag.²⁹⁹ Net zoals de DCFTA's gesloten in de oosterse periferie maakt ALECA deel uit van een associatieverdrag. Voor Tunesië is er echter meer sprake van een uitbreiding van het associatieverdrag van 1995 dan van een compleet

²⁹³ S.N., "Les dettes de Tunisair dépassent 1000 MD au 1er trimestre 2019", *Le Diplomate Tunisien*, 29 april 2019, <https://www.lediplomate.tn/dettes-tunisair-depassent-1000-md-1er-trimestre-2019/>

²⁹⁴ "Joint answer given by Mr Hogan on behalf of the European Commission
Written questions: E-003162/18 , E-003413/18", European Parliament, geraadpleegd 29 mei 2019, http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-8-2018-003162-ASW_EN.html?redirect

²⁹⁵ Zia Wiese, "Tunisia's (olive) oil rush", Politico, 30 november 2016, <https://www.politico.eu/article/tunisia-olive-oil-rush/>

²⁹⁶ Emmanuel Cohen-Hadria (Ed.), "The EU- Tunisia Privileged Partnership - What Next?", *Euromesco Joint Policy Study* 10, 19.

²⁹⁷ *ibid.*

²⁹⁸ X., "EU's Money Laundering and Terrorism Financing blacklist: Saudi Arabia added, Tunisia remains", *EuroMesco*, 13 februari 2019, <https://www.euromesco.net/news/eus-money-laundering-and-terrorism-financing-blacklist-saudi-arabia-added-tunisia-remains/>; Dania Akkad, "Why Tunisia landed on the EU's tax haven blacklist - and how it got off", *Middle East Eye*, 16 februari 2018, <https://www.middleeasteye.net/news/why-tunisia-landed-eus-tax-haven-blacklist-and-how-it-got>

²⁹⁹ <http://www.aleca.tn/>

nieuw hoofdverdrag.³⁰⁰ ALECA, alsook andere verdragen en afspraken³⁰¹ vullen het associatieverdrag verder aan.

De voorgestelde ALECA-verdragstekst is zeer ruim en stelt regels vast, gaande van tariefvrije handel in landbouwproducten tot een versterking van mededingingsrecht en intellectuele eigendomsrechten. Door deze waaier aan verschillende domeinen is het ruimer dan een klassiek vrijhandelsverdrag. Dit heeft tot gevolg dat het sluiten van zulk een verdrag tot de gemengde bevoegdheden van de EU behoort: er is goedkeuring nodig van zowel de Europese instellingen als van alle lidstaten.³⁰² Ook Tunesië heeft een gemengd dispositief (*'dispositif spécifique'*) het leven ingeroepen om de onderhandelingen te voeren en op te volgen.³⁰³ De onderhandelingen zelf hebben al reeds enige vertraging opgelopen: zo vond de eerste ronde plaats in 2016 en de tweede pas in mei 2018. De opeenvolgende derde en vierde rondes vonden plaats in respectievelijk december 2018 en mei 2019. De oorspronkelijke deadline om een politiek akkoord te hebben tegen eind mei 2019, voor de Europese verkiezingen, is alvast verstreken.

De moeilijke gesprekken zijn mede te verklaren doordat Tunesië de ALECA-gesprekken blijft koppelen aan andere lopende gesprekken omtrent visum-vrije toegang tot de EU.³⁰⁴ De EU langs zijn kant spreekt over een asymmetrisch akkoord: de EU doet talrijke toegevingen en heeft strikt genomen geen akkoord nodig. Het ziet ALECA deels als een steun aan Tunesië.³⁰⁵ Zo stelde de EU-ambassadeur te Tunis, Patrice Bergamini onlangs dat: "*La Tunisie doit décider des actions à entreprendre au cours des prochaines négociations concernant l'Accord de libre-échange complet et approfondi (ALECA), lequel devrait l'aider*

³⁰⁰ In het geval van bijvoorbeeld Georgië werd er een compleet nieuw associatieverdrag -met daarin een DCFTA- onderhandeld.

³⁰¹ Zoals bv. visumvrij reizen. Onrechtstreeks houdt ALECA dus ook meer Europese steun in om de Tunesische economie op te waarden en creëert het meer ruimte voor culturele en onderwijsuitwisselingsprogramma's zoals Erasmus +.

³⁰² Artikel 4 Verdrag betreffende de Werking van de Europese Unie. Afhankelijk van de exacte bevoegdheidsverdeling binnen (federale) lidstaten kan het akkoord van de deelstaten ook vereist zijn. Dit is ondermeer het geval in België.

³⁰³ Dit dispositief bestaat ondermeer uit experten van verschillende ministeries. Zie: <http://www.aleca.tn/decouvrir-l-aleca/dispositif-de-pilotage/>

³⁰⁴ **En in mindere mate met de rules of origin-problematiek wat betreft textiel producten.** Voor meer info over deze technische discussie zie: "The pan-Euro-Mediterranean cumulation and the PEM Convention", European Commission, geraadpleegd op 30 mei 2019, https://ec.europa.eu/taxation_customs/business/calculation-customs-duties/rules-origin/general-aspects-preferential-origin/arrangements-list/paneuromediterranean-cumulation-pem-convention_en

De visum-problematiek wordt verder besproken in 4.2.4.

³⁰⁵ <http://www.aleca.tn/decouvrir-l-aleca/principe-de-l-aleca/>

à mettre niveau l'économie tunisienne."³⁰⁶ Deze boodschap lijkt delen van de Tunesische maatschappij niet te overtuigen. Bepaalde Tunesische commentatoren zien in ALECA dan ook een poging om Tunesië te "herkoloniseren".³⁰⁷ De versplintering van regeringspartij Nidaa Tounes draagt niet bij tot een stabiel onderhandelingsklimaat. Een finaal akkoord lijkt dus nog enige tijd te vereisen. De kaarten kunnen ongetwijfeld opnieuw geschud worden door de Europese en Tunesische verkiezingen van 2019: zo is het onzeker wat de visie van de nieuwe Europese Commissie omtrent ALECA zal zijn.³⁰⁸ Indien er tegen oktober en november 2019 nog geen akkoord is, zal de Tunesische visie wellicht ook veranderen.³⁰⁹ ALECA wordt waarschijnlijk een belangrijk Tunesisch verkiezingsthema. Door deze onzekerheid bespreekt deze thesis enkel de krijtlijnen van ALECA, dit gebaseerd op de teksten die voorliggen na de derde onderhandelingsronde van december 2018.³¹⁰

4.2.2. ALECA - EEN OVERZICHT

Het ALECA-verdrag zal Tunesië toegang verlenen tot talrijke sectoren van de Europese interne markt. Wezenlijk betreft het hier dus om een beperkte vorm van 'de vier vrijheden'.³¹¹ Dit is opmerkelijk omdat dit ogenschijnlijk ook impact heeft op niet-EU-lidstaten die deel uitmaken van de Europese interne markt: de EFTA-lidstaten en *de facto* ook op de Europese microstaten zoals Andorra.³¹²

Het feitelijke verdrag bevat volgens de huidige stand van zaken een 15-tal onderdelen. Deze delen, alsook een informatieve fiche, zijn integraal terug te vinden op de website van de

³⁰⁶ X., "L'ALECA permettra à la Tunisie de mettre à niveau son économie" affirme Patrice Bergamini", *HuffPost Maghreb*, 8 april 2019, https://www.huffpostmaghreb.com/entry/laleca-permettra-a-la-tunisie-de-mettre-a-niveau-son-economie-affirme-patrice-bergamini_mg_5caba8a4e4b02e7a705c196e

³⁰⁷ Camille Lafrance, "Accord de libre-échange avec l'UE : « L'Aleca renforcera la dépendance de la Tunisie »", *Jeune Afrique*, 14 mei 2019, <https://www.jeuneafrique.com/774103/economie/accord-de-libre-echange-avec-lue-laleca-renforcera-la-dependance-de-la-tunisie/> ; Marco Jonville, "En Tunisie, « L'ALECA c'est la reproduction du pacte colonial de 1881 »", *Mediapart*, 1 oktober 2018, <https://blogs.mediapart.fr/edition/desconstructions-transmediterraneennes/article/200918/en-tunisie-l-aleca-cest-la-reproduction-du-pacte-colonial-de>; Haythem Guesmi, "L' Aleca accusé d'imposer à la Tunisie une dépendance économique", *Tuniscopes*, 17 mei 2019, <https://www.tuniscopes.com/article/176682/actualites/politique/aleca-colonialiste-184014>

³⁰⁸ Informatie komende uit meerdere informele interviews en gesprekken te Tunis (januari 2019).

³⁰⁹ In oktober vinden normaliter de parlementsverkiezingen plaats, gevolgd door de presidentsverkiezingen in november.

³¹⁰ Deze worden aangevuld met berichtgeving over de vierde onderhandelingsronde van mei 2019, aangezien de aangepaste teksten eind mei nog niet vrijgegeven waren (eind mei 2019).

³¹¹ Het vrij verkeer van personen zit niet in vervat in de ALECA onderhandelingstekst maar is er erg aan gekoppeld. Zie *infra*, 4.2.4 voor meer hierover.

³¹² Zo vallen bepaalde delen van EU-lidstaten zoals vb. Heligoland (Duitsland) en de Aland-eilanden (Finland) niet onder het EU douanerecht. Welke impact dit exact heeft op DCFTA's lijkt voorlopig onbekend. De exacte verhoudingen zijn aldus erg complex en variërend en kunnen hier dus niet verder besproken worden .

Europese Commissie.³¹³ Ze hebben betrekking op zaken zoals digitale handel, handel in landbouw en visserijgoederen, energie en grondstoffen maar evenzeer op meer praktische aspecten zoals de bescherming van intellectuele eigendomsrechten, de vereenvoudiging van douane formaliteiten, het delen van gezamenlijke standaarden, regelgeving omtrent staatssteun en mededinging, en het opstellen van een speciaal internationaal tribunaal voor investeringsgeschillen. Het betreft een zeer technische materie die bovendien ook nog verder dient uitgewerkt te worden in Europese en nationale regelgeving.

Indien dit akkoord er finaal doorkomt zal het de Tunesische economie waarschijnlijk verplichten diepgaand te moderniseren. Dit teneinde competitief te worden met de Europese interne markt, waar het dan grotendeels aan zal gebonden zijn. Dit houdt zowel enorme opportuniteiten als enorme gevaren in: zo is er de Tunesische vrees voor een gedeeltelijke overname van de Tunesische economie door (middel)grote Europese bedrijven omwille van verschillen in rijkdom en expertise. Een lange en goed uitgewerkte transitie-periode is dus cruciaal aangezien de Tunesische economie slechts op zeer weinig vlakken echt competitief is met de Europese.³¹⁴ Deze analyse gaat nu dieper in op 5 specifieke onderdelen van het verdrag. Deze 5 onderdelen geven goed weer wat de concrete impact op de Tunesische economie, maatschappij en regelgeving zal zijn.

4.2.3. GESELECTEERDE ONDERDELEN VAN ALECA

I. Mededingingsrecht en Staatssteun

Op vlak van mededingingsrecht en staatssteun waren er in beperkte mate reeds afspraken gemaakt in het associatieverdrag van 1995. Met ALECA dient Tunesië verdere stappen te ondernemen.³¹⁵ Zo zal Tunesië wetgeving in lijn met het EU-*acquis*³¹⁶ dienen aan te nemen binnen de 3 jaar na het sluiten van het akkoord.³¹⁷ Dit houdt in dat de toekomstige Tunesische

³¹³ "The texts proposed by the EU for a Deep and Comprehensive Free Trade Area (DCFTA) with Tunisia", European Commission, geraadpleegd 28 mei 2019, <http://trade.ec.europa.eu/doclib/press/index.cfm?id=1490&serie=1106&langId=en>

³¹⁴ Het is evenzeer het eerste vrijhandelsakkoord dat wordt gesloten met een minder ontwikkeld land. Alle voorgaande gelijkaardige EU verdragen werden gesloten met andere grote industriële landen zoals Japan, Canada en Turkije.

³¹⁵ "The EU Proposal on Competition and State Aid - Factsheet April 2016", European Commission, geraadpleegd op 28 mei 2019, http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2016/april/tradoc_154505.pdf

³¹⁶ Het *acquis communautaire* oftewel het Gemeenschapsrecht is het recht van de Europese Unie dat bestaat uit de Europese verdragen, regelgeving en jurisprudentie van het Hof van Justitie van de Europese Unie.

³¹⁷ Omtrent mededinging, fusies & overnames en staatssteun. Zie: Artikel XX 6, a & b - Chapitre XX, Concurrence et autres dispositions économiques (Voorgesteld Hoofdstuk), http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2016/april/tradoc_154481.pdf

wetgeving bepaalde EU regelgeving en rechtspraak dient over te nemen in deze domeinen.³¹⁸ Eveneens dient Tunesië haar huidige mededingingsautoriteit verder uit te bouwen om de naleving van de regelgeving te waarborgen.³¹⁹ Artikels 8 en 9 stellen ook dat Tunesië staatsmonopolies in commerciële zaken en andere speciale rechten of voordelen aan (staats)bedrijven dient af te bouwen binnen de 5 jaar na het sluiten van het verdrag. Het doel is een gelijk speelveld (dus zonder discriminatie) te creëren tussen Europese en Tunesische bedrijven. Het verdrag zet ook in op transparantie: zo moet elk bedrijf openbaar maken dat het staatssteun geniet indien dit bedrag van 200 000 euro overschrijdt.³²⁰ Na het 3de jaar van de inwerkingtreding van het verdrag dient elke staatssteun openbaar gemaakt worden. Betrokken partijen kunnen bijkomende informatie ("*consultation*") vragen aan de partij die staatssteun geniet. Zo kunnen ze de juridische grondslag of de exacte voorwaarden voor die staatssteun navragen.³²¹ De zaak kan ook besproken worden met de Associatie-Raad indien nodig.³²²

Dit zal wezenlijke gevolgen hebben voor de Tunesische economie. Deze bevat nog talrijke staatsbedrijven met hoge schuldbelastingen, zoals Tunisair.³²³ Ook lijkt zo op langere termijn de staatssteun voor brood en andere levensnoodzakelijke producten in het vizier te komen.³²⁴ Het zou niet de eerste keer zijn dat er protesten uitbreken in het land omwille van een verhoging van de broodprijs. Dergelijk scenario deed zich al eens voor tijdens de jaarwisseling van 1983-1984. Toen was de regering noodgedwongen de broodprijs te verhogen omwille van druk uitgeoefend door het IMF.³²⁵ Voor de Europese lidstaten verandert dit hoofdstuk niet veel; zij hebben al deze aanpassingen in regelgeving reeds

³¹⁸ Artikel XX 1, 3 *ibid.*

³¹⁹ Tunesië heeft al reeds twee mededingingsautoriteiten. Zie: "Autorités de la concurrence", Ministère de Commerce, geraadpleegd op 28 mei 2019, http://www.commerce.gov.tn/Fr/autorites-de-la-concurrence_11_110

³²⁰ Artikel XX 5 - Chapitre XX, Concurrence et autres dispositions économiques (Voorgesteld Hoofdstuk), http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2016/april/tradoc_154481.pdf

³²¹ *ibid.*, §2

³²² Artikel 5 *jo.* Artikels 78 en 79 van Associatie Verdrag. Deze raad bestaat uit de leden van de Raad van de Europese Unie, van de Europese Commissie en van de Tunesische regering.

³²³ "*Les entreprises publiques jouent toujours un rôle important dans l'économie tunisienne. En 2016, leur contribution au PIB a été de 7,7 %, contre 13 % en 2010, comme elles totalisent 4 % de la main d'œuvre active, et 12 % du volume global des salaires.*", aldus: X., "Tunisie/ Entreprises publiques : Après le livre blanc, une stratégie de sauvetage sur trois ans", *Gnet News*, 8 augustus 2018, <https://news.gnet.tn/archives/tempsfort/tunisie/-entreprises-publiques-apres-le-livre-blanc-une-strategie-de-sauvetage-sur-trois-ans/id-menu-325.html>

³²⁴ Karim Zeidane, "Tunisie: Bientôt la fin des subventions sur les produits de base", *Le 360*, 24 september 2018, <http://afrique.le360.ma/tunisie/economie/2018/09/24/23100-tunisie-bientot-la-fin-des-subventions-sur-les-produits-de-base-23100>; "Pas d'ALECA en Tunisie / No DCFTA in Tunisia / لا للالا يكا في تونس", Collectif, geraadpleegd op 28 mei 2019, <http://www.cadtm.org/Pas-d-ALECA-en-Tunisie-No-DCFTA-in-Tunisia-لا-للالا-يكا-في-تونس>

³²⁵ zie *supra* p.22

doorgevoerd. Tunesische bedrijven zullen door de grotendeelse gelijkschakeling van regelgeving gemakkelijk overnames in Europa kunnen doen of overgenomen worden door Europese tegenhangers, wat ongetwijfeld tot een nieuwe economische dynamiek zal leiden.

II. De Landbouw

De grootste impact van ALECA zal ongetwijfeld op de landbouwindustrie zijn. Reeds van in het begin van de onderhandelingen bleek dit al een erg contentieus onderwerp.³²⁶ Deze industrie is in Tunesië erg verouderd, versnipperd en begint bovendien te kampen met waterschaarste.³²⁷ Zo bewerkt 75% van de Tunesische landbouwers een perceel kleiner dan 10 hectare; ter vergelijking in Frankrijk bewerkt een boer gemiddeld 50 hectare.³²⁸ Amor Béhi van het UTAP³²⁹ stelde in 2016 dus terecht dat: *"il y a, d'un côté, une agriculture européenne efficace et de l'autre une agriculture tunisienne non-modernisée caractérisée par une moyenne d'âge élevée et un niveau de compétitivité d'agriculteurs faible"*. Het artikel volgt dan: *Pour lui, la libéralisation des échanges des produits agricoles sera dans ce cas «catastrophique» pour les agriculteurs tunisiens et du coup sur le tissu rural qui sera tout simplement déstructuré.* Door deze spanningen hoeft het dan ook niet te verbazen dat er amper officiële informatie over terug te vinden is: dit hoofdstuk is niet vrijgegeven door de EU. Er zijn enkel vage parameters omtrent de tariefregeling openbaar gemaakt.³³⁰ Volgens een recent rapport *"ALECA et agriculture: Au-delà des barrières tarifaires"* uitgevoerd door *l'Observatoire Tunisien de l'Economie* ('OTE') in opdracht van het UTAP en de Rosa Luxembourg Stiftung³³¹ heeft de EU al veel *waivers* of verlaagde tarieven ingevoerd voor

³²⁶ Abou Sarra, "ALECA: Une menace pour l'agriculture tunisienne?", *Webmanager Center*, 8 juni 2016, <https://www.webmanagercenter.com/2016/06/08/169948/aleca-une-menace-pour-l-agriculture-tunisienne/>.

Dit is nog steeds zo zie: Mohamed Rebai, "L'Aleca risque de constituer le coup de grâce pour l'agriculture tunisienne", *Kapitalis*, 14 mei 2019, <http://kapitalis.com/tunisie/2019/05/14/laleca-risque-de-constituer-le-coup-de-grace-pour-l-agriculture-tunisienne/>

³²⁷ "Water: Tunisia's Other Development Challenge", World Bank, geraadpleegd op 28 mei 2019, <http://www.worldbank.org/en/news/feature/2014/09/04/water-tunisia-s-other-development-challenge>

³²⁸ Mohamed Rebai, "L'Aleca risque de constituer le coup de grâce pour l'agriculture tunisienne", *Kapitalis*, 14 mei 2019, <http://kapitalis.com/tunisie/2019/05/14/laleca-risque-de-constituer-le-coup-de-grace-pour-l-agriculture-tunisienne/>

³²⁹ *l'Union Tunisienne de l'Agriculture et de la Pêche*; een belangrijke vakbond van landbouwers.

³³⁰ "The EU Proposal Concerning Trade in Agricultural, Processed Agricultural and Fisheries Products-Factsheet April 2016", European Commission, geraadpleegd op 28 mei 2019, http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2016/april/tradoc_154504.pdf; zie ook: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2016/april/tradoc_154485.pdf;

³³¹ Uit het rapport: *"Cette publication a été nancée par la Fondation Rosa Luxemburg bureau Afrique du Nord avec les fonds du ministère fédéral de la coopération économique et du développement (BMZ)"*. Het Duitse Ministerie van Buitenlandse Zaken sponsort talrijke rapporten zoals deze - vaak onrechtstreeks via de stichtingen van politieke partijen. Ook steunt het talrijke ontmoetingen van het maatschappelijke middenveld. Dit is opmerkelijk omdat Duitsland zo onrechtstreeks de ALECA-onderhandelingen verzwakt.

Tunesische landbouwproducten.³³² Hierdoor dient een verdere tariefverlaging voornamelijk van Tunesische kant te komen.³³³ Verder stelt dit rapport dat de EU zijn eigen landbouwbedrijven in die mate steunt dat ze waarschijnlijk aan dumping zullen doen in Tunesië, met alle economische gevolgen van dien.

III. Sanitaire en Fytosanitaire Maatregelen

De landbouwdiscussie is erg gelinkt met de vraagstukken omtrent de sanitaire en fytosanitaire maatregelen ('SPS').³³⁴ Deze houden als het ware de niet-tarief grens in voor toegang tot de Europese markt.³³⁵ Hetzelfde rapport van OTE stelt dat: "*Etant donné le coût prohibitif de l'harmonisation avec l'acquis communautaire, la Tunisie devrait s'en tenir aux normes internationales, pour permettre une meilleure facilité de diversification des marchés et privilégier une approche "équivalence" plus appropriée aux conditions et à la réalité du secteur agricole. Les normes européennes SPS sont différentes des normes internationales et elles constituent l'un des systèmes SPS les plus complexes et stricts.*" Het lijkt dat Tunesië onder Europese druk alvast een wet in februari 2019 heeft aangenomen die deze Europese SPS-standaarden grotendeels overnemen. Het rapport beveelt in haar conclusie aan om de landbouwdiscussie uit ALECA te halen en dit apart te onderhandelen.

Ongetwijfeld zal ALECA een grote impact hebben op de Tunesische landbouw indien deze regels er doorkomen. Talrijke kleine boeren zullen overkop gaan en de Tunesische markt zal overvloed worden door goedkopere en vaak superieure Europese landbouwproducten. De sociale gevolgen hiervan zijn moeilijk in te schatten. Een vlucht vanuit het binnenland naar de kuststeden is mogelijk en kan tot spanningen leiden. Misschien moet de EU pogen om deze gevolgen (deels) te helpen temperen. De Tunesische landbouw zal zich drastisch moeten herorganiseren en heruitvinden om competitief te worden en blijven. Indien het hiertoe in staat is, biedt ALECA ook talrijke voordelen. Zo is er alsmaar meer vraag naar 'organische' landbouw door consumenten in de EU. De Tunesische landbouw is door een gebrek aan modernisatie nog grotendeels 'authentiek' en aldus organisch. Zulke producten kunnen mits

³³² L'Observatoire Tunisien de l'Economie, "ALECA et agriculture Au-delà des barrières tarifaires" (Tunis: OTE, 2019), http://www.economie-tunisie.org/sites/default/files/20190424-etude_utap-a5-bap-web-2.pdf

³³³ "*la majorité des produits agricoles et de pêche tunisiens exportés vers l'UE bénéficient déjà d'un régime préférentiel (huile d'olive, dattes, thon, crevettes, cigarettes), tandis que les produits majoritairement importés de l'UE sont encore relativement protégés par des droits de douanes élevés (30% en moyenne sur tous les produits agricoles et de pêche)*", *ibid.* p17.

³³⁴ Of de Nederlandstalige afkorting 'SFM'. Hier gebruiken we echter de Franse afkorting aangezien Frans de officiële taal is voor de ALECA-onderhandelingen.

³³⁵ *ibid.* p63

goede reclame verkocht worden in de EU aan meerprijzen en kunnen misschien zo nieuw leven inblazen in bepaalde Tunesische regio's. Ook kunnen de geografische indicatoren (zoals de Beschermd Geografische Aanduiding³³⁶) interessante opportuniteiten opleveren: "Beja-kaas"³³⁷ of "*Dattes de Nefzaoua*"³³⁸ kunnen een beschermd product worden in zowel Tunesië als de EU.³³⁹ De Tunesische wijnbouw, alsook de Tunesische brouwerijen en stokerijen, zullen wellicht een nieuwe grote afzetmarkt kunnen aanboren. Een lange transitieperiode is ontegensprekelijk cruciaal om de Tunesische landbouw hierop voor te bereiden. In die zin deelt deze thesis de mening van Karim Daoud, president van het SYNAGRI³⁴⁰, die stelt dat de transitieperiode beter 15 jaar zou zijn in plaats van de 10 jaar zoals voorgesteld door de EU.³⁴¹

IV. Intellectuele Eigendomsrechten

Deze voormelde geografische indicatoren zijn een onderdeel van het voorgestelde hoofdstuk in het ALECA-verdrag omtrent de intellectuele eigendomsrechten. Het is opmerkelijk dat zo goed als alle kritische rapporten omtrent de landbouw dit lijken te vergeten; ondanks het feit dat deze ongetwijfeld een enorm potentieel inhouden zoals hierboven vermeld. Een degelijke bescherming van intellectuele eigendomsrechten is cruciaal voor een moderne (kennis)economie. De EU bevestigt dat Tunesië al uitgebreide regelgeving hieromtrent heeft en dat die in lijn is met de Europese standaarden. Getuige hiervan is het feit dat men vanaf 1 december 2017 een octrooi kan indienen bij de *European Patent Organisation* ('EPO') dat ook voor Tunesië geldt.³⁴² Omwille van deze reeds bestaande diepgaande samenwerking, zet ALECA voornamelijk in op een betere afdwingbaarheid, versterking en verspreiding van

³³⁶ "Europese kwaliteitssystemen: Landbouwproducten en levensmiddelen", Departement Landbouw & Visserij, geraadpleegd 20 mei 2019, <https://lv.vlaanderen.be/nl/landbouwbeleid/kwaliteitssystemen/europese-kwaliteitssystemen-landbouwproducten-en-levensmiddelen>

³³⁷ Y.N., "Tunisie: Festival des fromages de Béja du 3 à 5 mai 2019", *Kapitalis*, 15 april 2019, <http://kapitalis.com/tunisie/2019/04/15/tunisie-festival-des-fromages-de-beja-du-3-a-5-mai-2019/>

³³⁸ X., "Tunisie-ALECA: Vers la labellisation "Indication Géographique" des dattes de Nefzaoua et des grenades de Gabès", *Webmanager Center*, 14 september 2018, <https://www.webmanagercenter.com/2018/09/14/424130/tunisie-aleca-vers-la-labellisation-indication-geographique-des-dattes-de-nefzaoua-et-des-grenades-de-gabes/>

³³⁹ Subsection 4 - Chapitre sur les droits de la propriété intellectuelle (Voorgestelde Tekst - Versie Juli 2018), http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2016/april/tradoc_154486.pdf

³⁴⁰ *Syndicat des Agriculteurs de Tunisie*, een andere belangrijke vakbond voor landbouwers. Zie: <http://www.synagri-tunisie.org/fr/accueil/>

³⁴¹ X., "ALECA: Encore des divergences dans le secteur agricole", *HuffPost Maghreb*, 13 september 2018, https://www.huffpostmaghreb.com/entry/aleca-encore-des-divergences-dans-le-secteur-agricole_mg_5b9a8676e4b01151973bac99?utm_hp_ref=mg-aleca

³⁴² A85, *Amtsblatt EPA Official Journal EPO Journal officiel OEB*, 2017. Zie: <https://www.epo.org/law-practice/legal-texts/official-journal/2017/10/a85/2017-a85.pdf>

intellectuele eigendomsrechten.³⁴³ De voorgestelde tekst bevat tevens uitgebreide verwijzingen naar andere relevante internationale verdragen zoals de Bern Conventie en TRIPS.³⁴⁴

V. Investeringsgeschillen

Dit internationale aspect is ook erg zichtbaar in het hoofdstuk omtrent investeringsgeschillen. In het desbetreffende hoofdstuk met betrekking tot de bescherming van investeringen zijn er meervoudige verwijzingen naar internationale *best practices* en regelgeving zoals de *most favoured nation* clause en de *national treatment* clause.³⁴⁵ Dit onderdeel effent het pad naar een stabiel investeringsklimaat voor zowel Europese als Tunesische bedrijven. De grootste vernieuwing hier is wellicht de (mogelijke) oprichting van een internationaal investeringstribunaal en de mogelijkheid tot hoger beroep.³⁴⁶ Dit tribunaal zal enkel een rol spelen als eerdere pogingen tot een minnelijke schikking (via consultaties waarbij Staten of de EU zelf betrokken bij zijn) of tot verzoening (via mediatie of bemiddeling tussen de partijen) mislukken.³⁴⁷ Het is dus pas als een diplomatieke oplossing of een oplossing via een alternatieve geschillenprocedure niet mogelijk is, dat men eventueel een zaak bij dit tribunaal aanhangig kan maken.

Dergelijk investeringstribunaal lijkt een kruising te zijn tussen een traditionele rechtbank en een arbitrage-tribunaal. Zo betreft het een semi-permanente instelling (?)³⁴⁸ met 15 rechters, waarvan 5 afkomstig uit Tunesië, 5 uit EU-lidstaten en 5 uit derde landen.³⁴⁹ Het mandaat is 6 jaar; elke 3 jaar wordt het tribunaal voor de helft vernieuwd.³⁵⁰ Zowel de president en vicepresident worden verkozen voor een mandaat van 2 jaar uit de rechters afkomstig van derde landen.³⁵¹ Het secretariaat zal minstens deels worden waargenomen door het ICSID/

³⁴³ Artikel 1 - Chapitre sur les droits de la propriété intellectuelle (Voorgestelde Tekst - Versie Juli 2018), http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2016/april/tradoc_154486.pdf

³⁴⁴ Zie vb. Artikelen 4 & 43 *ibid.* De Bern Conventie betreft een internationaal verdrag (uit 1886 maar reeds enkele malen gemoderniseerd) voor de bescherming van de rechten van de auteurs op hun werken van letterkunde en kunst. Het TRIPS-verdrag omtrent intellectuele eigendomsrechten is verbonden aan de Wereld Handels Organisatie ('WTO').

³⁴⁵ Artikelen 2.3 en 2.4 - Projet d' Accord de Protection des Investissements entre l'Union Européenne et ses Etats Membres et la République Tunisienne (Voorgestelde Tekst -Versie November 2018), http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2019/january/tradoc_157662.%20ALECA%202019%20-%20texte%20protection%20des%20investissements.pdf

³⁴⁶ Zoals bepaald in artikelen 3.9 en 3.10

³⁴⁷ Artikelen 3.2 tot 3.4 *ibid.*

³⁴⁸ Dit is nog niet exact duidelijk: zo is er nog geen zetel bepaald. Wel staat in de voorgestelde tekst dat de rechters een maandelijks loon zullen krijgen wat toch lijkt te wijzen op een permanente instelling.

³⁴⁹ Art 3.9, §2.

³⁵⁰ *ibid.*, §5.

³⁵¹ *ibid.*, §6.

CIRDI.³⁵² Wat betreft het toepasselijk recht stelt artikel 3.13, §2 dat: "*le tribunal applique les dispositions du présent accord et les autres règles de droit international applicables entre les Parties contractantes. Il interprète le présent accord conformément aux règles coutumières d'interprétation du droit international public, telles que codifiées dans la convention de Vienne sur le droit des traités.*" Nationaal recht is aldus niet van toepassing.³⁵³

Dit is een onderdeel waar historisch heel wat verzet binnen bepaalde EU-lidstaten bestond bij soortgelijke eerdere verdragen met vb. Canada (CETA).³⁵⁴ Recent, op 30 april 2019, oordeelde het Europees Hof van Justitie ('CJEU') dat zulke investeringstribunalen conform Europees recht zijn.³⁵⁵ Het is onduidelijk wat de positie van dergelijk tribunaal in de Tunesische rechtsorde zou zijn. Die vraag zal ongetwijfeld voor het toekomstige Grondwettelijk Hof van Tunesië komen. Een internationaal verdrag heeft in de Tunesische rechtsorde alvast een hogere waarde dan een gewone wet, maar staat lager in de hiërarchie der normen dan de Grondwet.³⁵⁶

4.2.4. VISUM-VRIJ REISVERKEER

Een laatste woord nog over de onderhandelingen omtrent visum-vrij reizen van Tunesische staatsburgers naar de EU. Hoewel strikt genomen geen onderdeel van de ALECA onderhandelingen, koppelt Tunesië deze onderhandelingen wel aan elkaar.³⁵⁷ *De facto* vormen ze dus wel een onderdeel van de ALECA-onderhandelingen. Dat is volgens de Tunesische onderhandelaars niet meer dan terecht: een verregaande liberalisering van de handel tussen Tunesië en de EU is enkel mogelijk indien de betrokken personen vrij kunnen rondreizen. Indien bijvoorbeeld Tunesische dienstverleners (vb. IT specialisten) steeds een

³⁵² *The International Centre for Settlement of Investment Disputes / Le centre international pour le règlement des différends relatifs aux investissements*. Zie artikel 3.9, §13 en §19.

³⁵³ Artikel 3.13, §3.

³⁵⁴ X., "Belgium seeks EU court opinion on EU-Canada free trade deal", *Euractiv*, 6 september 2017, <https://www.euractiv.com/section/ceta/news/belgium-seeks-eu-court-opinion-on-eu-canada-free-trade-deal/>

³⁵⁵ Opinion pursuant to Article 218(11) TFEU — Comprehensive Economic and Trade Agreement between Canada, of the one part, and the European Union and its Member States, of the other part (CETA), *ECLI:EU:C:2019:341*

³⁵⁶ Artikel 20 Tunesische Grondwet. Vaak zijn deze onderdelen van soortgelijke verdragen nog in onderhandeling of dienen ze nog verder concreet uitgewerkt te worden. Voor verdere informatie zie: Shilpa Singh J., "Analyzing Features of Investment Court System under CETA and EUVIPA: Discussing Improvement in the System and Clarity to Clauses", *Kluwer Arbitration Blog*, 8 februari 2019, <http://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2019/02/08/analyzing-features-of-investment-court-system-under-ceta-and-euvipa-discussing-improvement-in-the-system-and-clarity-to-clauses>. Zie vb: EU-Mexico DCFTA op <http://ec.europa.eu/trade/policy/in-focus/eu-mexico-trade-agreement/>.

³⁵⁷ Rihab Boukhayatia, "ALECA: Le "Free visa" pour les Tunisiens, point de discorde entre la Tunisie et l'UE", *HuffPost Maghreb*, 28 mei 2018, https://www.huffpostmaghreb.com/entry/aleca-le-free-visa-pour-les-tunisiens-point-de-discorde-entre-la-tunisie-et-lue_mg_5b0c188ce4b0fdb2aa55b0f7

decennialange dictatuur afgeworpen en ze hadden te lijden onder talrijke logge staatsbedrijven, een grote versnipperde landbouw, een verzwakte economie en een grote emigratie.³⁶¹ Door hun bewuste keuze voor Europees lidmaatschap met de daaraan verbonden voordelen en investeringen, zijn deze drie landen nu meer welvarend.³⁶² Een DCFTA, zoals het voorgestelde ALECA-verdrag, is een soortgelijke stap aangezien dit het land zal binden aan de Europese eenheidsmarkt en regelgeving. ALECA biedt dus wel degelijk een enorme opportuniteit aan Tunesië: een land met een jonge, relatief hoogopgeleide bevolking en met lage loonlasten. Een ruime transitieperiode lijkt wel aangewezen teneinde deze 'schok' goed te kunnen opvangen.

Deze analyse werd reeds gemaakt in de "*Guide sur l'Aleca*" van de hand van Ghazi Ben Ahmed bij het begin van de onderhandelingen in 2016.³⁶³ Hij stelt dat: "*La mise en œuvre (accélérée) des réformes et la transformation structurelle profonde sont indispensables au développement de la capacité de la Tunisie à générer une croissance plus rapide et plus inclusive, qui permettrait de faire face à des enjeux capitaux comme le chômage, l'inclusion des jeunes et la lutte contre la pauvreté.*" Deze analyse wordt ook gedeeld in het geval van de drie reeds afgesloten DCFTA's (met Georgië, Oekraïne en Moldavië).³⁶⁴ Het verdwijnen van enige langetermijnvisie in het Tunesische publieke debat is betreurenswaardig en kan het sluiten van het ALECA akkoord in gevaar brengen.³⁶⁵

³⁶¹ Voor Spanje zie vb: Jaime Martí Romero, "The remarkable case of Spanish immigration", *Bruegel*, 8 december 2015, <http://bruegel.org/2015/12/the-remarkable-case-of-spanish-immigration/>

³⁶² Nauro Campos, Fabrizio Coricelli, Luigi Moretti, "How much do countries benefit from membership in the European Union?", *VOX*, 9 april 2014, <https://voxeu.org/article/how-poorer-nations-benefit-eu-membership>

³⁶³ Zie de Conclusie van Ghazi Ben Ahmed, "Guide sur L'ALECA: L'accord de libre échange complet et approfondi ALECA mieux comprendre les négociations sur l'accord", (Tunis: Mediterranean Development Initiative & Konrad-Adenauer-Stiftung en Tunisie, 2016), 85-87: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/guide_aleca_mdi_kas_mai_2017.pdf

³⁶⁴ "There is little doubt that in the long run the DCFTA will help the beneficiary economies to modernise and transform to a more competitive state, the analysis suggests that the net benefits are highly asymmetric along the time dimension (high costs in the short and medium run - benefits accruing mostly in the longer run), as well as across regions and economic sectors (less competitive sectors and regions will face particularly onerous adjustment costs)." Zie: Amat Adarov & Peter Havlik, "Benefits and Costs of DCFTA: Evaluation of the Impact on Georgia, Moldova and Ukraine", *Joint Working Paper by the Vienna Institute for International Economic Studies & Bertelsmann Stiftung*, 2016, https://www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/BSt/Publikationen/GrauePublikationen/EZ_Studie_Benefits_and_Costs_of_DCFTA_2017_ENG.pdf

³⁶⁵ L.M, "Tunisie – Chahed: ALECA : Aucun accord ne prenant pas en compte le bénéfice de l'agriculteur et du pêcheur tunisien ne sera signé", *Tunisie Numérique*, 12 mei 2019, <https://www.tunisienumerique.com/tunisie-chahed-aleca-aucun-accord-ne-prenant-pas-en-compte-le-benefice-de-lagriculteur-et-du-pecheur-tunisien-ne-sera-signe/>; Yüstra Nemlaghi, "Tebbini à Chahed: Si vous signez l'accord ALECA je vous condamner à la fusillade sur la place publique", *Kapitalis*, 10 mei 2019, <http://kapitalis.com/tunisie/2019/05/10/tebbini-a-chahed-si-vous-signez-laccord-aleca-je-vous-ferais-condamner-a-la-fusillade-sur-la-place-publique/>

5. DE VELE WERVEN VAN DE TWEEDE REPUBLIEK - EEN CONCLUSIE

Tunesië is een land verwickeld in een permanente identiteitsstrijd. Zo zijn er de klassieke dynamieken van 'het zuiden tegen het noorden', 'de kuststeden tegen het binnenland' en 'de seculieren tegen de islamisten'. Recent lijken de dynamieken van 'de jeugd tegen de oude garde' of 'de Bourguibisten tegen de revolutionairen' hierbij gekomen te zijn. Deze dynamieken, versterkt door de relatieve vrije media van na de revolutie, bepalen de nog steeds lopende transitiefase en de daarbij horende grote sociale en politieke omwentelingen. Sommige (godsdienstige) normen beginnen steeds meer in vraag gesteld te worden door bepaalde (jongere) delen van de bevolking. Een economische omwenteling heeft echter niet plaatsgevonden na de Jasmijnrevolutie. Veel van de economische activiteiten blijft nog in handen van de Staat of van enkele rijke families. Deze families hebben een disproportioneel grote invloed op economische- en politieke zaken.³⁶⁶

Het lijkt er steeds meer op dat de revolutie plaatsvond voor en door deze rijke families, nadat deze het vertrouwen in Ben Ali hadden verloren. Zonder hun steun waren de protesten, gestart in 2008 in het mijnbekken van Gafsa, waarschijnlijk doodgebloed zoals alle voorgaande protesten. Echter konden zij de revolutionaire krachten, eens volledig ontwaakt, in hun roep naar 'waardigheid' niet voldoende controleren. De revolutie versterkte ook onverwacht de islamitische partijen en het leger. Deze democratiseringsgolf zorgde voor de instabiele periode in 2011-2014. Sinds de aanname van de grondwet van 2014 lijkt er een soort precaire balans gevonden te zijn tussen deze families, het leger, en de democratische en islamitische krachten.³⁶⁷ Deze balans verklaart ongetwijfeld deels waarom zo goed als alle grote politieke beslissingen, zoals de oprichting van het Grondwettelijk Hof, worden uitgesteld. Niettemin zijn er al talrijke kleine stappen voorwaarts genomen, zoals de aanname van de wet op de lokale besturen. Deze wet kan ongetwijfeld bepaalde regio's een nieuwe dynamiek geven. Toch lijkt een (tijdelijke) terugval naar een semi-dictatuur mogelijk als de

³⁶⁶ Dit omwille van hun conglomeraten. Zie: Samy Ghorbal, "La Tunisie des grandes familles", *Jeune Afrique*, 4 november 2008, <https://www.jeuneafrique.com/206477/archives-thematique/la-tunisie-des-grandes-familles/> en Samy Ghorbal, "Que reste-t-il des grandes familles ?", *Jeune Afrique*, 18 juni 2007, <https://www.jeuneafrique.com/94775/archives-thematique/que-reste-t-il-des-grandes-familles/>. Vele van deze families hebben hun positie niet verloren en blijven zichtbaar werken achter de schermen, zo werd me meerdere malen bevestigd door verschillende Tunesische en diplomatieke bronnen. Een vergelijking kan gemaakt worden met de machtige "Chaebol" - de conglomeraat families van Zuid-Korea.

³⁶⁷ Nidaa Tounes kan men zien als de partij van deze families, Ennahdha voor de islamitische krachten. De democratische krachten zijn voornamelijk het maatschappelijke middenveld en talrijke kleinere politieke partijen. Het leger heeft enorm aan belang gewonnen na de revolutie.

economische situatie zich niet verbetert. Kortom, de ontluikende Tunesische democratie en rechtsstaat zijn nog fragiel en in volle ontwikkeling. Dit lijkt zo te blijven voor de komende jaren.

Het is in het belang van de Europese Unie om Tunesië te steunen. Niet alleen is er een diepe historische band, maar er zijn ook talrijke politieke, juridische, sociale en economische belangen en uitwisselingen. Een succesvolle integratie van Tunesië in de Europese interne markt door middel van het ALECA-akkoord zou de voorbode kunnen zijn van een ruimere economische unie rond de Middellandse Zee. Dergelijk project kan allereerst de migratiedruk naar Europa doen afnemen en kan leiden tot nieuwe afzetmarkten voor Europese bedrijven. Ook voor de betrokken landen zoals Tunesië houdt ALECA of een dergelijk groter langetermijnproject talrijke (groei)opportunities in.

Zulke beslissing vereist echter de politieke moed om enkele moeilijke beslissingen te nemen, die sommige landen klaarblijkelijk (nog) niet willen nemen. Zo is een terugval in de relaties met Tunesië mogelijk als het land ALECA verwerpt. Toch lijken, omwille van de diepe banden en proximateit, zowel de EU en Tunesië voor altijd aan elkaar gebonden. Andere grootmachten zoals China of de VS, of andere Afrikaanse of Arabische landen lijken voorlopig nog geen volwaardig alternatief te kunnen aanbieden. De Europese Unie en haar lidstaten dienen dus 'strategisch geduld' uit te oefenen tegenover Tunesië, zoals perfect verwoord door een westers diplomaat.

Het bouwen van een democratie is een complex proces van zeer lange adem en is nooit helemaal afgewerkt. Een nieuw hoofdstuk in de relaties met Europa lijkt zich aan te bieden via het ALECA-verdrag. Het is wederom in Carthago, zetel van het presidentiële paleis, dat deze beslissing zal dienen genomen te worden. Tunesië kan nogmaals als pionier optreden om beide kanten van de Middellandse Zee te verbinden zoals het Carthago van weleer. Zo is alles en tegelijkertijd niets veranderd doorheen de geschiedenis. De in-Tunis-geboren geschiedkundige Ibn Khaldoun's gezegde: "*The past resembles the future more than one drop of water resembles another*" blijkt dus nog steeds van toepassing na al die eeuwen.

BIBLIOGRAFIE

Verdragen - Grondwetten.

De gecoördineerde Grondwet van het Koninkrijk België (zoals aangepast), 7 februari 1831, http://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg.pl?language=nl&la=N&cn=1994021730&table_name=wet

Constitution of Ireland (as amended), 1 juli 1937, <http://www.irishstatutebook.ie/eli/cons/en#part1>

International Covenant on Civil and Political Rights, New York, 16 December 1966, https://treaties.un.org/doc/Treaties/1976/03/19760323%2006-17%20AM/Ch_IV_04.pdf

Constitution of the Islamic Republic of Iran (1989 Edition Translation), *Iranian Studies*, 47:1, (2014): 159-200, <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/ir/ir001en.pdf>

Russische Grondwet van 12 December 1993, *Rossiiskaya Gazeta*, 25 December 1993 (terug te vinden op <http://www.constitution.ru/en/10003000-05.htm>).

Euro-Mediterranean Agreement establishing an association between the European Communities and their Member States, *Official Journal L 097*, 30/03/1998 P. 0002 - 0183

Geconsolideerde versie van het Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie (VWEU), *Publicatieblad Nr. C 326* van 26/10/2012, blz. 0001 - 0390

Constitution de la République Tunisienne, Numéro Spécial, *Journal Officiel de la République Tunisienne*, 20 avril 2015

ALECA Voorgestelde Verdragtekst & Factsheets

Chapitre XX, Concurrence et autres dispositions économiques (Voorgesteld Hoofdstuk), http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2016/april/tradoc_154481.pdf

Chapitre sur les droits de la propriété intellectuelle (Voorgestelde Tekst - Versie Juli 2018), http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2016/april/tradoc_154486.pdf

European Commission. "The EU Proposal Concerning Trade in Agricultural, Processed Agricultural and Fisheries Products- Factsheet April 2016", geraadpleegd op 28 mei 2019, http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2016/april/tradoc_154504.pdf;

European Commission. "The texts proposed by the EU for a Deep and Comprehensive Free Trade Area (DCFTA) with Tunisia", geraadpleegd 28 mei 2019, <http://trade.ec.europa.eu/doclib/press/index.cfm?id=1490&serie=1106&langId=en>

European Commission. "The EU Proposal on Competition and State Aid - Factsheet April 2016", geraadpleegd op 28 mei 2019, http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2016/april/tradoc_154505.pdf

European Commission. "The EU Proposal Concerning Trade in Agricultural, Processed Agricultural and Fisheries Products- Factsheet April 2016", geraadpleegd op 28 mei 2019, http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2016/april/tradoc_154504.pdf

Projet d' Accord de Protection des Investissements entre l'Union Européenne et ses Etats Membres et la République Tunisienne (Voorgestelde Tekst -Versie November 2018), http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2019/january/tradoc_157662.%20ALECA%202019%20-%20texte%20protection%20des%20investissements.pdf

http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2016/april/tradoc_154485.pdf;

Wetgeving

Décret du 13 août 1956, portant promulgation du Code du Statut Personnel, *Journal officiel tunisien* n° 104 du 28 Décembre 1956

Décret-loi n° 2011-116 du 2 novembre 2011, *Journal Officiel de la République Tunisienne* n°84, 4 novembre 2011

Décret-loi 2011-120 du 14 novembre 2011, *Journal Officiel de la République Tunisienne* n°88, 18 novembre 2011

Loi organique n°2014-14 du 18 avril 2014 relative à l'instance provisoire de contrôle de constitutionnalité des projets de loi, *Journal Officiel de la République Tunisienne* n° 32, 22 avril 2014, 939-942

Version consolidée de la loi organique n° 2014-16 du 26 mai 2014, relative aux élections et référendums telle que modifiée et complétée par la loi organique n° 2017-7 du 14 février 2017, *Journal Officiel de la République Tunisienne* n° 42, 27 mai 2014

Loi organique n° 2015-50 du 3 décembre 2015, relative à la Cour constitutionnelle, *Journal Officiel de la République Tunisienne* n°98, 8 décembre 2015

Loi organique n° 2017-59 du 24 août 2017, relative à l'Instance de la bonne gouvernance et de la lutte contre la corruption, *Journal Officiel de la République Tunisienne* n°71, 5 septembre 2017.

A85, *Amtsblatt EPA Official Journal EPO Journal officiel OEB*, 2017. Zie: <https://www.epo.org/law-practice/legal-texts/official-journal/2017/10/a85/2017-a85.pdf>

Loi organique n° 2018-29 du 9 mai 2018 relative au Code des collectivités locales, *Journal Officiel de la République Tunisienne* n°39, 15 mai 2018

Loi organique n° 2018-47 du 7 août 2018, portant dispositions communes aux instances constitutionnelles indépendantes, *Journal Officiel de la République Tunisienne* n°66, 17 août 2018

La loi organique n° 2018-51 du 29 octobre 2018, *Journal Officiel de la République Tunisienne* n°89, 6 novembre 2018

Wetsvoorstel tot oprichting van een Federaal Instituut voor de bescherming en de bevordering van de rechten van de mens", DOC 54 3670/001, <http://www.dekamer.be/FLWB/PDF/54/3670/54K3670001.pdf>

Academische Boeken en Hoofdstukken

Belkhoja, Khaled, Hédi Slim, Ammar Mahjoubi & Abdelmajid Ennabli. *Histoire Générale de la Tunisie, Tome I, L'Antiquité*. Tunis: Sud Editions, 2015

Gana, Nouri. *The Making of the Tunisian Revolution*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2013

Harris, Lillian. C. *Cimetières et Souvenirs, La Seconde Guerre Mondiale en Tunisie*. Oxford: Michael Tomkinson Publishing, 2009

Jerad Nabiha. "La politique linguistique dans la Tunisie postcoloniale" in *Trames de langues : Usages et métissages linguistiques dans l'histoire du Maghreb* (ed.) Jocelyne Dakhli. Tunis-Paris: Institut de recherche sur le Maghreb contemporain, IRMC: Maisonneuve & Larose, 2004

Keukeleire, Stephan & Tom Delreux, *The Foreign Policy of the European Union*. London: Palgrave Macmillan, 2014

Krichen, Aziz. *La Promesse du Printemps*, Tunis: Editions Script, 2016

- LeVine, Robert. A. "Ethnocentrism" in *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences (Second Edition)*. Amsterdam: Elsevier, 2015, 166-167
- Maas, Gabrielle, Berny Sébe & Kalypso Nicolaïdis. *Echoes of Empire, Identity, Memory and Colonial Legacies*. London: I.B. Tauris, 2015, 1 -16
- Masri, Safwan. *Tunisia: An Arab Anomaly*. New York: Columbia University Press, 2017
- Meerdere auteurs. *La constitution de la Tunisie*, ed. UNDP. Tunis: UNDP, 2016, 631p,http://www.tn.undp.org/content/tunisia/fr/home/library/democratic_governance/la-constitution-de-la-tunisie-.html
- Perkins, Kenneth. *A History of Modern Tunisia*, Cambridge: Cambridge University Press, 2015, 330p
- Preysing, Domenica. *Transitional Justice in Post-Revolutionary Tunisia (2011–2013)*. Wiesbaden:Springer, 2016
- Vikor, Knut. S. *The Maghreb since 1800, A Short History*. London: C Hurst & Co Publishers Ltd, 2012, 256p.
- Willis, Michael J. *Politics and Power in the Maghreb*. London: C Hurst & Co Publishers Ltd, 2014, 320p
- Wolf, Anne. *Political Islam in Tunisia*. London: C Hurst & Co Publishers Ltd, 2017

Academische Artikels

- Abis, Sébastien. "L'affaire de Bizerte. Une crise géopolitique méconnue", *Confluences Méditerranée*, vol. 67, no. 4 (2008): 129-146
- Bali, Mehdi. "Les droits fondamentaux dans la constitution tunisien", *Revue de droit international et de droit comparé*, 91:3(2014): 357-377
- Bassotti, Giorgio." Did the European Union Light a Beacon of Hope in North Africa? Assessing the Effectiveness of EU Democracy Promotion in Tunisia", *EU Diplomacy Papers (6)*, (2017): 37p.
- Blibech, Fadhel. "Les instances constitutionnelles indépendantes, une implémentation retardée et une indépendance menacée", *CEMI Policy Paper 6* (2018), 6-7, <http://www.cemi-tunis.org/medias/files/bulletin-cemi-06-fr.pdf>
- Bow, Charles B. "Waging War for the Righteous: William Eaton on Enlightenment, Empire, and Coup d'état in the First Barbary War, 1801–1805", *The Journal of the Historical Association*, (2016): 692 - 709.
- Cohen-Hadria (Ed.), Emmanuel, Tasnim Abderrahim, Youssef Cherif, Silvia Colombo, Elyes Ghanmi, Kristina Kausch, Hamza Meddeb, Guillaume Van der Loo, Frederica Zardo, "The EU- Tunisia Privileged Partnership - What Next?", *Euromesco Joint Policy Study 10*, 138p.
- De Montety, H. "Les Italiens en Tunisie", *Politique étrangère*, n°5 (1937): 412. pp. 409-425
- Feuer, Sarah. "Islam and Democracy in Practice: Tunisia's Ennahdha Nine Months In", *Middle East Brief 5* (Sept. 2012): <http://www.brandeis.edu/crown/publications/meb/MEB66.pdf>.
- Fisher Onar, Nora Fisher & Kalypso Nicolaïdis. "The Decentring Agenda: Europa as a post-colonial power", *Cooperation & Conflict*, 48 (2) (2013): 283 - 303
- Gobe, Eric "The Gafsa Mining Basin between Riots and a Social Movement: meaning and significance of a protest movement in Ben Ali's Tunisia", *Working paper* (2010), <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00557826/document>
- Gobe, Eric & L.Chouikha. "La Tunisie de la Constitution aux élections : La fin de la transition politique?", *L'Année du Maghreb* 13 | (2015): 261-282.

- Hooghe, Marc. "Ethnocentrism", *MacMillan Reference, Philadelphia International Encyclopedia of the Social Sciences* (2008): 1 - 5
- Jaulin, Thibaut, & Björn Nilsson. « Voter ici et là-bas : les Tunisiens à l'étranger depuis 2011 », *Revue européenne des migrations internationales*, vol. vol. 31, no. 3, 2015, 41-71.
- Jaworowski, Zbigniew. "Eurocentrism", *The Polish Foreign Affairs Digest* 2 (7) (2003): 29-37
- Keukeleire, Stephan. "Beyond EU navel-gazing, Taking Stock of EU Centrism in the analysis of EU Foreign Policy", *Cooperation & Conflict* (2016): 1-20
- Keukeleire, Stephan & Sharon Lecocq. "Operationalising the Decentring Agenda: Analysing European Foreign Policy in a Non-European and Post-western World." *Cooperation and Conflict* 53, no. 2 (2018): 277-95
- Keuleers, Floor, Daan Fonck & Stephan Keukeleire, "Beyond EU navel-gazing, Taking Stock of EU Centrism in the analysis of EU Foreign Policy", *Cooperation & Conflict* (2016): 1-20
- Koeth, Wolfgang. "The 'Deep and Comprehensive Free Trade Agreements': an Appropriate Response by the EU to the Challenges in its Neighbourhood?", *EIPASCOPE* (2014): 23, https://www.eipa.eu/wp-content/uploads/2017/11/EIPASCOPE_2014_WKO.pdf
- Zemni, Sami. "The Extraordinary Politics of the Tunisian Revolution: The Process of Constitution Making", *Mediterranean Politics* (20:1, 2015): 1-17.
- Sayari, Nizar & Hichem Rejeb. "Origine du paysage andalou dans le nord-ouest tunisien", *Cahiers de la Méditerranée* (79) 2009
- Signé, Landry & Rémy Smida. "Actions of the Tunisian Army in Gafsa in 2008 and during the Uprising of 2011", *ASPJ Africa & Francophonie* (2nd Quarter 2016)
- Sons, Sebastian & Inken Wiese. "The Engagement of Arab Gulf states in Egypt and Tunisia since 2011, Rationale and Impact", *DGAP analyse*, Nr.9, (October 2015)
- Tovias, Alfred. "Open Sky Agreements between the EU and Mediterranean Countries: a New Form of Deep Integration Bypassing the European Neighborhood Policy", *EUSA Paper* (May 2017)
- Valette, Jacques. "Le bombardement de Sakiet Sidi Youssef en 1958 et la complexité de la guerre d'Algérie", *Guerres mondiales et conflits contemporains*, vol. 233, no. 1 (2009): 37-52

ONLINE-BRONNEN

Rapporten, persberichten, briefings, blogs, ...

- Adarov, Amat & Peter Havlik. "Benefits and Costs of DCFTA: Evaluation of the Impact on Georgia, Moldova and Ukraine", *Joint Working Paper by the Vienna Institute for International Economic Studies & Bertelsmann Stiftung*, 2016, https://www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/BSt/Publikationen/GrauePublikationen/EZ_Studie_Benefits_and_Costs_of_DCFTA_2017_ENG.pdf
- Anthony, John. "The Fourth Holy City", *Aramco World*, Januari/Februari 1967, <http://archive.aramcoworld.com/issue/196701/the.fourth.holy.city.htm>
- Ben Ahmed, Ghazi. "Guide sur L'ALECA: L'accord de libre échange complet et approfondi ALECA mieux comprendre les négociations sur l'accord", (Tunis: Mediterranean Development Initiative & Konrad-Adenauer-Stiftung en Tunisie, 2016), 85-87: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/guide_aleca_mdi_kas_mai_2017.pdf

Campos, Nauro, Fabrizio Coricelli, Luigi Moretti. "How much do countries benefit from membership in the European Union?", *VOX*, 9 april 2014, <https://voxeu.org/article/how-poorer-nations-benefit-eu-membership>

Cherif, Youssef. "Tunisia's Fledgling Gulf Relations", *Carnegie Endowment*, 17 januari 2017, <http://carnegieendowment.org/sada/67703>

Cherif, Youssef. "The Gulf Crisis Threatens Tunisia's Stability", *Atlantic Council*, 8 november 2017, <http://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/the-gulf-crisis-threatens-tunisia-s-stability>

Cherif, Youssef. "Tunisia, Battlefield of The Gulf Countries", *Orient XXI*, 12 April 2018, <https://orientxxi.info/magazine/tunisia-battlefield-of-the-gulf-countries,2394>

Collectif. "Pas d'ALECA en Tunisie / No DCFTA in Tunisia / لا للآليكا في تونس", geraadpleegd op 28 mei 2019, <http://www.cadtm.org/Pas-d-ALECA-en-Tunisie-No-DCFTA-in-Tunisia-لا-للآليكا-في-تونس>

Comité des Droits de l'Homme, *l'Observation Générale n° 22 sur le droit à la liberté de pensée, de conscience et de religion garanti à l'article 18 du Pacte international relatif aux droits civils et politiques*, https://www.right-to-education.org/sites/right-to-education.org/files/resource_attachments/CDH_Observation_Generale_22_FR.pdf

Democracy Reporting International, "La Cour constitutionnelle tunisienne: analyse de la physionomie de l'institution après l'adoption de la loi organique du 3 décembre 2015," (Tunis: Democracy Reporting International, 2017), https://democracy-reporting.org/wp-content/uploads/2018/04/DRI-TN-Rapport-Cour-Constitutionnelle_2015_fr.pdf

Departement Landbouw & Visserij. "Europese kwaliteitssystemen: Landbouwproducten en levensmiddelen", geraadpleegd 20 mei 2019, <https://lv.vlaanderen.be/nl/landbouwbeleid/kwaliteitssystemen/europese-kwaliteitssystemen-landbouwproducten-en-levensmiddelen>

Direction de l'information légale et administrative. "Les Cohabitations", geraadpleegd op 20 mei 2019, <https://www.vie-publique.fr/decouverte-institutions/institutions/veme-republique/transformations/cohabitations.html>

Dworkin, Anthony & Fatim-Zohra El Malki, "The southern front line: EU counter-terrorism cooperation with Tunisia and Morocco", European Council on Foreign Relations, 15 februari 2018, https://www.ecfr.eu/publications/summary/the_southern_front_line_eu_counter_terrorism_cooperation

EUDEL Tunis, "Relations Tunisie- Union Européenne: Un Partenariat Privilégié, Plan d'Action 2013-2017", http://eeas.europa.eu/archives/delegations/tunisia/documents/press_corner/plan_action_tunisie_ue_2013_2017_fr.pdf

European Commission. "Factsheet -Relations between the EU and Tunisia", geraadpleegd 28 mei 2019, https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/2017-05-10_factsheet_tunisia_en.pdf

European Commission. "The pan-Euro-Mediterranean cumulation and the PEM Convention", geraadpleegd op 30 mei 2019, https://ec.europa.eu/taxation_customs/business/calculation-customs-duties/rules-origin/general-aspects-preferential-origin/arrangements-list/paneuromediterranean-cumulation-pem-convention_en

European Commission. "Tunisia joins Horizon 2020, the EU's Research and Innovation Programme", geraadpleegd op 29 mei 2019, <https://ec.europa.eu/research/index.cfm?pg=newsalert&year=2015&na=na-011215>

European Commission - Directorate-General for Research & Innovation. "Associated Countries", geraadpleegd op 29 mei 2019, http://ec.europa.eu/research/participants/data/ref/h2020/grants_manual/hi/3cp/h2020-hi-list-ac_en.pdf

European Commission - Erasmus +. "Tunisian participation in Erasmus+ to increase in 2017-2018", geraadpleegd op 28 mei 2019, https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/news/tunisian-participation-erasmus-increase-2017-2018_en

European Commission - Migration & Home Affairs. "Visa liberalisation with Moldova, Ukraine and Georgia", geraadpleegd op 28 mei 2019, https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/international-affairs/eastern-partnership/visa-liberalisation-moldova-ukraine-and-georgia_en

European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission), "Opinion 733/2013 - Opinion on the Final Draft Constitution of the Republic of Tunisia", Adopted by the 96th Plenary Session of the Venice Commission (Venice, 11-12 October 2013). Integraal terug te vinden op: [https://www.venice.coe.int/WebForms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2013\)032-e](https://www.venice.coe.int/WebForms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2013)032-e)

European External Action Service ('EEAS'). "European Neighbourhood Policy", , geraadpleegd 2 april 2019, https://eeas.europa.eu/diplomatic-network/european-neighbourhood-policy-enp/330/european-neighbourhood-policy-enp_en

European Parliament. "Joint answer given by Mr Hogan on behalf of the European Commission Written questions: E-003162/18 , E-003413/18", geraadpleegd 29 mei 2019, http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-8-2018-003162-ASW_EN.html?redirect

Grewal, Sharan. "A Quiet Revolution: The Tunisian Military after Ben Ali" Carnegie Endowment, 24 Februari 2016, <https://carnegieendowment.org/2016/02/24/quiet-revolution-tunisian-military-after-ben-ali-pub-62780>

Hoffman, Valerie J. "Ibadi Islam: An Introduction", geraadpleegd 10 april 2019, <https://islam.uga.edu/ibadis.html>

ILO Regional Office for the Arab States, UNDP Regional Bureau for Arab States, *Rethinking Economic Growth: Towards Productive and Inclusive Arab Societies* (Beirut: ILO, 2012) 115p, https://www.ilo.org/beirut/publications/WCMS_208346/lang--en/index.htm

IMF. "Statement at the end of an IMF Staff Review Mission to Tunisia", geraadpleegd op 10 april 2019, <https://www.imf.org/en/News/Articles/2019/04/09/pr19109-tunisia-statement-at-the-end-of-an-imf-staff-review-mission-to-tunisia>

INLUCC. "Qui sommes-nous?", geraadpleegd op 28 mei 2019, <http://www.inlucc.tn/1/qui-sommes-nous>

Instance Vérité & Dignité. "Mandat de L'IVD", geraadpleegd op 28 mei 2019, <http://www.ivd.tn/livd/mandat-de-livd/?lang=fr>

Instance supérieure indépendante pour les élections. "Création Et Mission", ,geraadpleegd op 28 mei 2019, <http://www.isie.tn/isie/creation-et-mission/>

Law Library of Congress. "The Role of Islamic Law in Tunisia's Constitution and Legislation Post-Arab Spring", geraadpleegd op 3 maart 2019, <https://www.loc.gov/law/help/tunisia.php#f8>

L'Observatoire Tunisien de l'Economie, "ALECA et agriculture Au-delà des barrières tarifaires" (Tunis: OTE, 2019), http://www.economie-tunisie.org/sites/default/files/20190424-etude_utap-a5-bap-web-2.pdf

Marchand, Laurent. "Constitution tunisienne : les remarques et les doutes de la Commission de Venise", *Ouest France*, 18 juli 2013, <http://international.blogs.ouest-france.fr/archive/2013/07/18/tunisie-constitution-islam-libertes-conseil-de-l-europe-comm.html>

Mekki, Nihdal. "The political crisis in Tunisia: Is it a consequence of the semi-presidential arrangement?", *Constitution Net*, 7 December 2018, <http://constitutionnet.org/news/political-crisis-tunisia-it-consequence-semi-presidential-arrangement>

Ministère de Commerce. "Autorités de la concurrence", geraadpleegd op 28 mei 2019, http://www.commerce.gov.tn/Fr/autorites-de-la-concurrence_11_110

Mission d'observation électorale de l'Union européenne Tunisie 2018. "Déclaration préliminaire de la MOE UE Tunisie". geraadpleegd op 28 mei 2019, https://eeas.europa.eu/election-observation-missions/eom-tunisia-2018/44197/d%C3%A9claration-pr%C3%A9liminaire-de-la-moe-ue-tunisie_fr

Mission d'observation électorale de l'Union européenne, "Rapport final de la MOE UE Tunisie 2018" (Tunis: UE, 2018), https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/moe_ue_tunisie_2018_rapport_final_french.pdf

Natter, Katharina. "Revolution and Political Transition in Tunisia: A Migration Game Changer?", MPI, 25 Mei 2015, <https://www.migrationpolicy.org/article/revolution-and-political-transition-tunisia-migration-game-changer>

Painchaud, Vincent J. & Louis-Charles G. Tessier, "Regard comparé en droit constitutionnel Québec-Tunisie sur les enjeux identitaires", *Metalaw*, 30 juni 2017, <http://metalaw.lead.org.tn/2017/06/30/regard-compare-en-droit-constitutionnel-quebec-tunisie-sur-les-enjeux-identitaires/>

Portail de la justice en Tunisie."Organisation juridictionnelle", geraadpleegd 24 maart 2019, <http://www.e-justice.tn/index.php?id=64>

Romero, Jaume Marti. "The remarkable case of Spanish immigration", *Bruegel*, 8 december 2015, <http://bruegel.org/2015/12/the-remarkable-case-of-spanish-immigration/>

Sharif, Abdel Omar & Nathan J. Brown, "Judicial Independence in the Arab World", *Programme of Arab Governance of the United Nations Development Programme* (2002), http://www.judicial-ethics.umontreal.ca/en/textes%20int/documents/ONU_jud-independence_MONDE_ARABE.pdf

Singh, Shilpa J."Analyzing Features of Investment Court System under CETA and EUVIPA: Discussing Improvement in the System and Clarity to Clauses", *Kluwer Arbitration Blog*, 8 februari 2019, <http://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2019/02/08/analyzing-features-of-investment-court-system-under-ceta-and-euvipa-discussing-improvement-in-the-system-and-clarity-to-clauses>.

The Carter Center. "Les élections de l'Assemblée Constituante en Tunisie", *The Carter Center*, 25 mei 2012, 18, https://www.cartercenter.org/resources/pdfs/news/peace_publications/election_reports/tunisia-final-Oct2011-fr.pdf

US Department of State. "Designation of Tunisia as a Major Non-NATO Ally", geraadpleegd 15 april 2019, <https://2009-2017.state.gov/r/pa/prs/ps/2015/07/244811.htm>

World Bank. "Water: Tunisia's Other Development Challenge", geraadpleegd op 28 mei 2019, <http://www.worldbank.org/en/news/feature/2014/09/04/water-tunisia-s-other-development-challenge>

Nieuwsberichten

Akkad, Dania. "Why Tunisia landed on the EU's tax haven blacklist - and how it got off", *Middle East Eye*, 16 februari 2018, <https://www.middleeasteye.net/news/why-tunisia-landed-eus-tax-haven-blacklist-and-how-it-got>

Algan, Akin. "The 14 January Revolution in Tunisia and Turkish-Tunisian Relations", *Turkish Policy Quarterly* (2011), <http://turkishpolicy.com/Files/ArticlePDF/the-14-january-revolution-in-tunisia-and-turkish-tunisian-relations-winter-2012-en.pdf>

Amara, Tarek. "Two dead as protesters attack U.S. embassy in Tunisia", *Reuters*, 14 september 2012, <https://www.reuters.com/article/us-protests-tunisia-school/two-dead-as-protesters-attack-u-s-embassy-in-tunisia-idUSBRE88D18020120914>

Amara, Tarek & Ulf Laessing. "Tunisair looks to African routes as European battle brews", *Reuters*, 20 maart 2018, <https://www.reuters.com/article/us-tunisia-airlines/tunisair-looks-to-african-routes-as-european-battle-brews-idUSKBN1GW1OZ>

ANP, "Opvolger president Tunesië beëdigd", *de Volkskrant*, 15 januari 2011, <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/opvolger-president-tunesie-beedigd~becc1815>

Beau, Nicolas. "Tunisie, les ambitions déçues de Lotfi Brahem", *Mondafrique*, 3 augustus 2018, <https://mondafrique.com/tunisie-lalliance-ratee-des-emiratis-avec-lotfi-brahem>

Ben Jafaar, Mustapha. " Le processus transitionnel en Tunisie 2011-2014: De la crise au Dialogue national (4eme partie)", *HuffPost Maghreb*, 19 oktober 2017, https://www.huffpostmaghreb.com/mustapha-ben-jaafar/le-processus-transitionnel-en-tunisie-2011-2014-de-la-crise-au-dialogue-national-4eme-partie_b_12554620.html

Blaise, Lilia, Eric Schmitt, Carlotta Gall. "Why the U.S. and Tunisia Keep Their Cooperation Secret", *New York Times*, 2 maart 2019, <https://www.nytimes.com/2019/03/02/world/africa/us-tunisia-terrorism.html>

Bobin, Frédéric. "La Tunisie déclare l'état d'urgence face à un « danger imminent", *Le Monde*, 4 juli 2015, https://www.lemonde.fr/afrique/article/2015/07/04/tunisie-le-president-decrete-l-etat-d-urgence_4670469_3212.html

Boujemâa, Hajer. "Lafayette, témoin d'un pan de l'histoire de Tunis", *Misk*, 23 april 2017, <https://misk.tn/lafayette-témoin-d'un-pan-de-l'histoire-de-tunis>

Boukhatia, Rihab. "Tunisie: Ce que s'est passé le 7 novembre 1987 selon les services secrets de l'Italie", *HuffPost Maghreb*, 7 november 2016, https://www.huffpostmaghreb.com/2016/11/07/tunisie-services-secrets-_n_12843280.html

Boukhatia, Rihab. "ALECA: Le "Free visa" pour les Tunisiens, point de discorde entre la Tunisie et l'UE", *HuffPost Maghreb*, 28 mei 2018, https://www.huffpostmaghreb.com/entry/aleca-le-free-visa-pour-les-tunisiens-point-de-discorde-entre-la-tunisie-et-lue_mg_5b0c188ce4b0fdb2aa55b0f7

Chala, Marwan. "L'armée de l'air tunisienne au Mali pour appuyer la Minusma", *Kapitalis*, 25 januari 2019, <http://kapitalis.com/tunisie/2019/01/25/larmee-de-lair-tunisienne-au-mali-pour-appuyer-la-minusma/>

Chamari, Khemais. "L' alerte tunisienne", *Le Monde Diplomatique*, Maart 1980, <https://www.monde-diplomatique.fr/1980/03/CHAMARI/35482>

Dahmani, Frida. "Tunisie: l'Isie, instance de la discorde", *Jeune Afrique*, 16 augustus 2012, <https://www.jeuneafrique.com/140358/politique/tunisie-l-isie-instance-de-la-discorde/>

Dahmani, Frida. "Tunisie : une attaque terroriste à la frontière avec l'Algérie fait six morts", *Jeune Afrique*, 8 juli 2018, <https://www.jeuneafrique.com/590072/politique/tunisie-une-attaque-terroriste-a-la-frontiere-avec-lalgerie-fait-neuf-morts/>

Dahmani, Frida. "Tunisie :la crise à l'Isie fait peser le risque d'un report des élections", *Jeune Afrique*, 27 september 2018, <https://www.jeuneafrique.com/mag/632859/politique/tunisie-la-crise-a-lisie-fait-peser-le-risque-dun-report-des-elections/>

Fabiani, Riccardo. "Tunisia and the International Community since 2011: Rentierism, Patronage and Moral Hazard", *جدليي/Jadaliyya*, 29 januari 2018, <http://www.jadaliyya.com/Details/35142>

Farid, Sonia. "Did you know that a Tunisian pope created Valentine's Day?", *Al Arabiya*, 14 Februari 2017, <https://english.alarabiya.net/en/features/2017/02/14/The-Tunisian-origin-of-the-pope-behind-Valentine-s-Day.html>

Feteha, Ahmed. "Tunisia's Dinar Must Weaken Further to Boost Economy, IMF Says", *Bloomberg*, 4 april 2018, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-04-04/tunisia-s-dinar-must-weaken-further-to-boost-economy-imf-says>

Fisher, Marc. "In Tunisia, act of one fruit vendor sparks wave of revolution through Arab world", *The Washington Post*, 26 maart 2011, https://www.washingtonpost.com/world/in-tunisia-act-of-one-fruit-vendor-sparks-wave-of-revolution-through-arabworld/2011/03/16/AFjfsueB_story.html?noredirect=on&utm_term=.0e79cf2abf48

Ghorbal, Samy. "Que reste-t-il des grandes familles ?", *Jeune Afrique*, 18 juni 2007, <https://www.jeuneafrique.com/94775/archives-thematique/que-reste-t-il-des-grandes-familles/>

Ghorbal, Samy. "La Tunisie des grandes familles", *Jeune Afrique*, 4 november 2008, <https://www.jeuneafrique.com/206477/archives-thematique/la-tunisie-des-grandes-familles/>

Gnet, "Tunisie, Mebazaa annonce l'élection d'une assemblée constituante", *Gnet*, 3 Maart 2011, <https://news.gnet.tn/archives/temps-fort/tunisie-mebazaa-annonce-des-elections-dune-assemblee-constituante/id-menu-325.html>

Guesmi, Haythem. "L' Aleca accusé d'imposer à la Tunisie une dépendance économique", *Tuniscope*, 17 mei 2019, <https://www.tuniscope.com/article/176682/actualites/politique/aleca-colonialiste-184014>

Haddad, Mohammed. "Qui est Souad Abderrahim, la nouvelle maire de Tunis ?", *Le Monde*, 5 juli 2018, https://www.lemonde.fr/afrique/article/2018/07/05/qui-est-souad-abderrahim-la-nouvelle-maire-de-tunis_5326603_3212.html

I.L., "L'Instance de la bonne gouvernance et de la lutte contre la corruption ne verra pas le jour de sitôt !", *Business News*, 20 september 2018, <http://www.businessnews.com.tn/linstance-de-la-bonne-gouvernance-et-de-la-lutte-contre-la-corruption-ne-verra-pas-le-jour-de-sitot,520,82612,3>

Jaïdi, Houcine. "La constitution de Carthage: Son actualité et les leçons d'Aristote", *Leaders*, 5 Februari 2015, <http://www.leaders.com.tn/article/13305-la-constitution-de-carthage-son-actualite-et-les-lecons-d-aristote>

Jonville, Marco. "En Tunisie, « L'ALECA c'est la reproduction du pacte colonial de 1881 »", *Mediapart*, 1 oktober 2018, <https://blogs.mediapart.fr/edition/desconstructions-transmediterraneennes/article/200918/en-tunisie-l-aleca-cest-la-reproduction-du-pacte-colonial-de>

Khalifeh, Majd. "Tunisië krijgt voor het eerst in meer dan 60 jaar een joodse minister", *VRT NWS*, 6 november 2018, <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2018/11/06/tunisie-krijgt-voor-het-eerst-sinds-de-onafhankelijkheid-een-joo/>

Lafrance, Camille. "Chawki Tabib : « Le coût de la corruption en Tunisie est estimé à 54 % du PIB »", *Jeune Afrique*, 25 september 2018, <https://www.jeuneafrique.com/633160/politique/chawki-tabib-le-cout-de-la-corruption-en-tunisie-est-estime-a-54-du-pib/>

Lafrance, Camille. "Code des collectivités locales en Tunisie : le ministre Mokhtar Hammami s'explique sur les retards", *Jeune Afrique*, 5 maart 2019, <https://www.jeuneafrique.com/743677/politique/code-des-collectivites-locales-en-tunisie-le-ministre-mokhtar-hammami-sexplique-sur-les-retards/>

Lafrance, Camille. "Tunisie: la Haïca et la presse vigilantes à l'égard d'un retour de la censure", *Jeune Afrique*, 22 maart 2019, <https://www.jeuneafrique.com/751376/culture/tunisie-la-haica-et-la-presse-vigilantes-a-legard-dun-retour-de-la-censure/>

Lafrance, Camille. "Accord de libre-échange avec l'UE : « L'Aleca renforcera la dépendance de la Tunisie »", *Jeune Afrique*, 14 mei 2019, <https://www.jeuneafrique.com/774103/economie/accord-de-libre-echange-avec-lue-laleca-renforcera-la-dependance-de-la-tunisie/>

La Rédaction, "Gouvernement d'union nationale: ce qu'il faut savoir sur le 'Pacte de Carthage' ", *Realites*, 14 juli 2016

Leroux, Solène. "Ce jour-là: le 26 janvier 1986, le 'jeudi noir' paralyse la Tunisie de Bourguiba", *Jeune Afrique*, 26 januari 2018, <https://www.jeuneafrique.com/520107/culture/ce-jour-la-le-26-janvier-1978-le-jeudi-noir-paralyse-la-tunisie-de-bourguiba>

L.M, "Tunisie – Chahed : ALECA : Aucun accord ne prenant pas en compte le bénéfice de l'agriculteur et du pêcheur tunisien ne sera signé", *Tunisie Numerique*, 12 mei 2019, <https://www.tunisienumerique.com/tunisie-chahed-aleca-aucun-accord-ne-prenant-pas-en-compte-le-benefice-de-lagriculteur-et-du-pecheur-tunisien-ne-sera-signe/>

Meddeb, Samir. "Que peut-on attendre de l'Instance du développement durable", *Leaders*, 26 maart 2019, <https://www.leaders.com.tn/article/26765-samir-meddeb-que-peut-on-attendre-de-l-instance-du-developpement-durable>

MFK, "Gouvernement d'union nationale : ce qu'il faut savoir sur le « Pacte de Carthage »", *Realités*, 14/07/2016, <https://www.realites.com.tn/2016/07/gouvernement-dunion-nationale-ce-quil-faut-savoir-sur-le-document-de-carthage/>

Nemlaghi, Yüsa. "Tebbini à Chahed: Si vous signez l'accord ALECA je vous condamner à la fusillade sur la place publique", *Kapitalis*, 10 mei 2019, <http://kapitalis.com/tunisie/2019/05/10/tebbini-a-chahed-si-vous-signez-laccord-aleca-je-vous-ferais-condamner-a-la-fusillade-sur-la-place-publique/>

Nigro, Vincenzo. "Tunisia, il golpe italiano "Si, scegliemmo Ben Ali"", *La Repubblica*, 11 oktober 1999, <http://www.repubblica.it/online/fatti/afri/nigro/nigro.html>

J. Prial, Frank. J. "Israeli Planes Attack P.L.O. in Tunis, killing at least 30; Raid 'Legitimate', US Says", *The New York Times*, 2 Oktober 1985, <https://www.nytimes.com/1985/10/02/world/israeli-planes-attack-plo-in-tunis-killing-at-least-30-raid-legitimate-us-says.html>

Quinn, Ben. "UK ministers to fund Saatchi campaign for Tunisian government", *The Guardian*, 2 juli 2018, <https://www.theguardian.com/politics/2018/jul/02/uk-ministers-to-fund-saatchi-campaign-for-tunisian-government>

Ramsis, "Tunisie – Document de Carthage II : Un exemple du consensus à la façon d'Ennahdha", *Tunisie Numerique*, 26 mei 2018, <https://www.tunisienumerique.com/tunisie-document-de-carthage-ii-un-exemple-du-consensus-a-la-facon-dennahdha/>

Rebai, Mohamed. "L'Aleca risque de constituer le coup de grâce pour l'agriculture tunisienne", *Kapitalis*, 14 mei 2019, <http://kapitalis.com/tunisie/2019/05/14/laleca-risque-de-constituer-le-coup-de-grace-pour-lagriculture-tunisienne/>

Rédaction HuffPost Tunisie, "Tout ce que vous devez savoir sur l'Instance des Droits de l'Homme", *HuffPost Maghreb*, 16 oktober 2018, https://www.huffpostmaghreb.com/entry/la-loi-instituant-linstance-des-droits-de-lhomme-votee-a-larp_mg_5bc5e577e4b0a8f17ee5f515

Rutherford, Bruce. "To Stop Sisi, Strengthen Egypt's Judiciary", *Foreign Affairs*, 22 oktober 2018, <https://www.foreignaffairs.com/articles/middle-east/2018-10-22/stop-sisi-strengthen-egypts-judiciary>

Samoud, Wafa. "Tunisie, pays de destination et de transit pour les migrants d'Afrique subsaharienne": Les principaux chiffres à retenir", *HuffPost Maghreb*, 31 oktober 2018, https://www.huffpostmaghreb.com/entry/tunisie-pays-de-destination-et-de-transit-pour-les-migrants-dafrique-subsaharienne-les-principaux-chiffres-a-retenir_mg_5bd883eae4b017e5bfd6762f

Samoud, Wafa. "Tunisie: La part de l'UE dans le commerce extérieur se rétracte, selon l'OTE", *HuffPost Maghreb*, 22 mei 2019, https://www.huffpostmaghreb.com/entry/tunisie-la-part-de-lue-dans-le-commerce-exterieur-se-retracte-selon-lote_mg_5ce47c85e4b09b23e65a1971

Sarra, Abou. "ALECA: Une menace pour l'agriculture tunisienne?", *Web Manager Center*, 8 juni 2016, <https://www.webmanagercenter.com/2016/06/08/169948/aleca-une-menace-pour-l-agriculture-tunisienne/>

Schumacher, Edward. "Bombing in Tunis criticised by US", *The New York Times*, 23 Oktober 1985, <https://www.nytimes.com/1985/10/23/world/bombing-in-tunis-criticized-by-us.html>

Simons, Stefan. "France Makes Awkward U-Turn on Tunisia Policy", *Spiegel*, 20 januari 2011, <https://www.spiegel.de/international/world/dumping-old-friends-france-makes-awkward-u-turn-on-tunisia-policy-a-740551.html>

S.N., "Les dettes de Tunisair dépassent 1000 MD au 1er trimestre 2019", *Le Diplomate Tunisien*, 29 april 2019, <https://www.lediplomate.tn/dettes-tunisair-depassent-1000-md-1er-trimestre-2019/>

Temmin, Wassila. "Un assassinat politique", *Le Monde Diplomatique*, augustus-september 2018, <https://www.monde-diplomatique.fr/mav/160/TEMMIM/58883>

Van Dessel, Marc. "Derde van stemgerechtigden daagde op bij lokale verkiezingen in Tunesië", *VRT NWS*, 7 mei 2018, <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2018/05/07/derde-van-stemgerechtigden-daagde-op-bij-lokale-verkiezingen-in-/>

Weslaty, Lilia. "Le Conseil Supérieur Islamique, un projet en cours du gouvernement Jebali", *Nawaat*, 31 januari 2013, <https://nawaat.org/portail/2013/01/31/le-conseil-superieur-islamique-un-projet-en-cours-du-gouvernement-jebali/>

Wiese, Zia. "Tunisia's (olive) oil rush", *Politico*, 30 november 2016, <https://www.politico.eu/article/tunisiass-olive-oil-rush/>

X, "L'opposant islamiste Ghannouchi à Tunis après 20 ans d'exil", *France 24*, 30/1/2011, <http://www.france24.com/fr/20110130-opposant-islamiste-ghannouchi-attendu-tunis-apres-20-ans-exil-tunisie-femme>

X., "Tunisia attack: What happened", *BBC News*, 1/2/2017, <http://www.bbc.com/news/world-africa-33304897>

X., " Tunisia assembly passes new constitution", *BBC News*, 27/1/2014, <http://www.bbc.com/news/world-africa-25908340>

X., "Tunis - Attaque terroriste contre un bus de la Garde présidentielle, *Business News*, 24/11/2015, <http://www.businessnews.com.tn/tunis-explosion-dun-bus-de-la-garde-presidentielle-15-morts-selon-un-premier-bilan-non-officiel,520,60530,3>

X., "Ce que l'on sait de l'attaque du Musée du Bardo, en Tunisie", *Le Monde*, 19/03/2015, https://www.lemonde.fr/afrique/article/2015/03/19/ce-que-l-on-sait-de-l-attaque-du-musee-du-bardo-en-tunisie_4596393_3212.html

X., "Mehdi Ben Gharbia : le 31 mai marquera l'expiration du mandat d'exercice de l'IVD, *Espace Manger*, 24/5/2018, <https://www.espacemanager.com/mehdi-ben-gharbia-le-31-mai-marquera-le-expiration-du-mandat-dexercice-de-livd.html>

X., "Bomb blasts at two resort hotels in eastern Tunisia", *UPI*, 3 Augustus 1987, <https://www.upi.com/Archives/1987/08/03/Bomb-blasts-at-two-resort-hotels-in-eastern-Tunisia/8678554961600/>

X., "Tunisie: Le monde félicite Béji Caïd Essebsi pour sa victoire à la présidentielle" *HuffPost Maghreb*, 23/12/2014, https://www.huffpostmaghreb.com/2014/12/23/felicitations-president-tunisie_n_6372820.html?utm_hp_ref=mg-election-presidentielle-tunisie

X., "7 Italians, 4 Britons Hurt in Tunisian Hotel Blasts", *LA Times*, 3/8/1987, http://articles.latimes.com/1987-08-03/news/mn-586_1_homemade-bombs

X., "L'opposant islamiste Ghannouchi à Tunis après 20 ans d'exil", *France 24*, 30 januari 2011, <http://www.france24.com/fr/20110130-opposant-islamiste-ghannouchi-attendu-tunis-apres-20-ans-exil-tunisie-femme>

X., "Riots Reported in Tunisian city, *Al Jazeera*, 20 december 2010, <https://www.aljazeera.com/news/africa/2010/12/2010122063745828931.html>

X., "Tunisie : Béji Caïd Essebsi nommé premier ministre", *Le Monde*, 28 february 2011, https://www.lemonde.fr/afrique/article/2011/02/27/le-premier-ministre-tunisien-demissionne_1485825_3212.html

X., "Tunisia assembly passes new constitution", *BBC News*, 27 januari 2014, <http://www.bbc.com/news/world-africa-25908340>

X., "Tunisie : La commission de coordination et de rédaction de la Constitution et les experts entament leurs réunions", *Webmanager Center*, 29 april 2013, <http://directinfo.webmanagercenter.com/2013/04/29/tunisie-la-commission-de-coordination-et-de-redaction-de-la-constitution-et-les-experts-entament-leurs-reunions/>

X., "Ce que l'on sait de l'attaque du Musée du Bardo, en Tunisie ", *Le Monde*, 19 maart 2015, https://www.lemonde.fr/afrique/article/2015/03/19/ce-que-l-on-sait-de-l-attaque-du-musee-du-bardo-en-tunisie_4596393_3212.html

X., "Tunisia attack: What happened", *BBC News*, 1 february 2017, <http://www.bbc.com/news/world-africa-33304897>

X., "Tunis - Attaque terroriste contre un bus de la Garde présidentielle", *Business News*, 24 november 2015, <http://www.businessnews.com.tn/tunis-explosion-dun-bus-de-la-garde-presidentielle-15-morts-selon-un-premier-bilan-non-officiel,520,60530,3>

X., "Tunisie : le limogeage de Lotfi Brahem suscite l'inquiétude de Washington", *Jeune Afrique*, 29 juni 2018, <https://www.jeuneafrique.com/mag/582197/politique/tunisie-le-limogeage-de-lotfi-brahem-suscite-linquietude-de-washington/>

X., "Protests in Tunisia against UAE-backed coup attempt", *Middle East Monitor*, 14 juni 2018, <https://www.middleeastmonitor.com/20180614-protests-in-tunisia-against-uae-backed-coup-attempt>

X., "Tunisie : neuf blessés dans un attentat-suicide sur l'avenue Bourguiba à Tunis", *Jeune Afrique*, 29 oktober 2018, <https://www.jeuneafrique.com/655151/politique/tunisie-neuf-blesses-dans-un-attentat-suicide-sur-lavenue-bourguiba-a-tunis/>

X., "L'égalité homme-femme dans l'héritage, un sujet qui divise la Tunisie", *RFI Afrique*, 28 februari 2019, <http://www.rfi.fr/afrique/20190227-egalite-homme-femme-heritage-tunisie>

X., "Mehdi Ben Gharbia : le 31 mai marquera l'expiration du mandat d'exercice de l'IVD", *Espace Manager*, 24 mei 2018, <https://www.espacemanager.com/mehdi-ben-gharbia-le-31-mai-marquera-leexpiration-du-mandat-dexercice-de-livd.html>

X., "Tunisie- Elections municipales: 106 listes rejetées", *HuffPost Maghreb*, 3 maart 2018, https://www.huffpostmaghreb.com/2018/03/03/tunisie-elections-municip_n_19363694.html

X., "Le projet de loi de l'instance de communication audiovisuelle comporte des lacunes", *Shems FM*, 9 februari 2018, http://www.shemsfm.net:8080/amp/fr/actualites_tunisie-news_news-nationales/187217/le-projet-de-loi-de-l-instance-de-communication-audiovisuelle-comporte-des-lacunes

X., "Commission des droits et libertés: L'avis de l'instance des droits de l'Homme divise les députés", *Webmanager Center*, 22 februari 2018, <https://www.webmanagercenter.com/2018/02/22/416518/commission-des-droits-et-libertes-lavis-de-linstance-des-droits-de-lhomme-divise-les-deputes/>

X., "Adoption de la loi relative à l'Instance des droits de l'Homme", *Espace Manager*, 16 oktober 2018, <https://www.espacemanager.com/adoption-de-la-loi-relative-linstance-des-droits-de-lhomme.html>

X., "Tunisie: 31 candidats pour l'Instance de la bonne gouvernance", *Espace Manager*, 15 november 2018, <https://www.espacemanager.com/tunisie-31-candidats-pour-linstance-de-la-bonne-gouvernance.html>

X., "Tunisie: les propos "effrayants" d'Alliot-Marie suscitent la polémique", *Le Monde*, 13 januari 2011, https://www.lemonde.fr/afrique/article/2011/01/13/tunisie-les-propos-effrayants-d-alliot-marie-suscitent-la-polemique_1465278_3212.html

X., "Italië zat achter coup in Tunesië", *NRC*, 11 oktober 1999, <https://www.nrc.nl/nieuws/1999/10/11/italie-zat-achter-coup-in-tunesie-7465791-a1332143>

X., " Ryanair expands in Middle East with first Jordan flights", *Reuters*, 4 februari 2018, <https://www.reuters.com/article/ryanair-jordan/ryanair-expands-in-middle-east-with-first-jordan-flights-idUSL8N1PU0I1>

X., "EU's Money Laundering and Terrorism Financing blacklist: Saudi Arabia added, Tunisia remains", *EuroMesco*, 13 februari 2019, <https://www.euromesco.net/news/eus-money-laundering-and-terrorism-financing-blacklist-saudi-arabia-added-tunisia-remains/>

X., "L'ALECA permettra à la Tunisie de mettre à niveau son économie" affirme Patrice Bergamini", *HuffPost Maghreb*, 8 avril 2019, https://www.huffpostmaghreb.com/entry/laleca-permettra-a-la-tunisie-de-mettre-a-niveau-son-economie-affirme-patrice-bergamini_mg_5caba8a4e4b02e7a705c196e

X., "Tunisie/ Entreprises publiques : Après le livre blanc, une stratégie de sauvetage sur trois ans", *Gnet News*, 8 augustus 2018, <https://news.gnet.tn/archives/temps-fort/tunisie/-entreprises-publiques-apres-le-livre-blanc-une-strategie-de-sauvetage-sur-trois-ans/id-menu-325.html>

X., "Tunisie-ALECA : Vers la labellisation "Indication Géographique" des dattes de Nefzaoua et des grenades de Gabès", *Webmanager Center*, 14 september 2018, <https://www.webmanagercenter.com/2018/09/14/424130/tunisie-aleca-vers-la-labellisation-indication-geographique-des-dattes-de-nefzaoua-et-des-grenades-de-gabes/>

X., "ALECA: Encore des divergences dans le secteur agricole", *HuffPost Maghreb*, 13 september 2018, https://www.huffpostmaghreb.com/entry/aleca-encore-des-divergences-dans-le-secteur-agricole_mg_5b9a8676e4b01151973bac99?utm_hp_ref=mg-aleca

X., "Belgium seeks EU court opinion on EU-Canada free trade deal", *Euractiv*, 6 september 2017, <https://www.euractiv.com/section/ceta/news/belgium-seeks-eu-court-opinion-on-eu-canada-free-trade-deal/>

Y.N., "Tunisie: L'impossible élection des membres de la Cour constitutionnelle", *Kapitalis*, 6 maart 2019, <http://kapitalis.com/tunisie/2019/03/06/tunisie-limpossible-election-des-membres-de-la-cour-constitutionnelle/>

Y.N., "Tunisie: Festival des fromages de Béja du 3 à 5 mai 2019", *Kapitalis*, 15 april 2019, <http://kapitalis.com/tunisie/2019/04/15/tunisie-festival-des-fromages-de-beja-du-3-a-5-mai-2019/>

Zeidane, Karim. "Tunisie: Bientôt la fin des subventions sur les produits de base", *Le 360*, 24 september 2018, <http://afrique.le360.ma/tunisie/economie/2018/09/24/23100-tunisie-bientot-la-fin-des-subventions-sur-les-produits-de-base-23100>

Websites & Varia:

Opinion pursuant to Article 218(11) TFEU — Comprehensive Economic and Trade Agreement between Canada, of the one part, and the European Union and its Member States, of the other part (CETA), *ECLI:EU:C:2019:341*

Surah An-Nisa [4:11] - Al-Qur'an al-Kareem

<http://www.aleca.tn/>

<http://www.aleca.tn/decouvrir-l-aleca/dispositif-de-pilotage/>

<http://www.aleca.tn/decouvrir-l-aleca/principe-de-l-aleca/>

<https://www.britannica.com/place/Tunisia/History>

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ts.html>

<https://www.coe.int/fr/web/programmes/tunisia>

<https://www.coe.int/fr/web/conventions/search-on-states/ /conventions/treaty/country/TUN>

<https://www.coe.int/en/web/programmes/external-offices>

http://www.const-court.be/nl/voorstelling/voorstelling_bevoegdheid.html

http://www.collectiviteslocales.gov.tn/wpcontent/uploads/2017/12/TRADUCTION_CCL_VERSION_MAI_2017_FR.pdf

https://diplomatie.belgium.be/nl/Diensten/Op_reis_in_het_buitenland/reisadviezen/tunisie

<http://directinfo.webmanagercenter.com/2013/04/29/tunisie-la-commission-de-coordination-et-de-redaction-de-la-constitution-et-les-experts-entament-leurs-reunions/>
<http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/moldova/>
<http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/egypt/>
<http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/morocco/>
<http://ec.europa.eu/trade/policy/in-focus/eu-mexico-trade-agreement/>
http://www.ejustice.tn/fileadmin/images/repertoire_musee/carthaginoise/constitution_carthage_fr.pdf
<https://www.ictj.org/our-work/regions-and-countries/tunisia>
<http://www.ivd.tn/?lang=fr>
<http://www.leaders.com.tn/article/6042-decoupage-electoral-217-sieges-et-33-circonscriptions>
<http://www.legislation.tn/fr>
http://www.lemonde.fr/afrique/article/2017/09/15/la-tunisie-met-fin-a-l-interdiction-du-mariage-avec-des-non-musulmans_5185969_3212.html
<https://www.mosaiquefm.net/ar/تطال ب-تونس-ال ألي كفا-اتفاق-في-نقطة-12-وطن ية/350817/ضمن-أخبار-تونس-لل اقاقتصا دي ين-حرة-ببفي زرا>
https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/2015/press.html
https://rsf.org/en/ranking_table
<https://tn.ambafrance.org/Contribution-des-combattants>
<http://www.synagri-tunisie.org/fr/accueil>

Informele Interviews

Interview met Z.E. Dhr. Michel-Etienne Tilemans, Ambassadeur van het Koninkrijk België voor Tunesië en Libië, mei 2018 en januari 2019 te Tunis
 Interview met Dhr. Ivan Feys, Eerste Raadgever, Belgische Ambassade voor Tunesië en Libië, doorlopend april - mei 2018 te Tunis
 Interview met Dhr. Elyès Ghanmi, Directeur, *Institut tunisien des élus*, mei 2018 te Tunis
 Interview met Dhr. Hédi Ben Abbes, Voormalig Staatssecretaris voor Amerikaanse en Aziatische Zaken onder de Tunesische Regering Jebali (de "Troika-regering"), mei 2018 te Tunis
 Interview met Baron Dr. Francis Delperée, Federaal Parlements lid (CdH), september 2018 te Brussel
 Meerdere gesprekken met Meester Malek Besrou, Advocaat bij Kammoun & Kallel te Tunis, augustus 2018 & januari 2019 te Den Haag en Tunis
 Meerdere gesprekken met Meester Mohammed Amine Kasdallah, advocaat te Sousse, augustus 2018 & januari 2019 te Den Haag en Sousse
 Interview met Kolonel SBH Frederik Derolez, voormalig militair attaché in Tunis, heden Hoofd External Relations Office bij SGRS/ADIV (militaire inlichtingendienst), november 2018 te Brussel
 Interview met Prof. Dr. Sami Zemni, Universiteit Gent, te Gent november 2018.
 Interview met Khayem Chemli, Advocaten zonder Grenzen Tunis, maart 2019 (video-interview)
 Talrijke informele gesprekken op meerdere plekken en momenten te Tunis en doorheen het gehele land met co-stagiairs van de Belgische ambassade en mede-stagiairs van de Franse, Finse, Zweedse, Italiaanse en Oostenrijkse ambassades, alsook met VN stagiairs, NGO medewerkers & stagiairs en Tunesische vrienden.

ANNEXEN

Noot: Bronnen hieronder zijn niet opgenomen in de Bibliografie.

Annex I: Decentring Tabel

Table I. Operationalising the Decentring Agenda.^a

DECENTRING	<i>Provincialising</i>	<i>Engagement</i>
	<i>Questioning Eurocentric accounts and the myth of Eurocentric civilisational primacy</i>	<i>Learning from the other and engaging with others' perspectives and assumptions</i>
Spatial	European geographical features European spatial and material situation	Geographical features of other spaces Different spatial/material contexts
Temporal	European benchmark dates/events Specific historical trajectory and modernisation paradigm Specific perception of time	Different benchmark dates/events Different developmental trajectories and pathways to 'modernity' (hybridity) Different perceptions of time
Normative	Pluralist or liberal norms: - universality? - interpretation? - application? - prioritisation/hierarchy?	Different (prioritised) norms: - rights and responsibilities - individualism and collectivism/relationality - secularism and religiosity/spirituality
Polity	State-centric bias Modernity bias	Different polity types based on: - states - ethnicity - religion - warlordism
Linguistic	English as lingua franca Stylistic criteria Rough translations Reliance on western sources	Non-western languages Different ways of communicating Concepts' meanings and interpretations
Disciplinary	Constraints of: - theoretical perspectives - research practices - positivist approaches - dominant use western sources	Learning through: - multi-disciplinarity - area studies (also descriptive work) - non-positivist approaches - local empirical work

^aThis table combines the provincialising and engagement dimensions as defined by Fisher Onar and Nicolaidis (2013) with the six decentring categories developed by the authors of this article.

Naar: Stephan Keukeleire & Sharon Lecocq. "Operationalising the Decentring Agenda: Analysing European Foreign Policy in a Non-European and Post-western World", *Cooperation and Conflict* 53, no. 2 (2018): 279

Annex II: Een beknopte biografie van de Eerste President van de Tweede Tunesische Republiek, Z.E Béji Caïd Essebsi.

De huidige president van de Tweede Tunesische Republiek heeft al een bewogen leven achter de rug. Zijn leven heeft alle grote momenten van het moderne Tunesië doorkruist, van de onafhankelijkheidsstrijd tot de Jasmijnrevolutie en de totstandkoming van de Tweede Tunesische Republiek. Een beknopt overzicht van zijn uiteenlopend leven geeft dan ook een interessante inkijk in de moderne geschiedenis van het land.

Bei Caid Essebsi werd geboren op 26 november 1926 in Sid Bou Saïd, nu een klein mondain kuststadje even ten noorden van Tunis. Opmerkelijk is dat één van zijn grootvaders van Sardijnse afkomst was; deze werd slaaf genomen door de Barbarijse piraten, maar wist zich aan te passen en zelfs te floreren in Tunis nadat hij zich bekeerde tot de islam. Deze voorouder verklaart het feit de president een iets lichtere huidskleur en blauwe ogen heeft, een zeldzaam gegeven in de Tunesische maatschappij. Hij liep school op het prestigieuze Sadiki College. Erna studeerde hij rechten te Parijs waar hij vrienden werd met de zoon van Bourguiba, Habib Bourguiba Jr.. Hij werd ingeschreven op het tableau van advocaten te Tunis in 1952. Hij was al reeds van 1941 actief bij de Neo-Destour partij die ijverde voor Tunesische onafhankelijkheid en hij begon zijn advocaten carrière dan ook met de verdediging van enkele opgepakte leden van die partij. Na de onafhankelijkheid in 1956 werd hij zo al snel een raadgever van president Bourguiba. Essebsi trouwt in deze periode, in 1958, met Chadlia Saïda Farhat waarmee hij 4 kinderen zal krijgen. Na de mislukte coup tegen Bourguiba in 1962 wordt hij benoemd als hoofd van de Staatsveiligheid, en later in 1965 als Minister van Binnenlandse Zaken. Nog later wordt hij, ondanks enkele interne strubbelingen, Minister van Defensie. In 1969 wordt hij verkozen als parlementslid en in 1970 verlaat hij de regering om ambassadeur in Parijs te worden. Echter valt hij in 1971 in ongenade en wordt hij bijgevolg uit de Neo-Destour partij gezet. Hij wordt terug advocaat en wordt een kritisch onafhankelijk parlementslid. Pas in 1980 keert hij terug naar de partij als adviseur en in 1981 benoemd tot Minister van Buitenlandse Zaken. Dit is een zeer woelige periode voor hem, met onder meer de Gafsa-affaire en broodprotesten in Tunis (zie *supra*). Ook het luchtbombardement op de PLO door de Israelische luchtmacht in Tunis in 1985 vindt plaats in deze periode. In 1987 wordt Bourguiba afgezet door Ben Ali en neemt Essebsi een post op als ambassadeur in West-Duitsland. In 1989 wordt hij terug verkozen als parlementslid; gedurende 1990-1991 is hij voorzitter van het parlement. Erna lijkt zijn politieke carrière gedaan en trekt hij zich terug in de advocatuur.

Echter keert hij terug in de belangstelling met de revolutie in 2010-2011 en wordt hij aangesteld als interim-premier eind februari 2011. Hij slaagt erin de orde (ietwat) te handhaven in deze fragiele periode en schrijft de verkiezingen voor de Constituante uit. Evenwel moet hij door aanhoudende protesten de macht overdragen aan de zogenaamde "troika"-regering eind 2011. Essebsi, een seculier in hart en nieren, begint actief oppositie te voeren tegen deze troika, en voornamelijk tegen Ennahdha door het oprichten van een partij - Nidaa Tounes. Bij de eerste verkiezingen onder de nieuwe Grondwet in oktober 2014 wordt zijn partij de grootse en het is hij die verkozen wordt als president (in de tweede ronde) in december 2014. Als 88-jarige is hij één van de oudste staatshoofden ter wereld. Evenwel blijft Ennahdha de tweede partij en blijft de steun van Ennahdha noodzakelijk voor de regering. Sinds de verkiezingen is er dus een continue spanning tussen Nidaa Tounes en Ennahdha; het lijkt echter niet meer aan Beji Caid Essebsi om deze op te lossen gelet op zijn hoge leeftijd.

Het levensverhaal van Beji Caid Essebsi geeft goed de moderne Tunesische geschiedenis weer. Met het verdwijnen van deze 'onafhankelijkheid-generatie' lijkt een nieuwe wind te kunnen blazen door Tunesië.

Annex III: Bilaterale Relaties tussen het Koninkrijk België en Tunesië

Het is niet algemeen geweten maar de huidige prachtige residentie van de Belgische ambassadeur³⁶⁸ te Mutuelleville, Tunis was ooit het allereerste presidentiële paleis van het land. Het is hier dat Habib Bourguiba, de eerste president van Tunesië, in 1955, zijn kenmerkend staatsportret³⁶⁹ liet nemen en waar hij de belangrijke *Code Statut Personel* ondertekende.³⁷⁰ Bourguiba schonk dit complex aan de Belgische Staat na de ingebruikname van een nieuw presidentieel paleis in Carthago, omwille van de uitstekende en oude banden tussen Tunesië en België.

Deze oude banden beginnen ongetwijfeld met Vlamingen³⁷¹ die voor het eerst in contact met Tunesië ten tijde van de Normandische verovering en bezetting van het land in 1148-1160. In 1270 volgt de achtste kruistocht onder leiding van de Franse koning Louis IX, met talrijke Vlamingen in zijn leger. In 1535 veroverde keizer Karel V Tunis aan het hoofd van een grote internationale troepenmacht³⁷², waaronder talrijke Vlamingen en Brabanders.³⁷³ Tunis bleef onder (indirecte) controle van het Habsburgse rijk -zoals ook onze gewesten- tot 1574. Hierna vallen beide landen onder andere opeenvolgende rijken en komen ze aldus minder rechtstreeks in contact.

De formele banden tussen beide landen beginnen omstreeks 1839 -slechts 9 jaar na de onafhankelijkheidsverklaring van België- met een eerste verdrag omtrent "vriendschap, handel en transport" met de toenmalige *bey* van Tunis.³⁷⁴ In 2015 werden enkele plechtigheden in beide landen georganiseerd om de **175-jarige diplomatieke banden** te vieren.³⁷⁵ Opmerkelijk ook is de passage van Leopold II, toenmalig kroonprins en hertog van Brabant, te Tunis in 1862.³⁷⁶ Toch volgt pas de oprichting van een ambassade omstreeks 1956. In 1975 bezoekt koning Boudewijn het land tijdens een Afrikaanse tour, gevolgd door een economische missie in 2001 onder toenmalige kroonprins Filip, thans Koning der Belgen.³⁷⁷ Tot 2000 was overigens de Belgische Ontwikkelingssamenwerking ('BTC') actief in het land. Deze oude banden geven België een extra aanzien in Tunesië, dat België van oudsher ziet als een land op eigen maat³⁷⁸, met een gedeelde taal -het Frans- en zonder

³⁶⁸ Niet te verwarren met de kanselarij, wat de feitelijke ambassade en consulaat omvat.

³⁶⁹ tot op heden nog op talrijke plekken doorheen het land te vinden-

³⁷⁰ Hatem Bourial, "Avant d'être à Carthage, le palais présidentiel se trouvait à Mutuelleville", *Tunis Webdo*, 22 juli 2016, <http://www.webdo.tn/2016/07/22/detre-a-carthage-palais-presidentiel-se-trouvait-a-mutuelleville/>.

³⁷¹ Uit het Graafschap Vlaanderen; niet te verwarren met het huidige Vlaamse Gewest.

³⁷² De Heilige Liga.

³⁷³ <http://www.mechelenblogt.be/2008/03/het-tapijt-van-tunis-mechelen>

³⁷⁴ *Traité d'amitié, de commerce et de navigation du 4 octobre 1839 avec le royaume de Tunis, Pasin.*, 1840, n° 973, p. 394

³⁷⁵ Wajdi M. Saed, "Diplomatie: Tunisie- Belgique, une amitié de 175 ans", *Kapitalis*, 3 mei 2015, <http://www.kapitalis.com/politique/29177-diplomatie-tunisie-belgique-une-amitie-de-175-ans.html>

http://www.dekamer.be/kvvcr/pdf_sections/newsletter/53-133-presidency-05F.pdf;

³⁷⁶ <http://www.eventail.be/immobilier/3980-leopold-ii-en-egypte#>

³⁷⁷ Etienne Ugeux, " "BWANA KITOKO" ETAIT APPRECIE PARTOUT SUR LE CONTINENT AFRICAIN ", *Le Soir*, 1 augustus 1993, <https://www.lesoir.be/art/-bwana-kitoko-etait-apprecie-partout-sur-le-continent-a-t-19930801-Z0721X.html>

³⁷⁸ Beide landen hebben ongeveer hetzelfde aantal inwoners.

een historische erfenis in de regio zoals Frankrijk of Italië. Dit verklaart deels de aanwezigheid van België in de unieke G7+6 formule³⁷⁹ en het feit dat Tunis in 2016 de bestemming was voor de allereerste gezamenlijke Benelux-missie.³⁸⁰

Toch zijn er ook substantiële culturele, sociale en economische banden tussen beide landen. Vandaag is België de vierde grootste buitenlandse investeerder in Tunesië en de zesde belangrijkste handelspartner van het land; wat het toch enige invloed geeft in Tunesië.³⁸¹ Dit zorgt voor de aanwezigheid van een beperkte, maar economisch sterke, Belgische gemeenschap alsook van talrijke Belgische bedrijven (voornamelijk in de textiel, transport en bouwsectoren) en verklaart het de aanwezigheid van de *Conseil Economique Belge-Tunisien*, een AWEX-kantoor en sinds Januari 2019 ook een Brussels Invest & Export afgevaardigde. Eveneens bezoeken talrijke Belgische toeristen weer het land. Dit na een serieuze afname na de gebeurtenissen van 2010-11 en de aanslagen van 2015 in het Bardo museum en te Sousse, waarbij bij elk een Belg het leven liet.³⁸² Omgekeerd zijn er talrijke Tunesiërs die in België hebben gestudeerd of studeren (voornamelijk aan Franstalige universiteiten). Er is ook een Tunesische gemeenschap in ons land van een 22.000-tal personen.³⁸³

Eveneens van belang zijn de militaire - en veiligheidsbanden. Tunesië is onze tweede partner op het Afrikaanse continent. Wat dit concreet inhoudt wordt duidelijk door een antwoord op een parlementaire vraag van Kamerlid Gwenaëlle Grovonijs (PS) aan de premier in januari 2017: "*Zo is Tunesië onze tweede partner geworden op het Afrikaanse continent. Concreet geven Belgische militaire teams opleidingen om de Tunesische strijdkrachten te helpen bepaalde specifieke capaciteiten te ontwikkelen (opleiding van instructeurs en officiers, deelname van Tunesische officiers aan cursussen in België, trainingen en gespecialiseerde oefeningen alsook uitwisseling van ervaringen)*" (...) "*Onze samenwerking, met name wat betreft de inlichtingendiensten, is noodzakelijk. We werken ook bilateraal samen in de veiligheidssector.*"³⁸⁴ Deze samenwerking blijft verder uitgebouwd worden.³⁸⁵ Ook op vlak van migratie wordt er alsmar nauwer samengewerkt.³⁸⁶

Kortom: België is een speler van enig belang in Tunesië en bewijst nogmaals dat kleinere landen wel degelijk nog enige impact en invloed kunnen hebben elders. België is een zogenaamde "middenmacht" als het erin slaagt

³⁷⁹ X., "Farhat Horchani: L'appui du G7+6 est nécessaire à la Tunisie dans sa lutte contre le terrorisme", *Leaders*, 16 december 2016, <https://www.leaders.com.tn/article/21218-farhat-horchani-l-appui-du-g7-6-est-necessaire-a-la-tunisie-dans-sa-lutte-contre-le-terrorisme-album-photos>

³⁸⁰ <https://www.premier.be/nl/gezamenlijk-persbericht-benelux-tunesi%C3%AB>

³⁸¹

<http://www.dekamer.be/kvvcr/showpage.cfm?section=qrva&language=nl&cfm=qrvaXml.cfm?legislat=54&dossierID=54-b107-860-0207-2016201714456.xml>

³⁸² Mathieu Galter, "Les Belges à la redécouverte de la Tunisie", *L'Echo*, 20 juli 2018, <https://www.lecho.be/entreprises/tourisme/les-belges-a-la-redecouverte-de-la-tunisie/10032644.html>

³⁸³ Cijfers van 2014 zie- <https://www.7sur7.be/7s7/fr/1505/Monde/article/detail/2100642/2014/10/24/Les-Tunisiens-de-Belgique-rencontrent-des-difficultes-a-voter.dhtml>

³⁸⁴

<http://www.dekamer.be/kvvcr/showpage.cfm?section=qrva&language=nl&cfm=qrvaXml.cfm?legislat=54&dossierID=54-b107-860-0207-2016201714456.xml>

³⁸⁵ <https://www.presscenter.org/nl/pressrelease/20190215/voortzetting-van-de-vorming-van-specialisten-en-het-uitwisselen-van-expertise->

³⁸⁶ X., "Asile et migration : la Belgique signe un accord avec la Tunisie", *RTBF*, 17 juli 2018, https://www.rtbf.be/info/belgique/detail_asile-et-migration-la-belgique-signe-un-accord-avec-la-tunisie?id=9974769

als één te handelen.³⁸⁷ Door de verregerende versnippering van ook buitenlandse bevoegdheden (zo is Buitenlandse Handel bijvoorbeeld grotendeels gesplitst) is dit niet altijd vanzelfsprekend en ondermijnt het ook de uitbouw van één positie en aanspreekpunt voor vb. economische zaken. Dit is ook het geval met betrekking tot onze bilaterale betrekkingen met Tunesië: veel vragen komen toch door via het federale niveau - de ambassade- maar door de versnippering is deze niet bevoegd om alle vragen te beantwoorden... .

Annex IV: Enkele mogelijke toekomstscenario's zonder ALECA

Tunesië bevindt zich in een cruciale transitie-periode en moet binnenkort bepalen welke richting het uit wil. Het land heeft door zijn unieke geschiedenis een goede aansluiting met zowel Europa & Turkije, alsook met de Arabische wereld (inzonderheid met de andere Maghreb-landen) en in mindere mate ook met Sub-Sahara Afrika.³⁸⁸ Het is dus nuttig om kort enkele alternatieve toekomstscenario's voor het land te schetsen. Aangezien het perspectieven op de toekomst betreft, is dit meer een opiniestuk, gebaseerd op een eigen inzichten en een beperkt aantal bronnen.³⁸⁹

Scenario 1: Geen ALECA - Maghreb Economische Unie/ Arabisch Eengemaakte Economische Zone

In dit scenario faalt Tunesië om het ALECA verdrag met Europa te finaliseren. Dit omwille van een steeds sterker wordende verzetsgroep of omwille van een politieke verschuivingen na de Europese verkiezingen van 2019, waardoor het verdrag wordt afgevoerd.³⁹⁰ Het land is noodgedwongen om zich terug meer te verbinden met de Arabische wereld, dat zich langzamerhand weet te herstellen van de zogenoemde Arabische lente. Omdat de Arabische wereld toch enkele lessen heeft getrokken uit de evenementen na 2011, besluiten enkele Arabische landen om via de Arabische Liga een Arabische Eengemaakte Economische Zone ('AEEZ') op te richten. Deze eengemaakte Arabische markt, met beperkte vrijheid van personen, goederen, kapitaal en diensten kent een moeizame start, zoals de EGKS en EEU destijds. Toch slaagt het erin enkele belangrijke handelsbarrières weg te werken met een merkbare economische bloei in die landen tot gevolg. De werkloosheid onder de jongeren neemt af. De hoop lijkt wedergekeerd te zijn in de Arabisch wereld, al blijven bepaalde landen zoals Libië en Irak nog hopeloos verdeeld en uit de AEEZ. De verdere uitbouw van de AEEZ lijkt problematischer te zijn. Niettegenstaande alle berichten van "Arabische broederschap" blijkt er toch nog heel wat wantrouwen te bestaan tussen bepaalde Arabische landen. Verder hebben sommige autocratische landen een vrees voor een verdere democratiseringsgolf. Deze werken actief de groeiende rol van het democratische Tunesië in de AEEZ tegen.

Een variant op deze versie is dat Mauritanië, Marokko, Algerije en Tunesië³⁹¹ er toch in slagen om een doorbraak te forceren en een kleinere Maghreb Economische Unie op te richten. Gelet op hun nauwe historische verwantschap lijkt dit meer waarschijnlijk, al zijn de spanningen tussen bijvoorbeeld Marokko en Algerije wel

³⁸⁷ Meltem Muftuler Bac. "Middle Power." *Britannica Online Academic Edition*, 2019, Encyclopædia Britannica, Inc.

³⁸⁸ zie *Supra*, Inleiding tot Tunesië

³⁸⁹ Alle scenario's gaan er tevens vanuit dat Algerije een min of meer stabiel land blijft - indien dit land destabiliseert dan zal dit een enorm negatieve impact hebben op Tunesië aangezien het land waarschijnlijk niet een tweede gedestabiliseerd buurland en alle problemen dat dit met zich meebrengt aankan.

³⁹⁰ Er zijn nog talrijk andere voorbeelden denkbaar waarom de onderhandelingen zouden afspringen.

³⁹¹ En eventueel Libië.

degelijk problematisch. Zo is de landgrens nog steeds hermetisch afgesloten en bevindt het hoofdkwartier van het POLISARIO front, die vechten voor de onafhankelijkheid van de Westelijke Sahara, zich in Algerije.³⁹²

Jammer genoeg lijken geen van beide van deze scenario's erg waarschijnlijk op de korte termijn. Zo heerst er nog opvallend veel wantrouwen tussen talrijke Arabische landen en zijn er nog veel grensconflicten of demarcatieproblemen (vb. tussen Egypte en Soedan).³⁹³ Ook is het vroeger welvarende Libië, met Kolonel Kadaffi ooit één van de laatste bastions van panarabisme, hopeloos verdeeld en zal het nog een hele tijd duren voor het land terug verenigd en heropgebouwd is, in zoverre dit nog mogelijk is. De "koude oorlog" tussen Saudi-Arabië, de Verenigde Arabische Emiraten, Bahrein en Egypte enerzijds en Qatar & Turkije anderzijds maakt zulk een AAEZ scenario minder mogelijk. Gekoppeld hieraan is de rivaliteit tussen de soennitische wereld onder leiding van Saudi-Arabië en het sjiiitische Iran, dat actief sjiiitische minderheden steunt doorheen de regio.

Scenario 2: Geen ALECA - Focus op banden met Afrika

Zoals in het vorige scenario is ALECA er om een bepaalde of meerdere redenen toch niet doorgekomen. Er volgt een breuk met de EU en de Europese landen. Evenwel lijkt enige eenheid in de Arabische wereld of tussen de Maghreb landen ook ver zoek. Tunesië ziet zich dus genoodzaakt om zich meer te richten op zijn eigen continent en begint actief nieuwe ambassades en vliegroutes te openen aangezien deze tot op heden nogal beperkt waren.³⁹⁴ Aanvankelijk heeft de "*pivot to Africa*" succes gelet op het feit dat de (economische) banden tot voordien zeer zwak waren en er dus veel ruimte voor verbetering was.³⁹⁵ Er vindt meer en meer interactie plaats: zo verhuizen veel Tunesiërs naar verschillende, voornamelijk Franssprekende, Afrikaanse landen en vervoegen er de Libanezen, die al lang aanwezig waren in de regio.³⁹⁶ Bovendien trekken de Tunesische universiteiten talrijke, voornamelijk Franssprekende, Afrikaanse studenten aan, waarvan sommigen in Tunesië blijven na hun studies. De handel met Afrika schiet de hoogte in, maar na een piek begint deze af te nemen door de substantiële culturele verschillen en het feit dat de Afrikaanse markten vaak nog niet hun volledige potentieel bereiken door verschillende factoren.

Doordat de banden met Europa toch niet helemaal gebroken zijn en er dus nog een aantal Europeanen en bedrijven naar het land komen, vervult Tunesië alsnog een cruciale brugfunctie tussen Europa en Afrika. Ondanks die focus op Afrika, slaat de economie niet voldoende aan en blijft door het gebrek aan externe

³⁹² X. , "Western Sahara Profile", *BBC News*, 14 mei 2018, <https://www.bbc.com/news/world-africa-14115273>

³⁹³ Zelfs in de Golfstaten, waarvan de meeste een gelijkaardige geschiedenis en cultuur hebben - behoudens enkele uitzonderingen - functioneert de Gulf Cooperation Council (GCC), waar ook belangrijke economische vrijheden in zijn verweven toch nog steeds niet optimaal en blijft er veel wantrouwen heersen. Een ander probleem is het gebrek aan rechtszekerheid en het gebrek aan eengemaakte instellingen om dit verdrag te controleren en te interpreteren. Tekenend is het feit dat Qatar nog steeds lid is van de GCC maar dat alle banden met Bahrein, Saudi-Arabië en de VAE zijn gebroken. Reizen tussen deze landen is zeer moeilijk geworden. Dit alles gaat in tegen het Charter van de GCC, maar klaarblijkelijk is dat van geen belang. Zie: <http://www.gcc-sg.org/en-us/AboutGCC/MemberStates/Pages/Home.aspx>

³⁹⁴ Frida Dahmani, "La Tunisie veut conquérir les marchés africains ", *Jeune Afrique*, 25 april 2018, <https://www.jeuneafrique.com/555048/economie/la-tunisie-veut-conquerir-les-marches-africains/>

³⁹⁵ Deze toegenomen focus op Afrika is al deels bezig. Zie bijvoorbeeld het *Forum Economique Africain* dat gehouden werd in Tunis in April 2018 (en waar ik aanwezig was namens de Belgische Ambassade) - <https://forum-economique-africain.com/>

³⁹⁶ <https://www.aljazeera.com/programmes/aljazeeraworld/2015/10/lebanon-africa-151027114653139.html>

hervormingsdruk (zoals door EU of het IMF) de Tunesische Staat en economie log en verouderd. Dit ondanks enkele opmerkelijke succesverhalen en de beloftevolle start van de "*pivot to Africa*". Veel jonge Tunesiërs moeten nog steeds hun geluk in het beproeven, vaak in Afrika, maar toch ook nog steeds in het meer gesloten Europa. De Tunesische democratie blijft precair. De toenemende populatie van Afrikaanse migranten zorgt voor de nodige wrevel in Tunesische maatschappij aangezien Tunesië een vrij homogeen land is.³⁹⁷ Ondanks deze "*pivot to Africa*" blijken veel Tunesiërs zich toch nog meer verbonden te voelen met Europa en de Arabische wereld, gelet op hun lange gemeenschappelijke geschiedenis. Er gaan dan ook meer en meer stemmen op dat ze de verkeerde keuze gemaakt hebben, zeker gezien het feit dat het land nu redelijk geïsoleerd staat en de landen onder haar zuidergrens beginnen versplinteren.³⁹⁸

Scenario 3: Geen ALECA of alternatief akkoord

In dit scenario slaagt het land er niet in om een betekenisvolle ommekeer in haar relaties met de EU, de Arabische wereld of Afrika teweeg te brengen en blijft het aldus wat op zichzelf zoals nu het geval is.³⁹⁹ Het land blijft gebukt onder talrijke interne crisissen en strubbelingen. De politieke klasse slaagt er niet in deze te overstijgen.⁴⁰⁰ Dit heeft tot gevolg dat sommige Tunesiërs het democratisch systeem in vraag beginnen te stellen, aangezien dit klaarblijkelijk niet in staat is om de talrijke dagelijkse problemen die veel Tunesiërs ondervinden aan te pakken. Toch blijft de Tunesische democratie standhouden -onder meer door een leger dat zichzelf opwerpt als de hoeder van de revolutie⁴⁰¹- en is er sprake van enkele successen zoals de opening van de Europese markt voor bepaalde Tunesische landbouwproducten (vb. wijn, olijfolie, appelsienen, dadels, ...) door een mini-ALECA. Deze en andere ontwikkelingen initiatieven wakkeren wel degelijk de ondernemerszin aan van veel jonge Tunesiërs. Toch blijft de economie te zwak om alle jongeren een goed toekomstperspectief te bieden. Talrijken onder hen emigreren nog steeds naar Europa en elders. Door een toegenomen strijd tegen de smokkelhandel, om extra financiële middelen te vinden, flakkeren de verborgen conflict in Mont Chaambi en aan de Libische grens weer op. De veiligheidssituatie verslechtert weer, waardoor er wederom minder toeristen komen.

³⁹⁷ **Er is een precedent in het olierijke en welvarende Libië onder Kolonel Gadaffi.** Het land trok zeer veel Afrikanen aan maar deze werden vaak slecht behandeld. Zie vb: <https://www.oxfordmartin.ox.ac.uk/opinion/view/86/>;

<https://www.theguardian.com/commentisfree/2011/aug/26/gaddafi-legacy-meddling-africa>;

<https://www.hrw.org/report/2006/09/12/stemming-flow/abuses-against-migrants-asylum-seekers-and-refugees>

³⁹⁸ Mehdi Taje, "Risque d'embrasement du voisinage sud de la Tunisie : analyse géopolitique", *Business News*, 17 september 2018, <http://www.businessnews.com.tn/Risque-d%E2%80%99embrasement-du-voisinage-sud-de-la-Tunisie--analyse-g%C3%A9opolitique,526,82545,3>

³⁹⁹ Een komisch bedoeld artikel (in het Arabisch) duidde Tunesië aan als niet meer deel uitmakend van de Arabische wereld eind november 2018 nadat de Tunesische Minister Raad voorwaardelijk de wet had goedgekeurd dat erfenissen gelijk verdeeld tussen broers en zussen moet worden - deze moet nog bekrachtigd worden door het parlement vooraleer ze in werking kan treden. Dit leidde tot heel wat kwaad bloed bij bepaalde delen van de Tunesische bevolking. Het artikel geeft enigszins onbedoeld treffend weer dat Tunesië wel degelijk al deels is "afgescheurd" van de Arabische wereld door de succesvolle revolutie en bepaalde liberale wetgeving die ontbreekt in zo goed als alle andere Arabische landen, vaak desondanks de moderne aanblik die deze wensen te geven aan het Westen. Voor het artikel zie: <https://bit.ly/2YP1ccc/>.

⁴⁰⁰ Amberin Zaman, "Tunisia's democracy on life support as politicians squabble", *Al-Monitor*, 23 januari 2019, <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2019/01/tunisia-democracy-life-support-revolution-economy.html>

⁴⁰¹ Dit grotendeels uit eigenbelang. Na de revolutie zijn de middelen voor het leger enorm toegenomen. Zie: Sharan Grewal, "A Quiet Revolution: The Tunisian Military after Ben Ali", *Carnegie Endowment*, 24 februari 2016, <https://carnegieendowment.org/2016/02/24/quiet-revolution-tunisian-military-after-ben-ali-pub-62780>

Kortom in dit scenario -het meest realistische naar mijn aanvoelen- ploetert Tunesië gewoon verder zonder enige keuze te maken/ kunnen maken door interne verdeeldheid. Er komt gewoonweg geen grote doorbraak en grote verandering blijven uit. Op lange termijn kan dit voor heel wat wrevel in de Tunesische maatschappij zorgen en zou het land wel eens (terug?) ontwricht kunnen geraken. Anderzijds kan zulke crisis nodig zijn om de Tunesische maatschappij net te overtuigen van ALECA. De tijd zal het moeten uitwijzen.

Annex IV: Politieke Kaart van Tunesië

Annex VI: Selected Wikileaks Cables of US Embassy in Tunis

Noot: deze Amerikaanse diplomatieke kabels komen integraal van de wikileaks website (<https://wikileaks.org/>). De layout is evenwel ietwat aangepast en ik heb enkele belangrijke passages onderstreept. Jammer genoeg zijn de diplomatieke kabels van tijdens en na de revolutie nog nergens te vinden. Echter geven de onderstaande kabels al een goede weergave weer van wat er in Tunesië gebeurde vooraf. Deze kabels zijn noch academisch, noch geschreven door journalisten, maar geven louter de feiten weer voorzien met (vernietigende) commentaar. Aangezien ze niet geacht werden gepubliceerd te worden (tenzij na 50 jaar), geven ze volgens mij een meer waarheidsgetrouw beeld dan veel andere bronnen. Het moet vermeld worden dat Tunesië veel opener is geworden na de revolutie en deze kritiek dus wel degelijk minder van toepassing is in het heden.

Nog van belang te melden is dat enkele van deze kabels vrijgegeven werden voor de revolutie van 2011 uitbarstte en het wel mogelijk zou zijn dat de publicatie van deze (vooral omtrent de corruptie) bijdroegen tot de revolutie (en aldus een andere 'vonk' waren ervan).

Kabel 1:

CORRUPTION IN TUNISIA: WHAT'S YOURS IS MINE

Date: 2008 June 23, 13:55 (Monday)	Canonical ID: 08TUNIS679_a
Original Classification: SECRET	Current Classification: SECRET
<u>Tunisia Tunis</u>	Markings: -- Not Assigned --

To:
[Maghreb Collective](#) | [Secretary of State](#)

B. TUNIS 568 C. TUNIS 365 D. TUNIS 169 E. TUNIS 113 F. 07 TUNIS 1489 G. 07 TUNIS 1443 H. 07 TUNIS 1433 I. 06 TUNIS 2848 J. 06 TUNIS 1673 K. 06 TUNIS 1672 L. 06 TUNIS 1630 M. 06 TUNIS 1622 N. 01 TUNIS 2971

Classified By: Ambassador Robert F. Godec for Reasons 1.4 (b) and (d).

----- Summary -----

1. (S) According to Transparency International's annual survey and Embassy contacts' observations, corruption in Tunisia is getting worse. Whether it's cash, services, land, property, or yes, even your yacht, President Ben Ali's family is rumored to covet it and reportedly gets what it wants. Beyond the stories of the First Family's shady dealings, Tunisians report encountering low-level corruption as well in interactions with the police, customs, and a variety of government ministries. The economic impact is clear, with Tunisian investors -- fearing the long-arm of "the Family" -- forgoing new investments, keeping domestic investment rates low and unemployment high (Refs G, H). These persistent rumors of corruption, coupled with rising inflation and continued unemployment, have helped to fuel frustration with the GOT and have contributed to recent protests in southwestern Tunisia (Ref A). With those at the top believed to be the worst offenders, and likely to remain in power, there are no checks in the system. End Summary.

----- The Sky's the Limit -----

2. (C) According to Transparency International's 2007 index, the perception is that corruption in Tunisia is getting worse. Tunisia's ranking on the index dropped from 43 in 2005 to 61 in 2007 (out of 179 countries) with a score of 4.2 (with 1 the most corrupt and 10 the least corrupt). Although corruption is hard to verify and even more difficult to quantify, our contacts all agree that the situation is headed in the wrong direction. When asked whether he thought corruption was better, worse, or the same, financial consultant Ezzeddine Saidane (protect) exclaimed in exasperation, "Of course it's getting worse!" He stated that corruption could not but increase as the culprits looked for more and more opportunities. Joking about Tunisia's rising inflation, he said that even the cost of bribes was up. "A traffic stop used to cost you 20 dinars and now it's up to 40 or 50!"

----- All in the Family -----

3. (S) President Ben Ali's extended family is often cited as the nexus of Tunisian corruption. Often referred to as a quasi-mafia, an oblique mention of "the Family" is enough to indicate which family you mean. Seemingly half of the Tunisian business community can claim a Ben Ali connection through marriage, and many of these relations are reported to have made the most of their lineage. Ben Ali's wife, Leila Ben Ali, and her extended family -- the Trabelsis -- provoke the greatest ire from Tunisians. Along with the numerous allegations of Trabelsi corruption are often barbs about their lack of education, low social status, and conspicuous consumption. While some of the complaints about the Trabelsi clan seem to emanate from a disdain for their nouveau riche inclinations, Tunisians also argue that the Trabelsis strong arm tactics and flagrant

abuse of the system make them easy to hate. Leila's brother Belhassen Trabelsi is the most notorious family member and is rumored to have been involved in a wide-range of corrupt schemes from the recent Banque de Tunisie board shakeup (Ref B) to property expropriation and extortion of bribes. Leaving the question of their progenitor aside, Belhassen Trabelsi's holdings are extensive and include an airline, several hotels, one of Tunisia's two private radio stations, car assembly plants, Ford distribution, a real estate development company, and the list goes on. (See Ref K for a more extensive list of his holdings.) Yet, Belhassen is only one of Leila's ten known siblings, each with their own children. Among this large extended family, Leila's brother Moncef and nephew Imed are also particularly important economic actors.

4. (S/NF) The President is often given a pass, with many Tunisians arguing that he is being used by the Trabelsi clan and is unaware of their shady dealings. Roger Bismuth (protect), a strong supporter of the government and member of Chamber of Advisors, told the Ambassador that the problem is not Ben Ali, but "the Family" going too far and breaking the rules. Nevertheless, it is hard to believe Ben Ali is not aware, at least generally, of the growing corruption problem. This might also reflect the seeming geographical divisions between the Ben Ali and Trabelsi fiefdoms, with the Ben Ali clan reportedly focused on the central coastal regional and the Trabelsi clan operating out of the greater Tunis area and therefore, generating the bulk of the gossip. The Ben Ali side of the Family and his children and in-laws from his first marriage are also implicated in a number of stories. Ben Ali has seven siblings, of which his late brother Moncef was a known drug trafficker, sentenced in absentia to 10 years prison in the French courts. Ben Ali has three children with his first wife Naima Kefi: Ghaouna, Dorsaf and Cyrine. They are married respectively to Slim Zarrouk, Slim Chiboub, and Marouane Mabrouk -- all significant economic powers.

----- This Land is Your Land, This Land is My Land -----

5. (S/NF) With real estate development booming and land prices on the rise, owning property or land in the right location can either be a windfall or a one-way ticket to expropriation. In summer 2007, Leila Ben Ali received a desirable tract of land in Carthage for free from the GOT in order to build the for-profit Carthage International School (Ref F). In addition to the land, the school received a 1.8 million dinar (US \$1.5 million) gift from the GOT, and within a matter of weeks the GOT had built new roads and stoplights to facilitate school access. It has been reported that Ms. Ben Ali has sold the Carthage International School to Belgian investors, but the Belgian Embassy has as yet been unable to confirm or discount the rumor. Saidane asserted that the school was indeed sold for a huge, but undisclosed sum. He noted any such sale would be pure profit since Ms. Ben Ali's received land, infrastructure, and a hefty bonus at no cost.

6. (S/NF) Construction on an enormous and garish mansion has been underway next to the Ambassador's residence for the past year. Multiple sources have told us that the home is that of Sakhr Materi, President Ben Ali's son-in-law and owner of Zitouna Radio. This prime real estate was reportedly expropriated from its owner by the GOT for use by the water authority, then later granted to Materi for private use. A cafe owner recounted a similar tale to an Embassy employee, reporting that Belhassen Trabelsi forced him to trade in a cafe he previously owned in a prime location for his current cafe. The cafe owner stated Trabelsi told him he could do whatever he wanted there; if 50 dinar bribes to the police were not effective, Trabelsi said the owner had only to call him and he would "take care of it."

----- Yacht Wanted -----

6. (S/NF) In 2006, Imed and Moaz Trabelsi, Ben Ali's nephews, are reported to have stolen the yacht of a well-connected French businessman, Bruno Roger, Chairman of Lazard Paris. The theft, widely reported in the French press, came to light when the yacht, freshly painted to cover distinguishing characteristics, appeared in the Sidi Bou Said harbor. Roger's prominence in the French establishment created a potential irritant in bilateral relations and according to reports, the yacht was swiftly returned. The stolen yacht affair resurfaced in early 2008 due to an Interpol warrant for the two Trabelsis. In May, the brothers were brought before Tunisian courts, in a likely effort to satisfy international justice. The outcome of their case has not been reported.

----- Show Me Your Money -----

7. (S) Tunisia's financial sector remains plagued by serious allegations of corruption and financial mismanagement. Tunisian business people joke that the most important relationship you can have is with your banker, reflecting the importance of personal connections rather than a solid business plan in securing financing. The legacy of relationship-based banking is a sector-wide rate of non-performing loans that is 19 percent, which remains high but is lower than a high of 25 percent in 2001 (Ref I). Embassy contacts are quick to point out that many of these loans are held by wealthy Tunisian business people who use their close ties to the regime to avoid repayment (Ref E). Lax oversight makes the banking sector an excellent target of opportunity, with multiple stories of "First Family" schemes. The recent reshuffle at Banque de Tunisie (Ref B), with the Foreign Minister's wife assuming the presidency and Belhassen Trabelsi named to the board, is the latest example. According to a representative from Credit Agricole, Marouane Mabrouk, another of Ben Ali's sons-in-law, purchased a 17 percent share of the former Banque du Sud (now Attijari Bank) shares immediately prior to the bank's privatization. This 17 percent share was critical to acquiring controlling interest in the bank since the privatization represented only a 35 percent share in the bank. The Credit Agricole rep stated that Mabrouk shopped his shares to foreign banks with a significant premium, with the tender winner, Spanish-Moroccan Santander-Attijariwafa ultimately paying an off the books premium to Mabrouk. Saidane, a former chairman at Arab Banking Corporation, recounted that when he was still at his bank he used to receive phone calls from panicked clients who stated that Belhassen Trabelsi had asked them for money. He did not indicate whether he advised them to pay.

----- The Trickle Down Effect -----

8. (S) While the stories of high-level, Family corruption are among the most flagrant and oft-repeated, Tunisians report encountering low-level corruption more frequently in their daily lives. Speeding tickets can be ignored, passports can be expedited, and customs can be bypassed -- all for the right price. Donations to the GOT's 26-26 Fund for development or to the Bessma Society for the Handicapped -- Leila Ben Ali's favored charity -- are also believed to grease the wheels. Hayet Louani (protect), a well-connected member of Parliament, faced increased pressure from the GOT after refusing several "requests" to donate money to Trabelsi's soccer team. Venture capitalist Alaya Bettaieb (protect) reported that customs inspectors demanded 10,000 dinars to get his goods through customs; he did not reveal whether or not he acquiesced to the demand.

9. (S) Nepotism is also believed to play a significant role in awarding scholarships and offering jobs. Knowing the right people at the Ministry of Higher Education can determine admission to the best schools or can mean a scholarship for study abroad. An Embassy FSN stated that the Director of International Cooperation, a long-time contact, offered to give his son a scholarship to Morocco on the basis of their acquaintance. If you do not know someone, money can also do the trick. There are many stories of Tunisians paying clerks at the Ministry of Higher Education to get their children into better schools than were merited by their test scores. Government jobs -- a prize in Tunisia -- are also believed to be doled out on the basis of connections. Leila Ben Ali's late mother, Hajja Nana, is also reported to have acted as a broker for both school admissions and government job placement, providing her facilitation services for a commission. Among the complaints from the protestors in the mining area of Gafsa were allegations that jobs in the Gafsa Phosphate Company were given on the basis of connections and bribery.

----- Mob Rule? -----

10. (S/NF) The numerous stories of familial corruption are certainly galling to many Tunisians, but beyond the rumors of money-grabbing is a frustration that the well-connected can live outside the law. One Tunisian lamented that Tunisia was no longer a police state, it had become a state run by the mafia. "Even the police report to the Family!" he exclaimed. With those at the top believed to be the worst offenders, and likely to remain in power, there are no checks in the system. The daughter of a former governor recounted that Belhassen Trabelsi flew into her father's office in a rage -- even throwing an elderly office clerk to the ground -- after being asked to abide by laws requiring insurance coverage for his amusement park. Her father wrote a letter to President Ben Ali defending his decision and denouncing Trabelsi's tactics. The letter was never answered, and he was removed from his post shortly thereafter. The GOT's strong censorship of the press ensures that stories of familial corruption are not published. The Family's corruption remains a red line that the press cross at their own peril. Although the February imprisonment of comedian Hedi Oula Baballah was ostensibly drug-related, human rights groups speculate his arrest was punishment for a 30 minute stand-up routine spoofing the President and his in-laws (Tunis D). International NGOs have made the case that the harsh prison conditions faced by journalist Slim Boukdhir, who was arrested for failing to present his ID card and insulting a police officer, are directly related to his articles criticizing government corruption. Corruption remains a topic relegated to hushed voices with quick glances over the shoulder.

----- The Elephant in the Room -----

11. (S) Several Tunisian economists argue that it does not matter whether corruption is actually increasing because "perception is reality." The perception of increasing corruption and the persistent rumors of shady backroom dealings has a negative impact on the economy regardless of the veracity. Contacts tell us they afraid to invest for fear that the family will suddenly want a cut. "What's the point?" Alaya Bettaieb asked, "The best case scenario is that my investment succeeds and someone important tries to take a cut." Persistently low domestic investment rates bear this out (Ref H). Foreign bank accounts, while illegal, are reportedly commonplace. A recent Ministry of Finance amnesty to encourage Tunisians to repatriate their funds has been an abject failure. Bettaieb stated that he plans to incorporate his new business in Mauritania or Malta, citing fear of unwanted interference. Many economists and business people note that strong investment in real estate and land reflects the lack of confidence in the economy and an effort to keep their money safe (Ref C).

12. (S) Thus far, foreign investors have been undeterred, and according to Tunisian business contacts, largely unaffected. Foreign investment continues to flow in at a healthy rate, even excluding the privatizations and huge Gulf projects which have yet to get underway. Foreign investors more rarely report encountering the type of extortion faced by Tunisians, perhaps reflecting that foreign investors have recourse to their own embassies and governments. British Gas representatives told the Ambassador they had not encountered any impropriety. Saidane stated that several years ago Belhassen Trabelsi attempted to strong arm a German company producing in the offshore sector, but that after the German Embassy intervened Trabelsi was explicitly cautioned to avoid offshore companies. Despite pronouncements about increasing domestic investment, the GOT focuses heavily on increasing FDI flows to the country, particularly in the offshore sector. Nevertheless, there are still several examples of foreign companies or investors being pressured into joining with the "right" partner. The prime example remains McDonald's failed entry into Tunisia. When McDonald's chose to limit Tunisia to one franchisee not of the GOT's choosing, the whole deal was scuttled by the GOT's refusal to grant the necessary authorization and McDonald's unwillingness to play the game by granting a license to a franchisee with Family connections.

----- Comment -----

13. (S) Although the petty corruption rankles, it is the excesses of President Ben Ali's family that inspire outrage among Tunisians. With Tunisians facing rising inflation and high unemployment, the conspicuous displays of wealth and persistent rumors of corruption have added fuel to the fire. The recent protests in the mining region of Gafsa provide a potent reminder of the discontent that remains largely beneath the surface. This government has based its legitimacy on its ability to deliver economic growth, but a growing number of Tunisians believe those as the top are keeping the benefits for themselves.

14. (S) Corruption is a problem that is at once both political and economic. The lack of transparency and accountability that characterize Tunisia's political system similarly plague the economy, damaging the investment climate and fueling a culture of corruption. For all the talk of a Tunisian economic miracle and all the positive statistics, the fact that Tunisia's own investors are steering clear speaks volumes. Corruption is the elephant in the room; it is the problem everyone knows about, but no one can publicly acknowledge. End Comment.

Kabel 2

VIOLENT PROTESTS IN SOUTHERN MINING REGION LEAVE ONE PERSON SHOT AND KILLED, SEVERAL WOUNDED

Date: 2008 June 9, 18:25 (Monday)	Canonical ID: 08TUNIS615_a
Original Classification: CONFIDENTIAL	Current Classification: CONFIDENTIAL
<u>Tunisia</u> <u>Tunis</u>	Markings: -- Not Assigned --

To:
Maghreb Collective | Secretary of State

B. TUNIS 394 C. TUNIS 362

Classified By: DCM Marc Desjardins for reasons 1.4 (b) and (d) -----

Summary -----

1. (C) One person was shot and killed and several others were injured in violent protests in Redeyef on June 6. Two quite different narratives have emerged about the events: the official version, put out by GOT sources in a communique, stipulates that protesters instigated the violence by throwing petrol bombs at the police. The Tunisian Justice Minister expressed "regret" for the incidents, but defended the use of force against violent protesters. Redeyef residents and their supporters counter that police fired on peaceful protesters. They deny that there were any petrol bombs, dismissing this claim as an ex post facto rationalization for excessive use of force by the security services. Moreover, they accuse the security forces of breaking into homes and businesses and looting goods. The Tunisian military was called into Redeyef on the night of June 6 to act as a buffer between the population and the security police, and the situation has reportedly calmed. While the public prosecutor of Gafsa has opened an investigation into the incidents, independent opposition and civil society groups are calling for an independent investigation, and for a national dialogue on issues of unemployment and regional development. Protests in the Gafsa mining region have been ongoing for several months, but the killing of a protester, on top of the suicide of another protester the previous week, could help transform what is fundamentally a socio-economic issue into one with potentially deeper political and security significance. End Summary.

----- The Official Version -----

2. (SBU) Long-brewing social unrest in the mining region in the southern Governorate of Gafsa (reftels) escalated into violence on June 6. According to an official source quoted in the Tunis-Afrique Press Agency (TAP), "Acts of violence were carried out by some individuals in the region of Redeyef, governorate of Gafsa. These acts were subjected to tight police surveillance to prevent that things get out of hand" (sic). The communique went on to explain that authorities had learned that "some elements" were making molotov cocktails and planned to use them in acts of vandalism. When the security forces intervened, they were "pelted" with these incendiary devices. The communique states that the security forces issued warnings, in compliance with the law, but that the "troublemakers" refused to stand down, leading the security forces to "step in." The ensuing clashes are said to have resulted in the death of one "troublemaker." Five others were said to be wounded, in addition to three policemen. The public prosecutor of Gafsa has opened an investigation into the incidents.

3. (SBU) At a June 7 press conference, Justice and Human Rights Minister Bechir Tekkari expressed regret for the incident, but defended the security forces' actions to protect the population and prevent threats to public order. He denied accusations that the police had fired without warning. Rather, he said, police attacked a group of individuals after they had thrown petrol bombs at the security forces. Tekkari also denied that accusations that police had plundered buildings in Redeyef.

4. (SBU) Loyal opposition parties have also weighed in in support of the GOT. The Popular Unity Party (PUP), the Socialist Democratic Movement (MDS), and the Liberal Social Party (PSL) all issued communiqués on June 8 in which they expressed understanding for the desire of the people of the mining region of Redeyef to improve their social conditions, while arguing that these aspirations do not justify the use of violence. The PUP took issue with the use of molotov cocktails by some individuals, expressing the view that this kind of behavior was not in keeping with Redeyef's traditions of peace. The MDS called for the rejection of all forms of violence. For its part, the PSL emphasized that the people should not violate laws, spread chaos, or threaten civil security.

----- Alienated Protesters, Opposition Tell a Different Story -----

5. (SBU) The official narrative differs substantially from the version of events as described by the opposition. EmbOffs were initially alerted to the incidents by text messages that claimed that police had fired live ammunition into a crowd of protesters. Opposition contacts have since told us that Hafnaoui Maghdaoui was shot and killed, and at least 25 others were wounded. One man is said to be in critical condition, with two bullet wounds. Two of the demonstrators were said to have been shot from behind, an assertion that is backed up by a video reportedly filmed in Redeyef and posted on YouTube on June 9 that shows a man lying on his stomach with an apparent bullet wound in his back. (Note: See <http://www.youtube.com> and query results for "redeyef".)

6. (C) The (unauthorized) National Committee for the Support of the Population in the Mining Regions issued a communique on June 6 that laid out the sequence of events as follows: -- The incidents started with provoking actions between a group of unemployed young men and the police on the morning of June 5. -- In the afternoon of the same day, police broke into houses and shops, destroying or looting goods. -- On June 6, a general strike was announced. Some labor union leaders and citizens expressed the desire to meet with the regional authorities to protest the events of June 5. They were met with tear gas as they approached the Delege's (district leader's) office. -- During the afternoon of June 6, police fired on demonstrators. Local residents alleged that some "suspicious individuals" acted as agents provocateurs to push the police to use stronger security measures. This version of events tracks with the understanding of al-Jazeera correspondent Lotfi Hajji, who met with EmbOffs on June 9. Based on separate conversations he had had with several eyewitnesses, Hajji asserted that there were no molotov cocktails; rather the GOT invented this story after the fact to give cover for the excessive force used by the police. Hajji also noted that, during the evening of June 6, the Tunisian military was deployed to Redeyef to act as a buffer between the local residents and the security police. This seems to have defused the situation, he said. For example, the majority of the town's residents were in the streets for the slain man's funeral on June 7.

7. (C) Hajji faulted the authorities for dealing with a social problem with security mechanisms. He noted that almost everyone he had spoken with from Redeyef had used the expression, "It's as if we are not in Tunisia." This expression, he surmised, encapsulates the sense of alienation that pervades this destitute area and is at odds with GOT propaganda about social and economic advancement. There is also palpable frustration, he said, that the region is not benefiting from the wealth generated by phosphate production. At-Tariq al-Jadeed, the newspaper of the former Communist party, in its June 8 issue took this theme further, posing the question: Where are the phosphate export earnings going, now that there has been a 125 percent increase in the price of phosphates on the international market between the first quarter of 2007 and the same period in 2008? The newspaper estimates that proceeds from phosphate sales this year will total between 2.2-2.4 billion dinars (US \$1.54-2.06 billion), which corresponds roughly to an increase of 1 billion dinar (US \$ 859 million) over last year's sales.

8. (SBU) Independent opposition parties and civil rights organizations echo the protesters' narrative. The National Council for Liberties in Tunisia (CNLT) released a statement on June 7 citing residents of Redeyef who charged that some members of the police had looted several small grocery shops and set a bakery on fire. The CNLT called for the lifting of the police blockade against Redeyef and the return to dialogue. The Progressive Democratic Party (PDP) issued a statement on June 6 criticizing the authorities for firing on young men claiming their right to work and protesting against their living conditions. The PDP warned of continuing, and spreading unrest, unless the authorities undertake a genuine discussion at the national level on issues of unemployment and regional development: "As long as the core issues of unemployment and lack of balance among regions are not solved, the mining regions will continue to be the site of protest movements. As a reaction, the authorities will continue to use force, and the chances that the movement will spread to other regions will be greater. The country will be pushed toward an unclear future."

----- Redeyef, Metlaoui "No-Go" Areas for EmbOff -----

9. (C) DATT sought to travel through Redeyef and Metlaoui en route to Tameghza and/or Tozeur on June 7 and 8. (See septel IIR.) DATT vehicle was stopped multiple times at checkpoints in the Gafsa governorate. Driving south of Gafsa, he was stopped by National Guards, who told him he could not continue in the direction of Redeyef, Tameghza, or Tozeur, since all roads in those directions were "under construction." He pressed for a more credible explanation and ultimately a senior security officer in plain clothes conceded that there had been "disturbances involving the civilian population" and that the area was not considered safe for foreigners.

----- Comment -----

10. (C) Despite opposition calls for an independent commission of inquiry, and the posting of some amateur videos on YouTube, it is unlikely that we will ever know the precise sequence of events in Redeyef. What we do know is that a line has been crossed: on the heels of a recent suicide by a young man in the same region protesting unemployment and oppressive economic conditions (Ref A), another man has been shot and killed, reportedly from behind. Our sense is that the Tunisian population feels sympathy for the plight faced by the unemployed residents of the Gafsa mining region. What is not clear is whether they will buy the Redeyef version of events or that of the government. How these sympathies play out will no doubt influence whether what is fundamentally a socio-economic issue takes on a deeper political and security significance. We will continue to follow developments in this region and report accordingly. End Comment.

Please visit Embassy Tunis' Classified Website at: <http://www.state.sgov.gov/p/nea/tunis/index.cfm> GODEC

Annex VII: De Tunesische Grondwet

Au nom de Dieu, le Clément, le Miséricordieux

Préambule,

Nous, représentants du peuple tunisien, membres de l'Assemblée nationale constituante ;

Fiers du combat de notre peuple pour l'indépendance, l'édification de l'État et la délivrance de la tyrannie, et en réponse à sa libre volonté. En vue de réaliser les objectifs de la Révolution de la liberté et de la dignité, Révolution du 17 décembre 2010 - 14 janvier 2011, fidèles au sang versé par nos braves martyrs et aux sacrifices des Tunisiens et Tunisiennes au fil des générations et rompant avec l'oppression, l'injustice et la corruption ;

Exprimant l'attachement de notre peuple aux enseignements de l'Islam et à ses finalités caractérisés par l'ouverture et la tolérance, ainsi qu'aux valeurs humaines et aux principes universels et supérieurs des droits de l'Homme. S'inspirant de notre patrimoine civilisationnel tel qu'il résulte de la succession des différentes étapes de notre histoire et des mouvements réformistes éclairés qui reposent sur les fondements de notre identité arabe et islamique et sur l'acquis civilisationnel de l'humanité, attachés aux acquis nationaux réalisés par notre peuple ;

En vue d'édifier un régime républicain démocratique et participatif, dans le cadre d'un État civil dans lequel la souveraineté appartient au peuple, par l'alternance pacifique au pouvoir à travers des élections libres et sur le fondement du principe de la séparation des pouvoirs et de leur équilibre, un régime dans lequel le droit de s'organiser reposant sur le pluralisme, la neutralité de l'administration et la bonne gouvernance, constitue le fondement de la compétition politique, un régime dans lequel l'État garantit la primauté de la loi, le respect des libertés et des droits de l'Homme, l'indépendance de la justice, l'égalité de tous les citoyens et citoyennes en droits et en devoirs et l'équité entre les régions ;

Considérant le statut de l'Homme en tant qu'être doué de dignité et en vue de consolider notre appartenance culturelle et civilisationnelle à l'Ummah arabe et islamique, en se basant sur l'unité nationale fondée sur la citoyenneté, la fraternité, l'entraide et la justice sociale, et en vue de consolider l'unité du Maghreb, en tant qu'étape vers la réalisation de l'unité arabe, la complémentarité avec les peuples musulmans et africains et la coopération avec les peuples du monde, en vue de défendre les opprimés en tout lieu et le droit des peuples à disposer d'eux-mêmes, ainsi que la juste cause de tous les mouvements de libération, à leur tête le mouvement de libération de la Palestine, et en vue de combattre toutes les formes d'occupation et de racisme ;

Conscients de la nécessité de contribuer à la protection du milieu naturel et d'un environnement sain, propre à garantir la pérennité de nos ressources naturelles et la permanence d'une vie paisible aux générations futures; concrétisant la volonté du peuple d'être créateur de sa propre histoire, convaincus que la science, le travail et la créativité sont des valeurs humaines supérieures, visant l'excellence et aspirant à offrir son apport à la civilisation, et ce, sur la base de l'indépendance de la décision nationale, de la paix dans le monde et de la solidarité humaine ;

Arrêtons, au nom du peuple et par la grâce de Dieu, la présente Constitution.

Chapitre premier – Des principes généraux

Article premier – La Tunisie est un État libre, indépendant et souverain, l'Islam est sa religion, l'arabe sa langue et la République son régime.

Le présent article ne peut faire l'objet de révision.

Art. 2 – La Tunisie est un État civil, fondé sur la citoyenneté, la volonté du peuple et la primauté du droit.
Le présent article ne peut faire l'objet de révision.

Art. 3 – Le peuple est le titulaire de la souveraineté et la source des pouvoirs. Il les exerce à travers ses représentants élus ou par voie de référendum.

Art. 4 – Le drapeau de la République tunisienne est rouge, en son milieu figure un disque blanc comportant une étoile rouge à cinq branches entourée d'un croissant rouge, conformément à ce qui est prévu par la loi.

L'hymne national de la République tunisienne est «Humat Al-Hima». Il est fixé par loi.

La devise de la République tunisienne est « Liberté, Dignité, Justice, Ordre ».

Art. 5 – La République tunisienne constitue une partie du Maghreb arabe. Elle œuvre pour son unité et prend toutes les mesures pour sa concrétisation.

Art. 6 – L'État protège la religion, garantit la liberté de croyance, de conscience et de l'exercice des cultes. Il assure la neutralité des mosquées et des lieux de culte de l'exploitation partisane.

L'État s'engage à diffuser les valeurs de modération et de tolérance et à protéger le sacré et empêcher qu'on y porte atteinte. Il s'engage également à prohiber et empêcher les accusations d'apostasie, ainsi que l'incitation à la haine et à la violence et à les juguler.

Art. 7 – La famille est la cellule de base de la société. Il incombe à l'État de la protéger.

Art. 8 – La jeunesse est une force active dans la construction de la patrie.

L'État assure les conditions propices au développement des capacités de la jeunesse et à la mise en œuvre de ses potentialités. Il encourage les jeunes à assurer leurs responsabilités et à élargir leur contribution au développement social, économique, culturel et politique.

Art. 9 – La préservation de l'unité nationale et la défense de son intégrité constituent un devoir sacré pour tous les citoyens.

Le service national est obligatoire conformément aux formes et conditions prévues par la loi.

Art. 10 – L'acquiescement de l'impôt et la contribution aux charges publiques, conformément à un système juste et équitable, constituent un devoir.

L'État met en place les mécanismes propres à garantir le recouvrement de l'impôt et la lutte contre l'évasion et la fraude fiscales.

Il veille à la bonne gestion des deniers publics et prend les mesures nécessaires pour les utiliser conformément aux priorités de l'économie nationale. Il agit en vue d'empêcher la corruption et tout ce qui est de nature à porter atteinte à la souveraineté nationale.

Art. 11 – Toute personne investie des fonctions de Président de la République, de Chef du Gouvernement, de membre du Gouvernement, de membre de l'Assemblée des représentants du peuple, de membre des instances constitutionnelles indépendantes ou de toute autre fonction supérieure doit déclarer ses biens, conformément à ce qui est prévu par la loi.

Art. 12 – L'État agit en vue d'assurer la justice sociale, le développement durable et l'équilibre entre les régions, en tenant compte des indicateurs de développement et du principe de l'inégalité compensatrice.

Il assure également l'exploitation rationnelle des ressources nationales.

Art. 13 – Les ressources naturelles appartiennent au peuple tunisien. L'État y exerce sa souveraineté en son nom.

Les accords d'investissement relatifs à ces ressources sont soumis à la commission spéciale de l'Assemblée des représentants du peuple. Les conventions y afférentes sont soumises à l'approbation de l'Assemblée.

Art. 14 – L'État s'engage à renforcer la décentralisation et à la mettre en œuvre sur l'ensemble du territoire national, dans le cadre de l'unité de l'État.

Art. 15 – L'Administration publique est au service du citoyen et de l'intérêt général.

Elle est organisée et agit conformément aux principes de neutralité, d'égalité et de continuité du service public, et conformément aux règles de transparence, d'intégrité, d'efficacité et de redevabilité.

Art. 16 – L'État garantit la neutralité des institutions éducatives de l'exploitation partisane.

Art. 17 – L'État seul est habilité à créer des forces armées et des forces de sûreté intérieure, conformément à la loi et au service de l'intérêt général.

Art. 18 – L'Armée nationale est une armée républicaine.

Elle constitue une force militaire armée fondée sur la discipline et composée et organisée conformément à la loi.

Il lui incombe de défendre la nation, d'assurer son indépendance et son intégrité territoriale.

Elle est assujettie à une neutralité totale. L'armée nationale apporte son concours aux autorités civiles dans les conditions fixées par la loi.

Art. 19 – La sûreté nationale est républicaine ; ses forces sont chargées de maintenir la sécurité et l'ordre public, de protéger les individus, les institutions et les biens, et d'exécuter la loi dans le respect des libertés et de la neutralité totale.

Art. 20 – Les conventions approuvées par le Parlement et ratifiées sont supérieures aux lois et inférieures à la Constitution.

Chapitre II – Des droits et libertés

Art. 21 – Les citoyens et les citoyennes sont égaux en droits et en devoirs. Ils sont égaux devant la loi sans discrimination.

L'État garantit aux citoyens et aux citoyennes les libertés et les droits individuels et collectifs. Il leur assure les conditions d'une vie digne.

Art. 22 – Le droit à la vie est sacré. Il ne peut y être porté atteinte, sauf dans des cas extrêmes fixés par la loi.

Art. 23 – L'État protège la dignité de l'être humain et son intégrité physique et interdit la torture morale ou physique. Le crime de torture est imprescriptible.

Art. 24 – L'État protège la vie privée, l'inviolabilité du domicile et le secret des correspondances, des communications et des données personnelles.

Tout citoyen dispose de la liberté de choisir son lieu de résidence et de circuler à l'intérieur du territoire ainsi que du droit de le quitter.

Art. 25 – Aucun citoyen ne peut être déchu de la nationalité tunisienne, ni être exilé ou extradé, ni empêché de revenir dans son pays.

Art. 26 – Le droit d'asile politique est garanti conformément à ce qui est prévu par la loi, il est interdit d'extrader les personnes qui bénéficient de l'asile politique.

Art. 27 – Tout inculpé est présumé innocent jusqu'à l'établissement de sa culpabilité, au cours d'un procès équitable qui lui assure toutes les garanties nécessaires à sa défense en cours de poursuite et lors du procès.

Art. 28 – La peine est personnelle et ne peut être prononcée qu'en vertu d'un texte de loi antérieur, hormis le cas d'un texte plus favorable à l'inculpé.

Art. 29 – Aucune personne ne peut être arrêtée ou détenue, sauf en cas de flagrant délit ou en vertu d'une décision judiciaire.

Elle est immédiatement informée de ses droits et de l'accusation qui lui est adressée.

Elle a le droit de se faire représenter par un avocat. La durée de l'arrestation ou de la détention est fixée par loi.

Art. 30 – Tout détenu a droit à un traitement humain qui préserve sa dignité. L'État prend en considération l'intérêt de la famille et veille, lors de l'exécution des peines privatives de liberté, à la réhabilitation du détenu et à sa réinsertion dans la société.

Art. 31 – Les libertés d'opinion, de pensée, d'expression, d'information et de publication sont garanties. Aucun contrôle préalable ne peut être exercé sur ces libertés.

Art. 32 – L'État garantit le droit à l'information et le droit d'accès à l'information.

L'État œuvre en vue de garantir le droit d'accès aux réseaux de communication.

Art. 33 – Les libertés académiques et la liberté de la recherche scientifique sont garanties.

L'État assure les ressources nécessaires au progrès de la recherche scientifique et technologique.

Art. 34 – Les droits d'élire, de voter et de se porter candidat sont garantis conformément à ce qui est prévu par la loi. L'État veille à garantir la représentativité de la femme dans les assemblées élues.

Art. 35 – La liberté de constituer des partis politiques, des syndicats et des associations est garantie.

Les partis politiques, les syndicats et les associations s'engagent dans leurs statuts et leurs activités à respecter les dispositions de la Constitution et de la loi, ainsi que la transparence financière et le rejet de la violence.

Art. 36 – Le droit syndical, y compris le droit de grève, est garanti.

Ce droit ne s'applique pas à l'Armée nationale.

Le droit de grève ne s'applique pas aux forces de sécurité intérieure et à la douane.

Art. 37 – La liberté de réunion et de manifestation pacifiques est garantie.

Art. 38 – Tout être humain a droit à la santé.

L'État garantit la prévention et les soins de santé à tout citoyen et assure les moyens nécessaires à la sécurité et à la qualité des services de santé.

L'État garantit la gratuité des soins pour les personnes sans soutien ou ne disposant pas de ressources suffisantes.

Il garantit le droit à une couverture sociale conformément à ce qui est prévu par la loi.

Art. 39 – L'instruction est obligatoire jusqu'à l'âge de seize ans.

L'État garantit le droit à l'enseignement public et gratuit à tous ses niveaux.

Il veille à mettre les moyens nécessaires au service d'une éducation, d'un enseignement et d'une formation de qualité.

L'État veille également à l'enracinement des jeunes générations dans leur identité arabe et islamique et leur appartenance nationale.

Il veille à la consolidation de la langue arabe, sa promotion et sa généralisation.

Il encourage l'ouverture sur les langues étrangères et les civilisations. Il veille à la diffusion de la culture des droits de l'Homme.

Art. 40 – Tout citoyen et toute citoyenne a droit au travail. L'État prend les mesures nécessaires afin de le garantir sur la base du mérite et de l'équité.

Tout citoyen et toute citoyenne a droit au travail dans des conditions favorables et avec un salaire équitable.

Art. 41 – Le droit de propriété est garanti, il ne peut y être porté atteinte que dans les cas et avec les garanties prévues par la loi.

La propriété intellectuelle est garantie.

Art. 42 – Le droit à la culture est garanti.

La liberté de création est garantie. L'État encourage la créativité culturelle et soutient la culture nationale dans son enracinement, sa diversité et son renouvellement, en vue de consacrer les valeurs de tolérance, de rejet de la violence, d'ouverture sur les différentes cultures et de dialogue entre les civilisations.

L'État protège le patrimoine culturel et en garantit le droit au profit des générations futures.

Art. 43 – L'État encourage le sport et s'emploie à fournir les moyens nécessaires à l'exercice des activités sportives et de loisir.

Art. 44 – Le droit à l'eau est garanti.

Il est du devoir de l'État et de la société de préserver l'eau et de veiller à la rationalisation de son exploitation.

Art. 45 – L'État garantit le droit à un environnement sain et équilibré et contribue à la protection du milieu. Il incombe à l'État de fournir les moyens nécessaires à l'élimination de la pollution de l'environnement.

Art. 46 – L'État s'engage à protéger les droits acquis de la femme et veille à les consolider et les promouvoir.

L'État garantit l'égalité des chances entre l'homme et la femme pour l'accès aux diverses responsabilités et dans tous les domaines.

L'État s'emploie à consacrer la parité entre la femme et l'homme dans les assemblées élues.

L'État prend les mesures nécessaires en vue d'éliminer la violence contre la femme.

Art. 47 – La dignité, la santé, les soins, l'éducation et l'instruction constituent des droits garantis à l'enfant par son père et sa mère et par l'État.

L'État doit assurer aux enfants toutes les formes de protection sans discrimination et conformément à l'intérêt supérieur de l'enfant.

Art. 48 – L'État protège les personnes handicapées contre toute discrimination.

Tout citoyen handicapé a droit, en fonction de la nature de son handicap, de bénéficier de toutes les mesures propres à lui garantir une entière intégration au sein de la société, il incombe à l'État de prendre toutes les mesures nécessaires à cet effet.

Art. 49 – Sans porter atteinte à leur substance, la loi fixe les restrictions relatives aux droits et libertés garantis par la Constitution et à leur exercice.

Ces restrictions ne peuvent être établies que pour répondre aux exigences d'un État civil et démocratique, et en vue de sauvegarder les droits d'autrui ou les impératifs de la sûreté publique, de la défense nationale, de la santé publique ou de la moralité publique tout en respectant la proportionnalité entre ces restrictions et leurs justifications.

Les instances juridictionnelles assurent la protection des droits et libertés contre toute atteinte.

Aucune révision ne peut porter atteinte aux acquis en matière de droits de l'Homme et de libertés garantis par la présente Constitution.

Chapitre III – Du pouvoir législatif

Art. 50 – Le peuple exerce le pouvoir législatif à travers ses représentants à l'Assemblée des représentants du peuple ou par voie de référendum.

Art. 51 – Le siège de l'Assemblée des représentants du peuple est fixé à la capitale, Tunis. L'Assemblée peut, dans les circonstances exceptionnelles, tenir ses séances en tout autres lieu du territoire de la République.

Art. 52 – L'Assemblée des représentants du peuple jouit de l'autonomie administrative et financière dans le cadre du budget de l'État.

L'Assemblée des représentants du peuple établit son règlement intérieur et l'adopte à la majorité absolue de ses membres.

L'État met à la disposition de l'Assemblée les ressources humaines et matérielles nécessaires au député pour le bon exercice de ses fonctions.

Art. 53 – La candidature à la députation à l'Assemblée des représentants du peuple est un droit à tout électeur de nationalité tunisienne depuis dix ans au moins, âgé d'au moins vingt-trois ans révolus, le jour de la présentation de sa candidature, et ne faisant l'objet d'aucune mesure d'interdiction prévue par la loi.

Art. 54 – Est électeur tout citoyen de nationalité tunisienne, âgé de dix-huit ans révolus et remplissant les conditions fixées par la loi électorale.

Art. 55 – Les membres de l'Assemblée des représentants du peuple sont élus au suffrage universel, libre, direct, secret, honnête et transparent, conformément à la loi électorale.

La loi électorale garantit le droit de vote et la représentation des Tunisiens à l'étranger au sein de l'Assemblée des représentants du peuple.

Art. 56 – L'Assemblée des représentants du peuple est élue pour un mandat de cinq ans au cours des soixante derniers jours de la législature.

Au cas où les élections ne pourraient avoir lieu en raison d'un péril imminent, le mandat de l'Assemblée est prorogé par loi.

Art. 57 – L'Assemblée des représentants du peuple se réunit en session ordinaire débutant au cours du mois d'octobre de chaque année et prenant fin au cours du mois de juillet, toutefois la première session de la législature de l'Assemblée des représentants du peuple débute dans un délai maximum de quinze jours à compter de la proclamation des résultats définitifs des élections, sur convocation du Président de l'Assemblée sortante.

Dans le cas où le début de la première session de la législature coïncide avec les vacances de l'Assemblée des représentants du peuple, une session extraordinaire est ouverte, jusqu'à l'octroi de confiance au Gouvernement.

L'Assemblée des représentants du peuple se réunit en session extraordinaire au cours des vacances parlementaires, à la demande du Président de la République ou du Chef du Gouvernement ou du tiers de ses membres, pour examiner un ordre du jour déterminé.

Art. 58 – Chaque membre de l'Assemblée des représentants du peuple prête, lors de la prise de ses fonctions, le serment suivant : «Je jure par Dieu Tout-Puissant de servir la patrie avec dévouement, de respecter les dispositions de la Constitution et d'être totalement loyal envers la Tunisie ».

Art. 59 – Lors de sa première séance, l'Assemblée des représentants du peuple élit un Président parmi ses membres.

L'Assemblée des représentants du peuple constitue des commissions permanentes et des commissions spéciales. La composition et la répartition des responsabilités au sein de ces commissions se font sur la base de la représentation proportionnelle.

L'Assemblée des représentants du peuple peut constituer des commissions d'enquête. Toutes les autorités doivent les aider dans l'exercice de leurs attributions.

Art. 60 – L'opposition est une composante principale de l'Assemblée des représentants du peuple. Elle jouit des droits lui permettant de mener à bien ses fonctions dans le cadre de l'action parlementaire et lui garantissant la représentativité adéquate et effective dans tous les organes de l'Assemblée ainsi que dans ses activités internes et externes.

La présidence de la commission des finances et le poste de rapporteur de la commission des relations extérieures lui reviennent de droit.

Il lui revient également, une fois par an, de constituer et présider une commission d'enquête. Il lui incombe de participer activement et de façon constructive au travail parlementaire.

Art. 61 – Le vote au sein de l'Assemblée est personnel et ne peut être délégué.

Art. 62 – L'initiative des lois est exercée par des propositions de loi émanant de dix députés au moins ou par des projets de loi émanant du Président de la République ou du Chef du Gouvernement.

Le Chef du Gouvernement est seul habilité à présenter les projets de loi d'approbation des traités et les projets de loi de finances.

Les projets de loi ont la priorité.

Art. 63 – Les propositions de loi ou d'amendement présentées par les députés ne sont pas recevables si leur adoption porte atteinte aux équilibres financiers de l'État établis par les lois de finances.

Art. 64 – L'Assemblée des représentants du peuple adopte les projets de loi organique à la majorité absolue de ses membres et les projets de loi ordinaire à la majorité des membres présents, à condition que cette majorité ne soit pas inférieure au tiers des membres de l'Assemblée.

Le projet de loi organique ne peut être soumis à la délibération en séance plénière de l'Assemblée des représentants du peuple qu'à l'expiration d'un délai de quinze jours après son dépôt auprès de la commission compétente.

Art. 65 – Sont pris sous forme de loi ordinaire, les textes relatifs :

- à la création de catégories d'établissements publics et d'entreprises publiques ainsi qu'aux procédures de leur cession ;
- à la nationalité ;
- aux obligations civiles et commerciales ;
- aux procédures devant les différentes catégories de juridictions ;
- à la détermination des crimes et délits et aux peines qui leur sont applicables, ainsi qu'aux contraventions sanctionnées par une peine privative de liberté
- à l'amnistie générale ;

- à la détermination de l'assiette des impôts et contributions, de leurs taux et des procédures de leur recouvrement ;

- au régime d'émission de la monnaie ;
- aux emprunts et aux engagements financiers de l'État ;

- à la détermination des emplois supérieurs ;

- à la déclaration du patrimoine ;

- aux garanties fondamentales accordées aux fonctionnaires civils et militaires ;

- au régime de ratification des traités ;

- aux lois de finances, de règlement du budget et d'approbation des plans de développement ;

- aux principes fondamentaux du régime de la propriété et des droits réels et de l'enseignement, de la recherche scientifique, de la culture, de la santé publique, de l'environnement, de l'aménagement du territoire et de l'urbanisme, de l'énergie, du droit du travail et de la sécurité sociale.

Sont pris sous forme de loi organique, les textes relatifs aux matières suivantes :

- l'approbation des traités ;

- l'organisation de la justice et de la magistrature

- l'organisation de l'information, de la presse et de l'édition ;

- l'organisation des partis politiques, des syndicats, des associations, des organisations et des ordres professionnels ainsi que leur financement ;

- l'organisation de l'Armée nationale ;

- l'organisation des forces de sécurité intérieure et de la douane ;

- la loi électorale ;

- la prorogation du mandat de l'Assemblée des représentants du peuple conformément aux dispositions de l'article 56 ;

- la prorogation du mandat présidentiel conformément aux dispositions de l'article 75 ;

- les libertés et les droits de l'Homme ;

- le statut personnel ;

- les devoirs fondamentaux de la citoyenneté ;

- le pouvoir local ;

- l'organisation des instances constitutionnelles ;

- la loi organique du budget.

Les matières autres que celles qui sont du domaine de la loi relèvent du domaine du pouvoir réglementaire général.

Art. 66 – La loi autorise les recettes et les dépenses de l'État conformément aux conditions prévues par la loi organique du budget.

L'Assemblée des représentants du peuple adopte les projets de loi de finances et de règlement du budget, conformément aux conditions prévues par la loi organique du budget.

Le projet de loi de finances est soumis à l'Assemblée au plus tard le 15 octobre. Il est adopté au plus tard le 10 décembre.

Dans les deux jours qui suivent son adoption, le Président de la République peut renvoyer le projet à l'Assemblée pour une deuxième lecture. Dans ce cas, l'Assemblée se réunit pour un deuxième examen dans les trois jours qui suivent l'exercice du droit de renvoi.

Dans les trois jours qui suivent l'adoption de la loi par l'Assemblée en deuxième lecture, après renvoi ou après l'expiration des délais de renvoi sans qu'il ait été exercé, les parties visées au 1er tiret de l'article 120, peuvent intenter un recours en inconstitutionnalité contre les dispositions de la loi de finances, devant la Cour constitutionnelle qui statue dans un délai n'excédant pas les cinq jours qui suivent le recours.

Si la Cour constitutionnelle déclare l'inconstitutionnalité, elle transmet sa décision au Président de la République, qui la transmet à son tour au Président de l'Assemblée des

représentants du peuple, le tout dans un délai ne dépassant pas deux jours, à compter de la date de la décision de la Cour. L'Assemblée adopte le projet dans les trois jours, à compter de la réception de la décision de la Cour constitutionnelle.

Si la constitutionnalité du projet est confirmée ou si le projet est adopté en seconde lecture après renvoi ou si les délais de renvoi et de recours pour inconstitutionnalité ont expiré sans qu'il y ait exercice de l'un d'eux, le Président de la République promulgue le projet de loi de finances dans un délai de deux jours. Dans tous les cas, la promulgation intervient au plus tard le 31 décembre.

Si à la date du 31 décembre le projet de loi de finances n'a pas été adopté, il peut être mis en vigueur, en ce qui concerne les dépenses, par tranches trimestrielles renouvelables, et ce, par décret présidentiel. Les recettes sont perçues conformément aux lois en vigueur.

Art. 67 – Sont soumis à l'approbation de l'Assemblée des représentants du peuple, les traités commerciaux et ceux relatifs à l'organisation internationale, aux frontières de l'État, aux engagements financiers de l'État, à l'état des personnes, ou portant des dispositions à caractère législatif.

Les traités n'entrent en vigueur qu'après leur ratification.

Art. 68 – Aucune poursuite judiciaire civile ou pénale ne peut être engagée contre un membre de l'Assemblée des représentants du peuple, ni celui-ci être arrêté ou jugé, en raison d'opinions ou de propositions émises ou d'actes accomplis en rapport avec ses fonctions parlementaires.

Art. 69 – Si un député se prévaut par écrit de son immunité pénale, il ne peut être ni poursuivi, ni arrêté durant son mandat, dans le cadre d'une accusation pénale, tant que son immunité n'a pas été levée.

Toutefois, en cas de flagrant délit, il peut être procédé à son arrestation, le Président de l'Assemblée est informé sans délai et il est mis fin à la détention si le bureau de l'Assemblée le requiert.

Art. 70 – En cas de dissolution de l'Assemblée des représentants du peuple, le Président de la République peut prendre, en accord avec le Chef du Gouvernement, des décrets lois qui seront soumis à l'approbation de l'Assemblée au cours de la session ordinaire suivante.

L'Assemblée des représentants du peuple peut, au trois-cinquième de ses membres, habiliter par une loi, le Chef du Gouvernement, pour une période ne dépassant pas deux mois et, en vue d'un objectif déterminé, à prendre des décrets lois, dans le domaine relevant de la loi. À l'expiration de cette période, ces décrets lois sont soumis à l'approbation de l'Assemblée. Le régime électoral est excepté du domaine des décrets lois.

Chapitre IV – Du pouvoir exécutif

Art. 71 – Le pouvoir exécutif est exercé par le Président de la République et un Gouvernement présidé par le Chef du Gouvernement.

Section première – Du Président de la République

Art. 72 – Le Président de la République est le Chef de l'État et le symbole de son unité. Il garantit son indépendance et sa continuité et veille au respect de la Constitution.

Art. 73 – Le siège officiel de la présidence de la République est fixé à la capitale, Tunis. Il peut être, dans les circonstances exceptionnelles, transféré en tout autre lieu du territoire de la République.

Art. 74 – La candidature à la présidence de la République est un droit pour toute électrice ou tout électeur de nationalité tunisienne par la naissance et de confession musulmane.

Le candidat doit être âgé de 35 ans au moins au jour du dépôt de sa candidature. S'il est titulaire d'une nationalité autre que la nationalité tunisienne, il doit inclure dans son dossier de candidature, un engagement de renoncer à l'autre nationalité dès après la proclamation de son élection en tant que Président de la République.

Le candidat est présenté par un nombre de membres de l'Assemblée des représentants du peuple, de présidents de conseils de collectivités locales élues ou d'électeurs inscrits, et ce, conformément à la loi électorale.

Art. 75 – Le Président de la République est élu au cours des soixante derniers jours du mandat présidentiel, pour un mandat de cinq ans au suffrage universel, libre, direct, secret, honnête et transparent et à la majorité absolue des suffrages exprimés.

Dans le cas où la majorité absolue n'est obtenue par aucun candidat au premier tour du scrutin, il est procédé à un second tour au cours des deux semaines qui suivent la proclamation des résultats définitifs du premier tour.

Les deux candidats ayant obtenu le plus grand nombre de voix au premier tour se présentent au second tour.

En cas de décès de l'un des candidats pour le premier tour ou de l'un des deux candidats pour le second tour, il est procédé à la réouverture des candidatures, avec de nouvelles dates pour les élections, dans un délai n'excédant pas les quarante-cinq jours. Le retrait de candidature au premier tour ou au deuxième tour n'est pas pris en compte.

En cas d'impossibilité de procéder aux élections à la date fixée pour cause de péril imminent, le mandat Présidentiel est prorogé par loi.

Nul ne peut exercer les fonctions de Président de la République pour plus de deux mandats entiers, successifs ou séparés.

En cas de démission, le mandat en cours est considéré comme un mandat présidentiel entier.

Aucun amendement ne peut augmenter en nombre ou en durée les mandats présidentiels.

Art. 76 – Le Président de la République élu prête devant l'Assemblée des représentants du peuple le serment suivant : « Je jure par Dieu Tout-Puissant de sauvegarder l'indépendance de la Tunisie et l'intégrité de son territoire, de respecter sa Constitution et ses lois, de veiller à ses intérêts et de lui être loyal ».

Le Président de la République ne peut cumuler ses fonctions avec aucune autre responsabilité partisane.

Art. 77 – Le Président de la République représente l'État.

Il lui appartient de déterminer les politiques générales dans les domaines de la défense, des relations étrangères et de la sécurité nationale relative à la protection de l'État et du territoire national des menaces intérieures et extérieures, et ce, après consultation du Chef du Gouvernement.

Il est également habilité à :

- dissoudre l'Assemblée des représentants du peuple dans les cas prévus par la Constitution. Toutefois, l'Assemblée ne peut être dissoute pendant les six mois qui suivent le vote de confiance du premier Gouvernement après les élections législatives ou pendant les six derniers mois du mandat présidentiel ou de la législature ;
- présider le Conseil de la sécurité nationale auquel doivent être convoqués le Chef du Gouvernement et le Président de l'Assemblée des représentants du peuple ;
- assurer le haut commandement des forces armées ;
- déclarer la guerre et conclure la paix après approbation de l'Assemblée des représentants du peuple à la majorité des trois-cinquième de ses membres et envoyer des troupes à l'étranger après l'accord du Président de l'Assemblée des représentants du peuple et du Chef du Gouvernement.

L'Assemblée doit se réunir pour en délibérer dans un délai ne dépassant pas les soixante jours à partir de la date de la décision d'envoi des troupes ;

- prendre les mesures qu'impose l'état d'exception et les proclamer conformément à l'article 80 ;
- ratifier les traités et ordonner leur publication ;
- décerner les décorations ;
- accorder la grâce.

Art. 78 – Le Président de la République procède, par voie de décrets présidentiels :

- à la nomination du Mufti de la République tunisienne et met fin à ses fonctions ;
- aux nominations aux emplois supérieurs à la Présidence de la République et aux établissements qui en relèvent et peut y mettre fin. Ces emplois supérieurs sont fixés par loi ;
- aux nominations aux emplois supérieurs militaires, diplomatiques et de la sûreté nationale et peut y mettre fin, après consultation du Chef du Gouvernement. Ces emplois supérieurs sont fixés par loi ;
- à la nomination du Gouverneur de la Banque centrale sur proposition du Chef du Gouvernement et après approbation de la majorité absolue des membres de l'Assemblée des représentants du peuple.

Il est mis fin à ses fonctions selon les mêmes modalités ou à la demande de tiers des membres de l'Assemblée des représentants du peuple et l'approbation de la majorité absolue de ses membres.

Art. 79 – Le Président de la République peut s'adresser à l'Assemblée des représentants du peuple.

Art. 80 – En cas de péril imminent menaçant l'intégrité nationale, la sécurité ou l'indépendance du pays et entravant le fonctionnement régulier des pouvoirs publics, le Président de la République peut prendre les mesures qu'impose l'état d'exception, après consultation du Chef du Gouvernement, du Président de l'Assemblée des représentants du peuple et après en avoir informé le Président de la Cour constitutionnelle.

Il annonce ces mesures dans un message au peuple.

Ces mesures doivent avoir pour objectif de garantir, dans les plus brefs délais, le retour au fonctionnement régulier des pouvoirs publics.

Durant cette période, l'Assemblée des représentants du peuple est considérée en état de session permanente.

Dans cette situation, le Président de la République ne peut dissoudre l'Assemblée des représentants du peuple et il ne peut être présenté de motion de censure contre le Gouvernement.

Trente jours après l'entrée en vigueur de ces mesures, et à tout moment par la suite, la Cour constitutionnelle peut être saisie, à la demande du Président de l'Assemblée des représentants du peuple ou de trente de ses membres, pour statuer sur le maintien de l'état d'exception.

La Cour prononce sa décision en audience publique dans un délai n'excédant pas quinze jours.

Ces mesures prennent fin dès la cessation de leurs motifs. Le Président de la République adresse à ce sujet un message au peuple.

Art. 81 – Le Président de la République promulgue les lois et ordonne leur publication au Journal officiel de la République tunisienne, dans un délai n'excédant pas quatre jours à compter :

- De l'expiration des délais de recours en inconstitutionnalité et de renvoi sans que l'un d'eux ait été exercé ;
- De l'expiration du délai de renvoi sans exercice de ce dernier, suite au prononcé d'une décision de constitutionnalité ou dans le cas de transmission obligatoire du projet de loi au

Président de la République conformément aux dispositions du troisième paragraphe de l'article 121 ;

– De l'expiration du délai de recours en inconstitutionnalité d'un projet de loi renvoyé par le Président de la République et adopté par l'Assemblée dans une version amendée ;

– De l'adoption sans amendement par l'Assemblée en seconde lecture et après renvoi, d'un projet de loi n'ayant pas fait l'objet d'un recours en inconstitutionnalité à l'issue de la première adoption ou ayant été déclaré conforme à la Constitution ou ayant été transmis obligatoirement au Président de la République conformément aux dispositions du troisième paragraphe de l'article 121 ;

– Du prononcé par la Cour d'une décision de constitutionnalité ou de la transmission obligatoire du projet de loi au Président de la République conformément aux dispositions du troisième paragraphe de l'article 121, dans le cas où le projet a précédemment été renvoyé par le Président de la République et a été adopté par l'Assemblée dans une version amendée.

À l'exception des projets de loi constitutionnelle, le Président de la République peut, en motivant sa décision, renvoyer le projet à l'Assemblée pour une seconde lecture, dans un délai de 5 jours à compter :

– De l'expiration du délai de recours en inconstitutionnalité sans exercice de ce dernier, conformément aux dispositions 1er tiret de l'article 120 ;

– Du prononcé d'une décision de constitutionnalité ou de la transmission obligatoire du projet de loi au Président de la République, conformément aux dispositions du troisième paragraphe de l'article 121, en cas de recours au sens des dispositions du 1er tiret de l'article 120.

Les projets de loi ordinaire sont adoptés, après renvoi, à la majorité absolue des membres de l'Assemblée, les projets de loi organique sont adoptés à la majorité des trois-cinquièmes des membres.

Art. 82 – Exceptionnellement et au cours du délai de renvoi, le Président de la République peut décider de soumettre au référendum les projets de loi adoptés par l'Assemblée des représentants du peuple relatifs à l'approbation des traités internationaux, aux libertés et droits de l'Homme ou au statut personnel.

Le recours au référendum vaut renonciation au droit de renvoi.

Si le référendum aboutit à l'adoption du projet, le Président de la République le promulgue et ordonne sa publication dans un délai n'excédant pas dix jours à compter de la date de proclamation des résultats.

La loi électorale fixe les modalités du référendum et de proclamation de ses résultats.

Art. 83 – En cas d'empêchement provisoire d'exercer ses fonctions, le Président de la République peut déléguer ses pouvoirs au Chef du Gouvernement pour une période n'excédant pas trente jours, renouvelable une seule fois.

Le Président de la République informe le Président de l'Assemblée des représentants du peuple de la délégation provisoire de ses pouvoirs.

Art. 84 – En cas de vacance provisoire de la fonction de Président de la République pour des motifs qui rendent impossible la délégation de ses pouvoirs, la Cour constitutionnelle se réunit sans délai et constate la vacance provisoire, le Chef du Gouvernement remplace le Président de la République.

La durée de la vacance provisoire ne peut excéder soixante jours.

Si la vacance provisoire excède les soixante jours ou en cas de présentation par le Président de la République de sa démission écrite au Président de la Cour constitutionnelle, de décès ou

d'incapacité permanente ou pour tout autre motif de vacance définitive, la Cour constitutionnelle se réunit sans délai, constate la vacance définitive et en informe le Président de l'Assemblée des représentants du peuple qui est sans délai investi des fonctions de Président de la République par intérim, pour une période de quarante-cinq jours au moins et de quatre-vingt-dix jours au plus.

Art. 85 – En cas de vacance définitive, le Président de la République par intérim prête le serment constitutionnel devant l'Assemblée des représentants du peuple, et le cas échéant, devant le bureau de l'Assemblée, ou devant la Cour constitutionnelle en cas de dissolution de l'Assemblée.

Art. 86 – Au cours de la vacance provisoire ou définitive, le Président de la République par intérim exerce les fonctions présidentielles.

Il ne peut prendre l'initiative d'une révision de la Constitution, recourir au référendum ou dissoudre l'Assemblée des représentants du peuple.

Au cours de la période d'intérim présidentiel, il est procédé à l'élection d'un nouveau Président pour un mandat présidentiel entier, il ne peut également être présenté de motion de censure contre le Gouvernement.

Art. 87 – Le Président de la République bénéficie de l'immunité durant son mandat ; tous les délais de prescription et de déchéance sont suspendus à son encontre. Les actions peuvent reprendre leur cours après la fin de son mandat.

Le Président de la République ne peut être poursuivi pour les actes accomplis dans l'exercice de ses fonctions.

Art. 88 – Les membres de l'Assemblée des représentants du peuple peuvent, à la majorité, présenter une motion motivée pour mettre fin au mandat du Président de la République en raison d'une violation grave de la Constitution.

La motion doit être approuvée par les deux-tiers des membres de l'Assemblée.

Dans ce cas, l'affaire est renvoyée devant la Cour constitutionnelle qui statue à la majorité des deux-tiers de ses membres.

En cas de condamnation, la Cour constitutionnelle ne peut prononcer que la destitution, sans préjudice, le cas échéant, des poursuites pénales.

La décision de destitution prive le Président de la République du droit de se porter candidat à toute autre élection.

Section II – Du Gouvernement

Art. 89 – Le Gouvernement se compose du Chef du Gouvernement, de ministres et de secrétaires d'État choisis par le Chef du Gouvernement, et en concertation avec le Président de la République en ce qui concerne les ministères des Affaires étrangères et de la Défense.

Dans un délai d'une semaine suivant la proclamation des résultats définitifs des élections, le Président de la République charge le candidat du parti politique ou de la coalition électorale ayant obtenu le plus grand nombre de sièges au sein de l'Assemblée des représentants du peuple de former le Gouvernement dans un délai d'un mois renouvelable une seule fois.

En cas d'égalité du nombre de sièges, il est tenu compte pour la désignation, du nombre de voix obtenues.

Si le Gouvernement n'est pas formé au terme du délai fixé ou si la confiance de l'Assemblée des représentants du peuple n'est pas obtenue, le Président de la République engage, dans un délai de dix jours, des consultations avec les partis, les coalitions et les groupes parlementaires, en vue de charger la personnalité la mieux à même d'y parvenir de former un Gouvernement, dans un délai maximum d'un mois.

Si dans les quatre mois suivant la première désignation, les membres de l'Assemblée des représentants du peuple n'ont pas accordé la confiance au Gouvernement, le Président de la République peut dissoudre l'Assemblée des représentants du peuple et convoquer de nouvelles élections législatives dans un délai de quarante-cinq jours au plus tôt et de quatre-vingt-dix jours au plus tard.

Le Gouvernement présente un exposé sommaire de son programme d'action devant l'Assemblée des représentants du peuple afin d'obtenir sa confiance à la majorité absolue de ses membres.

Dans le cas où le Gouvernement obtient la confiance de l'Assemblée, le Président de la République procède sans délai à la nomination du Chef du Gouvernement et de ses membres.

Le Chef du Gouvernement et les membres du Gouvernement prêtent, devant le Président de la République, le serment suivant :

« Je jure par Dieu Tout-Puissant d'œuvrer avec dévouement pour le bien de la Tunisie, de respecter sa Constitution et ses lois, de veiller à ses intérêts et de lui être loyal.»

Art. 90 – Il est interdit de cumuler les fonctions de membre du Gouvernement avec celles de membre de l'Assemblée des représentants du peuple.

La loi électorale fixe les modalités par lesquelles il est pourvu à la vacance.

Le Chef du Gouvernement et ses membres ne peuvent exercer aucune autre fonction.

Art. 91 – Sous réserve des dispositions de l'article 77, le Chef du Gouvernement détermine la politique générale de l'État et veille à sa mise en œuvre.

Art. 92 – Relèvent de la compétence du Chef du Gouvernement :

- la création, la modification, la suppression des ministères et secrétariats d'État, la détermination de leurs compétences et de leurs attributions, après délibération du Conseil des ministres ;
- la cessation de fonction d'un ou de plusieurs membres du Gouvernement ou l'examen de sa démission, et en concertation avec le Président de la République en ce qui concerne le Ministre des Affaires étrangères ou le Ministre de la Défense ;
- la création, la modification ou la suppression des établissements publics et d'entreprises publiques et services administratifs, ainsi que la détermination de leurs compétences et de leurs attributions, après délibération du Conseil des ministres, à l'exception de ceux qui relèvent de la Présidence de la République dont la création, la modification et la suppression interviennent sur proposition du Président de la République ;
- les nominations aux emplois civils supérieurs et leurs cessations. Ces emplois sont fixés par loi.

Le Chef du Gouvernement informe le Président de la République des décisions prises dans le cadre de ses compétences précitées.

Le Chef du Gouvernement dispose de l'Administration et conclut les traités internationaux à caractère technique.

Le Gouvernement veille à l'exécution des lois. Le Chef du Gouvernement peut déléguer certaines de ses prérogatives aux ministres.

En cas d'empêchement provisoire d'exercer ses fonctions, le Chef du Gouvernement délègue ses pouvoirs à l'un des ministres.

Art. 93 – Le Chef du Gouvernement préside le Conseil des ministres.

Le Conseil des ministres se réunit à la demande du Chef du Gouvernement qui fixe son ordre du jour.

Le Président de la République préside obligatoirement le Conseil des ministres dans les domaines de la défense, des relations extérieures et de la sécurité nationale relative à la protection de l'État et du territoire national contre les menaces intérieures et extérieures.

Le Président de la République peut également assister aux autres réunions du Conseil des ministres et, dans ce cas, il préside le Conseil.

Tous les projets de loi font l'objet de délibération en Conseil des ministres.

Art. 94 – Le Chef du Gouvernement exerce le pouvoir réglementaire général ; il prend les décrets à caractère individuel qu'il signe après délibération du Conseil des ministres.

Les décrets émanant du Chef du Gouvernement sont dénommés décrets gouvernementaux.

Les décrets à caractère réglementaire sont contresignés par chaque ministre intéressé.

Le Chef du Gouvernement vise les arrêtés à caractère réglementaire pris par les ministres.

Art. 95 – Le Gouvernement est responsable devant l'Assemblée des représentants du peuple.

Art. 96 – Tout membre de l'Assemblée des représentants du peuple peut adresser au Gouvernement des questions écrites ou orales, conformément à ce qui est prévu par le règlement intérieur de l'Assemblée.

Art. 97 – Une motion de censure peut être votée contre le Gouvernement, suite à une demande motivée, présentée au Président de l'Assemblée des représentants du peuple par au moins le tiers de ses membres.

La motion de censure ne peut être votée qu'à l'expiration d'un délai de quinze jours à compter de son dépôt auprès de la présidence de l'Assemblée.

Le retrait de confiance au Gouvernement requiert l'approbation de la majorité absolue des membres de l'Assemblée et la présentation d'un candidat en remplacement du Chef du Gouvernement dont la candidature doit être approuvée lors du même vote et que le Président de la République charge de former un Gouvernement, conformément aux dispositions de l'article 89.

Si la majorité indiquée n'est pas atteinte, une nouvelle motion de censure ne peut être présentée contre le Gouvernement qu'à l'expiration d'un délai de six mois.

L'Assemblée des représentants du peuple peut retirer sa confiance à l'un des membres du Gouvernement, suite à une demande motivée, présentée au président de l'Assemblée par un tiers au moins des membres. Le retrait de confiance a lieu à la majorité absolue.

Art. 98 – La démission du Chef du Gouvernement vaut démission de l'ensemble du Gouvernement.

La démission est présentée par écrit au Président de la République qui en informe le Président de l'Assemblée des représentants du peuple.

Le Chef du Gouvernement peut demander à l'Assemblée des représentants du peuple un vote de confiance sur la poursuite de l'action du Gouvernement.

Le vote a lieu à la majorité absolue des membres de l'Assemblée des représentants du peuple.

Si l'Assemblée ne renouvelle pas sa confiance au Gouvernement, il est réputé démissionnaire.

Dans les deux cas, le Président de la République charge la personnalité la mieux à même d'y parvenir de former un Gouvernement conformément aux dispositions de l'article 89.

Art. 99 – Le Président de la République peut demander à l'Assemblée des représentants du peuple, deux fois au maximum durant tout le mandat présidentiel, le vote de confiance sur la poursuite de l'action du Gouvernement.

Le vote a lieu à la majorité absolue des membres de l'Assemblée des représentants du peuple.

Si l'Assemblée ne renouvelle pas sa confiance au Gouvernement, il est réputé démissionnaire.

Dans ce cas, le Président de la République charge la personnalité la mieux à même d'y parvenir de former un Gouvernement, dans un délai maximum des trente jours, conformément aux paragraphes 1er, 5 et 6 de l'article 89.

Si le Gouvernement n'est pas formé dans le délai prescrit ou s'il n'obtient pas la confiance de l'Assemblée des représentants du peuple, le Président de la République peut dissoudre l'Assemblée des représentants du peuple et appeler à des élections législatives anticipées, dans un délai de quarante-cinq jours au minimum et quatre-vingt-dix jours au maximum.

Si les deux fois, l'Assemblée renouvelle sa confiance au Gouvernement, le Président de la République est réputé démissionnaire.

Art. 100 – En cas de vacance définitive au poste de Chef du Gouvernement, pour quelque motif que ce soit, excepté les deux cas de démission et du retrait de confiance, le Président de la République charge le candidat du parti ou de la coalition au pouvoir de former un Gouvernement dans un délai d'un mois.

Si le Gouvernement n'est pas formé à l'expiration de ce délai ou qu'il n'a pas obtenu la confiance, le Président de la République charge la personnalité la mieux à même d'y parvenir de former un Gouvernement.

Cette personnalité se présente devant l'Assemblée des représentants du peuple, afin d'obtenir la confiance conformément aux dispositions de l'article 89.

Le Gouvernement, dont les fonctions ont pris fin, continue à gérer les affaires sous la direction de l'un de ses membres, choisi par le Conseil des ministres et nommé par le Président de la République, jusqu'à la prise de fonction du nouveau Gouvernement.

Art. 101 – Les conflits de compétence entre le Président de la République et le Chef du Gouvernement sont soumis à la Cour constitutionnelle.

Celle-ci statue, dans un délai d'une semaine, sur demande de la partie la plus diligente.

Chapitre V – Du pouvoir judiciaire

Art. 102 – La magistrature est un pouvoir indépendant, qui garantit l'instauration de la justice, la suprématie de la Constitution, la souveraineté de la loi et la protection des droits et libertés.

Le magistrat est indépendant.

Il n'est soumis, dans l'exercice de ses fonctions, qu'à l'autorité de la loi.

Art. 103 – Le magistrat doit être compétent. Il est tenu par l'obligation de neutralité et d'intégrité. Il répond de toute défaillance dans l'accomplissement de ses devoirs.

Art. 104 – Le magistrat bénéficie de l'immunité pénale et ne peut être poursuivi ou arrêté, tant qu'elle n'est pas levée.

En cas de flagrant délit, il peut être arrêté et le Conseil de la magistrature dont il relève doit en être informé et statue sur la demande de levée de l'immunité.

Art. 105 – La profession d'avocat est libre et indépendante. Elle participe à l'instauration de la justice et à la défense des droits et libertés.

L'avocat bénéficie des garanties légales qui assurent sa protection et lui permettent d'exercer ses fonctions.

Section première – De la justice judiciaire, administrative et financière

Art. 106 – Les magistrats sont nommés par décret présidentiel sur avis conforme du Conseil supérieur de la magistrature.

Les hauts magistrats sont nommés par décret présidentiel en concertation avec le Chef du Gouvernement et sur proposition exclusive du Conseil supérieur de la magistrature. La loi détermine les hauts emplois de la magistrature.

Art. 107 – Le magistrat ne peut être muté sans son consentement. Il ne peut être révoqué, ni faire l'objet de suspension ou de cessation de fonctions, ni d'une sanction disciplinaire, sauf dans les cas et conformément aux garanties fixés par la loi et en vertu d'une décision motivée du Conseil supérieur de la magistrature.

Art. 108 – Toute personne a droit à un procès équitable et dans un délai raisonnable. Les justiciables sont égaux devant la justice.

Le droit d'ester en justice et le droit de défense sont garantis. La loi facilite l'accès à la justice et assure l'aide judiciaire aux personnes démunies.

Elle garantit le double degré de juridiction.

Les audiences des tribunaux sont publiques, sauf si la loi prévoit le huis clos. Le prononcé du jugement ne peut avoir lieu qu'en séance publique.

Art. 109 – Toute ingérence dans le fonctionnement de la justice est proscrite.

Art. 110 – Les catégories de tribunaux sont créées par loi. La création de tribunaux d'exception ou l'édiction de procédures dérogatoires susceptibles d'affecter les principes du procès équitable sont interdits.

Les tribunaux militaires sont compétents pour connaître des infractions à caractère militaire. La loi détermine leur compétence, composition, organisation, les procédures suivies devant eux et le statut général de leurs magistrats.

Art. 111 – Les jugements sont rendus au nom du peuple et exécutés au nom du Président de la République. Il est interdit, sans fondement légal, d'empêcher ou d'entraver leur exécution.

Sous-section première - Du Conseil supérieur de la magistrature

Art. 112 – Le Conseil supérieur de la magistrature est composé de quatre organes à savoir le Conseil de la magistrature judiciaire, le Conseil de la magistrature administrative, le Conseil de la magistrature financière et l'Assemblée plénière des trois Conseils de la magistrature.

Les deux tiers de chacun de ces organes sont composés de magistrats en majorité élus, les autres magistrats étant nommés *ès qualité*, le tiers restant est composé de membres non-magistrats choisis parmi des spécialistes indépendants.

Toutefois, la majorité des membres de ces organes doit être composée d'élus.

Les membres élus exercent leurs fonctions pour un seul mandat de six ans.

Le Conseil supérieur de la magistrature élit son Président parmi les membres magistrats du grade le plus élevé.

La loi fixe la compétence de chacun de ces quatre organes, ainsi que sa composition, son organisation et les procédures suivies devant lui.

Art. 113 – Le Conseil supérieur de la magistrature est doté de l'autonomie administrative et financière et de la libre gestion de ses affaires.

Il élabore son projet de budget et le discute devant la commission compétente de l'Assemblée des représentants du peuple.

Art. 114 – Le Conseil supérieur de la magistrature garantit le bon fonctionnement de la justice et le respect de son indépendance.

L'Assemblée plénière des trois Conseils de la magistrature propose les réformes et donne son avis sur les propositions et projets de loi relatifs à la justice qui lui est obligatoirement soumis.

Chacun des trois Conseils statue sur les questions relatives à la carrière et à la discipline des magistrats.

Le Conseil supérieur de la magistrature élabore un rapport annuel qu'il soumet au Président de la République, au Président de l'Assemblée des représentants du peuple et au Chef du Gouvernement, au plus tard au mois de juillet de chaque année. Ce rapport est publié.

Le rapport annuel est discuté par l'Assemblée des représentants du peuple, au début de chaque année judiciaire, au cours d'une séance plénière de dialogue avec le Conseil supérieur de la magistrature.

Sous-section II – De la justice judiciaire

Art. 115 – La justice judiciaire est composée d'une Cour de cassation, de tribunaux de second degré et de tribunaux de première instance.

Le ministère public fait partie de la justice judiciaire et bénéficie des mêmes garanties constitutionnelles. Les magistrats du ministère public exercent les fonctions qui leur sont dévolues par la loi et dans le cadre de la politique pénale de l'État, conformément aux procédures fixées par la loi.

La Cour de cassation établit un rapport annuel qu'elle soumet au Président de la République, au Président de l'Assemblée des représentants du peuple, au Chef du Gouvernement et au Président du Conseil supérieur de la magistrature. Ce rapport est publié.

La loi détermine l'organisation de l'ordre judiciaire, ses compétences, les procédures suivies devant lui ainsi que le statut particulier de ses magistrats.

Sous-section III - De la justice administrative

Art. 116 – La justice administrative est composée d'une Haute Cour administrative, de cours administratives d'appel et de tribunaux administratifs de première instance. La justice administrative est compétente pour connaître de l'excès de pouvoir de l'administration et des litiges administratifs. Elle exerce une fonction consultative conformément à la loi.

La Haute Cour administrative établit un rapport annuel qu'elle soumet au Président de la République, au Président de l'Assemblée des représentants du peuple, au Chef du Gouvernement et au Président du Conseil supérieur de la magistrature. Ce rapport est publié.

La loi détermine l'organisation de la justice administrative, ses compétences, les procédures suivies devant elle ainsi que le statut de ses magistrats.

Sous-section IV - De la justice financière

Art. 117 – La justice financière est composée de la Cour des comptes et de ses différents organes.

La Cour des comptes est compétente pour contrôler la bonne gestion des deniers publics conformément aux principes de légalité, d'efficacité et de transparence. Elle juge la comptabilité des comptables publics. Elle évalue les modes de gestion et sanctionne les fautes y afférentes. Elle assiste le pouvoir législatif et le pouvoir exécutif dans le contrôle de l'exécution des lois de finances et de règlement du budget.

La Cour des comptes établit un rapport général annuel qu'elle soumet au Président de la République, au Président de

l'Assemblée des représentants du peuple, au Chef du Gouvernement et au président du Conseil supérieur de la magistrature. Ce rapport est publié. La Cour des comptes établit, le cas échéant, des rapports spéciaux pouvant être publiés. La loi détermine l'organisation de la Cour des comptes, ses compétences, les procédures suivies devant elle ainsi que le statut de ses magistrats.

Section II - De la Cour constitutionnelle

Art.118 – La Cour constitutionnelle est une instance juridictionnelle indépendante, composée de douze membres, choisis parmi les personnes compétentes, dont les trois-quarts sont des spécialistes en droit et ayant une expérience d'au moins vingt ans.

Le Président de la République, l'Assemblée des représentants du peuple et le Conseil supérieur de la magistrature désignent chacun quatre membres, dont les trois-quarts sont des spécialistes en droit. Les membres de la Cour constitutionnelle sont désignés pour un seul mandat de neuf ans.

Un tiers des membres de la Cour constitutionnelle est renouvelé tous les trois ans. Il est pourvu aux vacances survenues dans la composition de la Cour, selon les modalités suivies lors de la désignation, compte tenu de l'autorité de nomination intéressée et de la spécialité.

Les membres de la Cour élisent un président et un vice-président parmi les membres spécialistes en droit.

Art.119 – Le cumul de mandat de membre à la Cour constitutionnelle avec toute autre fonction ou mission est interdit.

Art.120 – La Cour constitutionnelle est seule compétente pour contrôler la constitutionnalité :

- des projets de loi, sur demande du Président de la République, du Chef du Gouvernement ou de trente membres de l'Assemblée des représentants du peuple. La Cour est saisie dans un délai maximum de sept jours à compter de la date d'adoption du projet de loi ou de la date d'adoption du projet de loi amendé, après renvoi par le Président de la République ;
- des projets de loi constitutionnelle que lui soumet le Président de l'Assemblée des représentants du peuple conformément à ce qui est prévu à l'article 144 ou pour contrôler le respect des procédures de révision de la Constitution ;
- des traités que lui soumet le Président de la République avant la promulgation du projet de loi relatif à l'approbation de ces traités ;
- des lois que lui renvoient les tribunaux, suite à une exception d'inconstitutionnalité soulevée par l'une des parties, dans les cas et selon les procédures prévus par la loi ;
- du règlement intérieur de l'Assemblée des représentants du peuple que lui soumet le Président de l'Assemblée.

La Cour exerce les autres attributions qui lui sont conférées par la Constitution.

Art.121 – La Cour constitutionnelle rend sa décision à la majorité absolue de ses membres, dans un délai de quarante-cinq jours, à compter de la date du recours en inconstitutionnalité.

La décision de la Cour déclare que les dispositions faisant l'objet du recours sont constitutionnelles ou inconstitutionnelles. Ces décisions sont motivées et s'imposent à tous les pouvoirs. Elles sont publiées au Journal officiel de la République tunisienne.

Si le délai mentionné au premier paragraphe expire sans que la Cour rende sa décision, elle est tenue de transmettre sans délai le projet au Président de la République.

Art.122 – Le projet de loi inconstitutionnel est transmis au Président de la République qui le transmet à l'Assemblée des

représentants du peuple pour une seconde délibération conformément à la décision de la Cour constitutionnelle.

Le Président de la République soumet le projet de loi, avant sa promulgation, à la Cour constitutionnelle pour examen de sa constitutionnalité.

En cas d'adoption par l'Assemblée des représentants du peuple d'un projet de loi dans une version amendée suite à son renvoi et que la Cour a auparavant déclaré constitutionnel ou qu'elle l'a transmis au

Président de la République pour expiration des délais sans avoir rendu de décision à son propos, le Président de la République saisit obligatoirement la Cour Constitutionnelle du projet avant sa promulgation.

Art. 123 – En cas de saisine de la Cour constitutionnelle suite à une exception d'inconstitutionnalité d'une loi, celle-ci se limite à examiner les moyens invoqués, sur lesquels elle statue par décision motivée, dans un délai de trois mois renouvelable une seule fois pour la même période.

Si la Cour constitutionnelle déclare l'inconstitutionnalité, l'application de la loi est suspendue, dans les limites de ce qui a été jugé.

Art. 124 – La loi fixe l'organisation de la Cour constitutionnelle, les procédures suivies devant elle, ainsi que les garanties dont bénéficient ses membres.

Chapitre VI – Des instances constitutionnelles indépendantes

Art. 125 – Les instances constitutionnelles indépendantes œuvrent au renforcement de la démocratie. Toutes les institutions de l'État doivent faciliter l'accomplissement de leurs missions.

Ces instances sont dotées de la personnalité juridique et de l'autonomie administrative et financière.

Elles sont élues par l'Assemblée des représentants du peuple à la majorité qualifiée et elles lui soumettent un rapport annuel, discuté pour chaque instance au cours d'une séance plénière prévue à cet effet.

La loi fixe la composition de ces instances, la représentation en leur sein, les modalités de leur élection, leur organisation, ainsi que les modalités de mise en cause de leur responsabilité.

Section première - De l'instance des élections

Art. 126 – L'instance des élections, dénommée «Instance supérieure indépendante pour les élections», est chargée de l'administration des élections et des référendums, de leur organisation et de leur supervision au cours de leurs différentes phases.

Elle assure la régularité, la sincérité et la transparence du processus électoral et proclame les résultats.

L'Instance dispose d'un pouvoir réglementaire dans son domaine de compétence.

L'Instance est composée de neuf membres indépendants, neutres, choisis parmi les personnes compétentes et intègres qui exercent leurs missions pour un seul mandat de six ans. Le tiers de ses membres est renouvelé tous les deux ans.

Section II - De l'Instance de la communication audiovisuelle

Art.127 – L'Instance de la communication audiovisuelle est chargée de la régulation et du développement du secteur de la communication audiovisuelle, elle veille à garantir la liberté d'expression et d'information, et à garantir une information pluraliste et intègre.

L'Instance dispose d'un pouvoir réglementaire dans son domaine de compétence. Elle est obligatoirement consultée sur les projets de loi se rapportant à ce domaine.

L'Instance est composée de neuf membres indépendants, neutres, choisis parmi les personnes compétentes et intègres qui exercent leurs missions pour un seul mandat de six ans. Le tiers de ses membres est renouvelé tous les deux ans.

Section III - De l'Instance des droits de l'Homme

Art. 128 – L'Instance des droits de l'Homme contrôle le respect des libertés et des droits de l'Homme et œuvre à leur renforcement ; elle formule des propositions en vue du développement du système des droits de l'Homme.

Elle est obligatoirement consultée sur les projets de loi se rapportant à son domaine de compétence.

L'Instance enquête sur les cas de violation des droits de l'Homme, en vue de les régler ou de les soumettre aux autorités compétentes.

L'Instance est composée de membres indépendants, neutres, choisis parmi les personnes compétentes et intègres qui exercent leurs missions pour un seul mandat de six ans.

Section IV - De l'Instance du développement durable et des droits des générations futures

Art. 129 – L'Instance du développement durable et des droits des générations futures est obligatoirement consultée sur les projets de loi relatifs aux questions économiques, sociales, environnementales, ainsi que sur les plans de développement.

L'Instance peut donner son avis sur les questions se rapportant à son domaine de compétence.

L'Instance est composée de membres choisis parmi les personnes compétentes et intègres qui exercent leurs missions pour un seul mandat de six ans.

Section V - De l'Instance de la bonne gouvernance et de la lutte contre la corruption

Art. 130 – L'Instance de la bonne gouvernance et de la lutte contre la corruption contribue aux politiques de bonne gouvernance, d'empêchement et de lutte contre la corruption, au suivi de leur mise en œuvre et à la diffusion de la culture y afférente. Elle consolide les principes de transparence, d'intégrité et de responsabilité.

L'Instance est chargée de relever les cas de corruption dans les secteurs public et privé. Elle procède aux investigations et à la vérification de ces cas et les soumet aux autorités concernées.

L'Instance est obligatoirement consultée sur les projets de loi se rapportant à son domaine de compétence.

Elle peut donner son avis sur les textes réglementaires généraux se rapportant à son domaine de compétence.

L'Instance est composée de membres indépendants, choisis parmi les personnes compétentes et intègres qui exercent leurs missions pour un seul mandat de six ans. Le tiers de ses membres est renouvelé tous les deux ans.

Chapitre VII – Du pouvoir local

Art. 131 – Le pouvoir local est fondé sur la décentralisation.

La décentralisation est concrétisée par des collectivités locales comprenant des communes, des régions et des districts.

Chacune de ces catégories couvre l'ensemble du territoire de la République conformément à un découpage déterminée par la loi.

Des catégories particulières de collectivités locales peuvent être créées par loi.

Art. 132 – Les collectivités locales sont dotées de la personnalité juridique, de l'autonomie administrative et financière. Elles gèrent les intérêts locaux conformément au principe de la libre administration.

Art. 133 – Les collectivités locales sont dirigées par des conseils élus.

Les conseils municipaux et régionaux sont élus au suffrage universel, libre, direct, secret, honnête et transparent.

Les conseils de district sont élus par les membres des conseils municipaux et régionaux.

La loi électorale garantit la représentation des jeunes au sein des conseils des collectivités locales.

Art. 134 – Les collectivités locales disposent de compétences propres, de compétences partagées avec l'Autorité centrale et de compétences déléguées par cette dernière.

Les compétences partagées et les compétences déléguées sont réparties conformément au principe de subsidiarité.

Les collectivités locales disposent d'un pouvoir réglementaire dans l'exercice de leurs compétences ; leurs actes réglementaires sont publiés dans un journal officiel des collectivités locales.

Art. 135 – Les collectivités locales disposent de ressources propres et de ressources déléguées par l'autorité centrale.

Ces ressources doivent correspondre aux attributions qui leur sont dévolues par la loi.

Toute création ou délégation de compétences de l'autorité centrale au profit des collectivités locales est accompagnée de l'attribution de ressources appropriées.

Le régime financier des collectivités locales est fixé par loi.

Art. 136 – L'Autorité centrale se charge de mettre des ressources supplémentaires à la disposition des collectivités locales, en application du principe de solidarité et suivant le mécanisme de l'égalisation et de la péréquation.

L'Autorité centrale œuvre en vue d'atteindre l'équilibre entre les revenus et les charges locales.

Une part des revenus provenant de l'exploitation des ressources naturelles peut être consacrée, à l'échelle nationale, en vue de la promotion du développement régional.

Art. 137 – Les collectivités locales gèrent librement leurs ressources dans le cadre du budget adopté conformément aux règles de la bonne gouvernance et sous le contrôle de la justice financière.

Art. 138 – Les collectivités locales sont soumises au contrôle a posteriori, en ce qui concerne la légalité de leurs actes.

Art. 139 – Les collectivités locales adoptent les mécanismes de la démocratie participative et les principes de la gouvernance ouverte, afin de garantir une plus large participation des citoyens et de la société civile à l'élaboration des projets de développement et d'aménagement du territoire et le suivi de leur exécution, conformément à la loi.

Art. 140 – Les collectivités locales peuvent coopérer et créer entre elles des partenariats, en vue de mettre en œuvre des programmes ou réaliser des actions d'intérêt commun.

Les collectivités locales peuvent également établir des relations extérieures de partenariat et de coopération décentralisée.

La loi fixe les règles de coopération et de partenariat.

Art. 141 – Le Haut Conseil des collectivités locales est un organisme représentatif des conseils des collectivités locales. Son siège se situe en dehors de la capitale.

Le Haut Conseil des collectivités locales examine les questions relatives au développement et à l'équilibre entre les régions, et émet son avis sur les projets de loi relatifs à la planification, au budget et aux finances locales ; son Président peut être invité à assister aux délibérations de l'Assemblée des représentants du peuple.

La composition et les attributions du Haut Conseil des collectivités locales sont fixées par loi.

Art. 142 – La juridiction administrative statue sur tous les litiges en matière de conflits de compétence qui surgissent entre les collectivités locales elles-mêmes, et entre l’Autorité centrale et les collectivités locales.

Chapitre VIII – De la révision de la Constitution

Art. 143 – Le Président de la République ou le tiers des membres de l’Assemblée des représentants du peuple disposent de l’initiative de proposer la révision de la Constitution.

L’initiative du Président de la République est examinée en priorité.

Art. 144 – Toute initiative de révision de la Constitution est soumise, par le Président de l’Assemblée des représentants du peuple, à la Cour constitutionnelle, pour dire que la révision ne concerne pas ce qui, d’après les termes de la présente Constitution, ne peut faire l’objet de révision.

L’Assemblée des représentants du peuple examine l’initiative de la révision en vue d’approuver à la majorité absolue le principe de la révision.

La révision de la Constitution est adoptée à la majorité des deux tiers des membres de l’Assemblée des représentants du peuple.

Le Président de la République peut, après approbation des deux tiers des membres de l’Assemblée, soumettre la révision au référendum ; la révision est alors adoptée à la majorité des votants.

Chapitre IX – Dispositions finales

Art. 145 – Le Préambule de la présente Constitution en est une partie intégrante.

Art. 146 – Les dispositions de la présente Constitution sont comprises et interprétées les unes par rapport aux autres, comme une unité cohérente.

Art. 147 – Après l’adoption la Constitution dans son intégralité, conformément aux dispositions de l’article 3 de la loi constituante n° 2011-6 du 16 décembre 2011 relative à l’organisation provisoire des pouvoirs publics, l’Assemblée nationale constituante tient une séance plénière extraordinaire dans un délai maximum d’une semaine. Au cours de cette séance, la Constitution est promulguée par le Président de la République, le Président de l’Assemblée nationale constituante et le Chef du Gouvernement.

Le Président de l’Assemblée nationale constituante ordonne la publication de la Constitution dans un numéro spécial du Journal officiel de la République tunisienne.

Celle-ci entre en vigueur immédiatement après sa publication.

Le Président de l’Assemblée nationale constituante annonce préalablement la date de publication.

Art. 148 –

1. Demeurent en vigueur, jusqu’à l’élection de l’Assemblée des représentants du peuple, les dispositions des articles 5, 6, 8, 15 et 16 de l’Organisation provisoire des pouvoirs publics.

Demeurent en vigueur, jusqu’à l’élection de l’Assemblée des représentants du peuple, les dispositions de l’article 4 de l’Organisation provisoire des pouvoirs publics.

Toutefois, à partir de l’entrée en vigueur de la Constitution, aucune proposition de loi présentée par les députés n’est recevable, sauf si elle est relative au processus électoral, au système de la justice transitionnelle ou aux instances issues des lois adoptées par l’Assemblée nationale constituante.

Demeurent en vigueur, jusqu’à l’élection du Président de la République conformément aux dispositions de l’article 74 et suivants de la Constitution, les dispositions des articles 7, 9 à 14 et de l’article 26 de l’Organisation provisoire des pouvoirs publics.

Demeurent en vigueur, jusqu’à ce que le premier Gouvernement obtienne la confiance de l’Assemblée des représentants du peuple, les articles 17 à 20 de la l’Organisation provisoire des pouvoirs publics.

Jusqu’à l’élection de l’Assemblée des représentants du peuple, l’Assemblée nationale constituante continue à exercer ses fonctions législatives et de contrôle, ainsi que ses attributions électorales prévues par la loi constituante relative à l’organisation provisoire des pouvoirs publics ou les lois en vigueur.

2. Les dispositions ci-après entrent en vigueur ainsi qu’il suit :

– entrent en vigueur, à partir de la date de proclamation des résultats définitifs des premières élections législatives, les dispositions du chapitre III relatif au pouvoir législatif, à l’exception des articles 53, 54 et 55, ainsi que la deuxième section du chapitre IV relative au Gouvernement,

– à l’exception des articles 74 et 75, entrent en vigueur à compter du jour de la proclamation des résultats définitifs des premières élections présidentielles directes, les dispositions de la première section du Chapitre IV relative au Président de la République. Les articles 74 et 75 n’entrent en vigueur qu’en ce qui concerne le Président de la République qui sera élu au suffrage direct ;

– à l’exception des articles 108 à 111, les dispositions de la première section du Chapitre V relative à la justice judiciaire, administrative et financière entrent en vigueur à l’issue de la formation du Conseil supérieur de la magistrature,

– à l’exception de l’article 118, les dispositions de la deuxième section du Chapitre V relative à la Cour constitutionnelle entrent en vigueur dès l’achèvement de la nomination des membres de la première composition de la Cour constitutionnelle,

– les dispositions du chapitre VI relatif aux instances constitutionnelles entrent en vigueur après l’élection de l’Assemblée des représentants du peuple,

– les dispositions du Chapitre VII relatif au pouvoir local entrent en vigueur dès l’entrée en vigueur des lois qu’il prévoit.

3. Les élections présidentielles et législatives seront organisées dans un délai de quatre mois à compter de l’achèvement de la mise en place de l’Instance supérieure indépendante pour les élections, sans que cela puisse, dans tous les cas, dépasser la fin de l’année 2014.

4. La présentation des candidats pour la première élection présidentielle directe se fait par un nombre de membres de l’Assemblée nationale constituante, correspondant au nombre déterminé pour les membres de l’Assemblée des représentants du peuple, ou par un nombre d’électeurs inscrits, et ce, conformément à la loi électorale.

5. La mise en place du Conseil supérieur de la magistrature intervient dans un délai maximum de six mois à compter de la date des élections législatives. Intervient à compter de la même date et dans un délai maximum d’un an, la mise en place de la Cour constitutionnelle.

6. Pour les deux premiers renouvellements partiels de la Cour constitutionnelle, de l’instance électorale, de l’Instance de la communication audiovisuelle et de l’Instance de la bonne gouvernance et de la lutte contre la corruption, il sera procédé à un tirage au sort parmi les membres de la première composition, à l’exception du Président.

7. Au cours des trois mois qui suivent la promulgation de la Constitution, l’Assemblée nationale constituante crée par loi organique une instance provisoire chargée du contrôle de constitutionnalité des projets de loi, composée comme suit :

– le Premier Président de la Cour de cassation, Président,

- le Premier Président du Tribunal administratif, membre,
- le Premier Président de la Cour des comptes, membre,
- trois membres ayant une compétence dans le domaine juridique, désignés respectivement et à titre égal par le Président de l'Assemblée nationale constituante, le Président de la République et le Chef du Gouvernement.

Les tribunaux sont réputés incompétents pour contrôler la constitutionnalité des lois.

Les fonctions de l'Instance prennent fin dès la mise en place de la Cour constitutionnelle.

8. L'Instance provisoire chargée de la supervision de la justice judiciaire continue à exercer ses fonctions jusqu'à l'achèvement de la composition du Conseil de la magistrature judiciaire.

L'Instance indépendante de la communication audiovisuelle continue à exercer ses fonctions jusqu'à l'élection de l'Instance de la communication audiovisuelle.

9. L'État s'engage à mettre en application le système de la justice transitionnelle dans tous ses domaines et dans les délais prescrits par la législation qui s'y rapporte. Dans ce contexte, l'évocation de la non-rétroactivité des lois, de l'existence d'une amnistie ou d'une grâce antérieure, de l'autorité de la chose jugée ou de la prescription du délit ou de la peine, n'est pas recevable.

Art. 149 – Les Tribunaux militaires continuent à exercer les attributions qui leur sont dévolues par les lois en vigueur jusqu'à leur amendement conformément aux dispositions de l'article 110.

Dieu est le garant de la réussite.

Promulguée au Palais de Bardo le 27 janvier 2014.